920.26

АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПАМЕТНИЦИ ОТ КЮСТЕНДИЛСКИ ОКРЪГ

II 2968
9
Кр
Д88

ЦВ. ДРЕМСИЗОВА–НЕЛЧИНОВА И Л. СЛОКОСКА

КК – НАЦИОНАЛЕН ИНСТИТУТ ЗА ПАМЕТНИЦИТЕ НА КУЛТУРАТА

ОКРЪЖЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ – гр. КЮСТЕНДИЛ

АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПАМЕТНИЦИ ОТ КЮСТЕНДИЛСКИ ОКРЪГ

ЦВ. ДРЕМСИЗОВА–НЕЛЧИНОВА И Л. СЛОКОСКА

СОФИЯ – 1978 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

I. Исторически очерк – Цв. Дремсизова–Нелчинова и Л. Слокоска 3
II. Бележки към каталога – Цв. Дремсизова–Нелчинова 10
III. Каталог на паметниците: 12
    а. паметници от гр. Кюстендил – Л. Слокоска
    б. паметници от Кюстендилски окръг – Цв. Дремсизова–Нелчинова
IV. Литература – Цв. Дремсизова–Нелчинова 32
V. Съкращения 35
VI. Селищни имена – Цв. Дремсизова–Нелчинова 36
VII. Показалец на видовете паметници – Цв. Дремсизова–Нелчинова 37
VIII. Карти 41

298414

ИСТОРИЧЕСКИ ОЧЕРК

Една не малка част от богатото историческо минало на нашата страна, от неговите паметници на културата, създадени през вековете се съхраняват в Кюстендилски окръг.

Със своето добро разположение, благоприятен климат, плодородни полета, напоявани от реките Струма, Джерман, Рила, целебните минерални извори и богатите рудни находища, земите на днешния Кюстендилски окръг, са дали убежище на различни племена още от дълбока древност.

Най-старото население, обитавало тези места, са дантелетите, които принадлежат към голямата общност на траките. Обстоятелството, че за тях говорят редица антични автори, показва значителната роля, която те са играли в историята на западнотракийските земи през елинистическата и римска епоха. Най-ранното сведение за тях дължим на Стефан Византийски, който го е взел от съчинението „Филипика“ на Теопомп, където се описват събития от македонската история, станали в периода 340-339 г. пр.н.е.[1] По-късно те се споменават от Плиний Стари и Тит Ливий във връзка с походите на Филип V в Тракия през 184 и 181 г. пр.н.е.[2] Особен интерес за поселищния живот на дантелетите представлява един пасаж от съчинението на Тит Ливий, където дословно четем: .....„след това в поход, подобен на бягство се отправили към дантелетите.... Отначало ограбили чифлиците, а след това и някои села...“. В една от речите на Марк Т.Цицерон, произнесена в 55 г.пр.н.е. срещу Пизон, управител на провинция Македония се казва, че той /Пизон/ „обявил престъпна и жестока война“ на дантелетите и от „най-верни съюзници“ ги превърнал в най-върли неприятели.“[3] От Плиний Стари и Солин научаваме, че дантелетите са живели от дясната страна на р.Струма и са граничели с мизите и медите, а Страбон ги изброява между племената, обитавали земите отсам Дунава[4]. В съчинението „Римска история“ на Дион Касий се споменава слепият цар на дантелетите Ситас[5]. Същият автор съобщава, че дантелетите заедно със скордиските нападнали и разорили Македония в 16 в.пр.н.е. В този пасаж за последен път срещаме името на дантелетите.

За съжаление античните автори не дават никакви сведения за поселищния живот на дантелетите, за тяхния бит и култура с изключение сведението на Тит Ливий, което цитирахме по-горе. От него разбираме, че дантелетите са живели в села, аристокрацията е владеела чифлици, а без съмнение е имало и по-големи административни центрове, както това е засвидетелствувано при другите тракийски племена.

С установяване на римската власт на Балканите в 46 г. земите на дантелетите били включени в стратегиите полска и планинска Дантелетика, обединени по-късно в една стратегия Дантелетика. Името на стратегията красноречиво говори, че дантелетите продължават да играят главна роля и в епохата на римското владичество. Планинската Дантелетика е обхващала Осоговската планина и Кюстендилското краище, а полската — Кюстендил и долината на р.Джерман. От един надпис научаваме, че стратегът на полската Дантелетика бил Тибери Клавди Теопомп.

В периода I—II в. общественото икономическо развитие достигнало постепенно до онази степен, при която някои от племенните центрове се превърнали в селища от градски тип. По времето на император Траян /98-117 г./ и Хадриан /117-138 г./ възникнали редица градове, между които и Пауталия /днешния Кюстендил/, която се развива в голям административен, стопански и културен център в Горнострумската долина. Според изследванията на Б.Геров в началото територията на Пауталия е заемала малка част от стратегия Дантелетика, но в последствие тя е била разширена и включвала цялата стратегия Дантелетика, а може би и части от Медика със Скаптопара /около Благоевград/ и Горноджумайското поле. Не разполагаме със сигурни данни кога точно е възникнал град Пауталия. Обаче фактът, че градът носи тракийско име Поти /топъл извор/, дадено в гръцка транскрипция, недвусмислено говори, че той продължава съществуването на древно тракийско селище, което постепенно се е разрастнало в голям градски център. Пауталия, както останалите градове в Тракия, не прави изключение по отношение организирането на един интензивен градски живот още от самото начало. Развитието и разрастването ѝ е свързано с името на император Траян, при който получава градската си уредба и започва да се нарича Улпия Пауталия в негова чест. Тя е била устроена по образеца на малоазийските градове и е имала градски съвет, народно събрание, съдопроизводство, правото да сече монети и пр.[7] До 270 г. Пауталия е влизала в състава на провинция Тракия, а след готските нашествия при административната реформа на император Аврелиан /270-275 г./, а според Хиерокъл и по времето на Диоклетиан /284-305 г./ тя се числи към провинция вътрешна Дакия, която включва териториите на Сердика, Пауталия, Германия и Ремесиана[8]

Първото известие за името на Пауталия срещаме в един надпис от 135 г.[9], в който се говори за една езическа базилика, изградена в чест на император Хадриан. По-късно Птоломей споменава Пауталия, когато описва нашите земи след дакийските войни на Траян[10]. През следните векове /III–IV/ върху много надписи и монети четем името Пауталия. В Певтенгеровата карта, чийто оригинал е от втората половина на II в. и първата половина на III в. Пауталия е отбелязана като станция на пътя от София за Битоля[11]. В „Латинските похвални слова“ се говори, че император Юлиян /361 – 363 г./ поправил стените на всички градове в Македония, Илирик и Пелопонес[12]. Й.Иванов въз основа на този текст, изказва мнение, че и крепостта на Пауталия е била поправена, тъй като тя влиза в префектурата Илирик[13]. Градът се споменава у Малх в 479 г. във връзка с преговорите на византийския император Зенон с остготския крал Теодорих, на когото той предлагал плодородната област за заселване[14]. Според Хиерокъл Пауталия се е числяла към провинцията вътрешна Дакия[15]. В съчинението на Прокопия тя е посочена наред с другите градове, чийто крепостни стени са били поправени по времето на Юстиниан /527 – 565 г./[16] От Комес Марцелин узнаваме, че епископ на Пауталия през 516 г. е бил Евангел[17]. В 553 г. е последното споменаване на Пауталия в писмените извори. В продължение на четири века липсват каквито и да са сведения за града. Този факт, обаче, не дава основание да се смята, че той е прекратил своето съществуване. Вероятно по време на славянските заселвания градът е пострадал сериозно. Няма съмнение, че той е влизъл в границите на Първата българска държава. За първи път по времето на византийското владичество се среща славянското наименование Велбъжд, в първата грамота на Василий II от 1019 г. С тази грамота се утвърдява правото на Охридската архиепископия, такава каквато е била по времето на Петър и Самуил. В нея дословно четем: ...„И епископът на Велбужд /да има/ в самия Велбужд и в Сътеска, Германия, Теример, Стоб, Долна Сътеска и Разлог 15 клирици и 15 парици...“[18]

Относно произхода на името Велбъжд има различни мнения. Най-меродавно и обосновано остава мнението на Й.Иванов,който смята, че то произхожда от славянското лично сложно име Вельбуд[19]. Й.Захариев допуска, че се касае до името на някои славянски пълководец, който се е заселил тук.[20] Това наименование градът носи до края на XIV в.

От времето на византийското владичество са известни двама епископи: Никифор Велбуждский, който в XI в. преписва „Хомилиите“ на Йоан Златоус и Йоан от XI–XII в.[21] От последния епископ произхожда един моливдовул, намерен при разкопките на Хисарлъка, над Кюстендил[22]. През византийското робство Велбуждско заедно със Средешко образували една обща административна провинция. В края на XII в. отново се среща името на Велбужд във връзка с преминаването на кръстоносния поход на Фридрих Барбароса из тези места. Сърбите възползувайки се от безредията във Византийската държава за известно време владеят цялата област с градовете Средец, Перник, Земен, Велбужд, Житомиск и др. По време на Втората българска държава Велбужд станал гръцки, както се вижда от една грамота на император Алексий III, дадена на венецианците за търгуване. През следните години и векове съдбата на Велбуждската област е променлива. Тя е ту в български, ту във византийски ръце. Пряко свързана с историята на Велбужд е Велбъждската битка, станала в 1330 г. между българи и сърби. Изненадани от нарушение на договора на Стефан Дечански българите били разбити и самият цар Михаил Шишман загинал в боя. След Велбъждската битка, при наследниците на Деян, когато на чело застава Деяновия син Константин, зет на Иван Александър, било обособено Велбуждското княжество с център Велбужд. Княжеството обхващало земите между Струма и Вардар живеело самостоятелен живот и след владичеството на Деяновите наследници в XV в. окончателно попада под турска власт. Тогава се създава големият Кюстендилски санджак, който обхващал земите от Витоша до Беласица и от Вардар до Струма.

Друго значително селище също засвидетелствувано в античните извори е град Германия, днешната Сапарева баня. Той, подобно на Пауталия, води началото си от старо тракийско селище, както показва неговото име, свързано с горещите минерални извори. В първите години на римското владичество е бил викус – село, принадлежащо към Пауталия, а по-късно разраства в самостоятелен град. Известно време е бил седалище на cohors II Zicensium която имала за задача да поддържа римското владичество в този район и да охранява пътя Пауталия – Филипопол[23]. Прокопий, който е бил съветник на прочутия пълководец на Юстиниан, Велизарий, съобщава, че последният е бил роден в Германия. Все от Прокопий научаваме, че в областта на Германия, Юстиниан построил един нов кастел „Скаплице“ и възстановил шест, между които и Герме[24]. Названието герме означава също топъл извор и вероятно тази крепост се е намирала в съседство с Германия. Някои учени допускат, че Германия е бил в територията на сегашното с.Сепарево[25]. До сега, обаче, няма на лице археологически данни, които да потвърдят горната теза. В средновековието градът продължава да носи своето първоначално име. Това е засвидетелствувано в първата грамота на Василий II, където е отбелязано, че Германия е седалище на епископ, подчинен на Велбъждския. През XII в. през града минава арабският географ Идризи, който го споменава като хубав град, разположен в равнище, заобиколен с лози и обработваеми полета. В грамотата на цар Иван Шишман за Рилския манастир се отбелязва р.Германщица, днешната Джерман, която носи същото название както и античния град на нея.

Освен посочените по-горе писмени извори за историята на Кюстендилския край трябва да се спрем и на тези епиграфски паметници, които допълват данните за поселищния живот през античността и средновековието. В няколко надписа се срещат поселищните тракийски имена Λολσκο Ιρερων, Σηλυμβρια, βαλβαβρία, Σαπαρα /последното според Б.Геров може да бъде и само окончание/, които говорят за съществуването на селища[26]. Също така въз основа на надписи са локализирани и следните поселения, викуси и тържища /емпории/: тържището Spinopara е в землището на с.Коняво, селището caristorum се свързва със светилището при с.Копиловци, а Sportela — с.Рила. В източници от средновековието са отбелязани градовете Стоб, който отъждествяваме с останките на градището в местността „Петрова кула", над с.Стоб[27], Житомиск, който е поставен между Кюстендил и Скопие, под с.Скрино. К.Иречек го търси около с.Пастух[28]. Голямото градище над с.Пастух със значителни останки от крепостни стени и с църквата Св.Богородица дава основание не в територията на с.Пастух, а на това място да се локализира споменатия в грамотата на Ив.Александър Житомиск. Името на същия град срещаме и в хрисувула на манастира Св.Никола Мрачки във връзка със завземането му от Стефан Неман след оттеглянето на кръстоносците[29]. В хрисувула са отбелязани също селищата Ръждавица и Деячево, вероятно Дяково, които и до сега са си запазили названието, и Черенец, сега местност, на запад от с.Полска Скакавица. Останките от средновековното селище Ръждавица се намират на 3 км северозападно от селото, на левия бряг на р.Струма, в местността Селище, където по терена са пръснати изобилни късове от строителна и битова керамика и са запазени основи на малка църквица — Успение Богородично. Селището Дяково сега лежи под водите на язовир Дяково. Преди заливането на местността, по двата бряга на р.Породим добре се очертаваха основи на жилища и на една църква, а по повърхността се намираха късове от домашни съдове, характерни за времето на Втората българска държава.

Проучването на историята и на археологическите паметници в Кюстендилски окръг е започнало близо преди един век. Пръв К.Иречек в 1883 г. обхожда Кюстендилското краище и Рилския район и дава ценни, макар и кратки сведения за отделни паметници, селища и събития в книгата си „Пътувания по България". Цялостно историческо издирване, проучване и тълкуване на богатия изворов и веществен материал от най-старата епоха до XIX в. на земите между Краище, Витоша, Рила и Родопите, между Вардар, Струма и Места прави академик Й.Иванов /Северна Македония, С. 1906/. Друго забележително съчинение, в което Й.Иванов определя значително място на миналото на Кюстендилския район е „Български старини из Македония", издадена в 1908 г. и претърпяла още две издания. Тук той дава резултатите от проучванията си върху политическото, църковно и културно минало на Македония, като част от историята на българския народ. Обилният материал убедително свидетелствува за една българска народност, която е населявала Мизия, Тракия и Македония, неразделна част от която е Кюстендилския край. В няколко статии Й.Иванов разглежда средновековните извори, отнасящи се до епархиите в Охридската архиепископия, към която се е числяла и Велбуждската епископия[30]. На няколко значителни паметника от нашето средновековие е посветена статията му „Старинни църкви в югозападна България"[31].

Едновременно с тези проучвания Й.Иванов провежда и първите разкопки в Кюстендил и в окръга. Той разкопава една обширна вила и няколко надгробни могили край с.Невестино, бившето село Кадин мост[32]. На него дължим и първото разкриване на части от крепостта на Хисарлъка над гр.Кюстендил[33]. Й.Иванов очертава формата на укреплението, някои от кулите и портите, градежа и пр. Във вътрешността на крепостта разкрива една ранно-християнска базилика и баня, а покрай крепостната стена — основи от няколко сгради. От времето на Й.Иванов е и първия план на Кюстендилския Хисарлък. Според неговите изследвания крепостта е изградена в IV в., поправена през VI в. и е продължила своето съществуване почти непрекъснато до XV в., когато е била съборена от турците. В подножието на Хисарлъка Й.Иванов открива части от сграда и подова мозайка. Запазеното изображение на змия върху нея му дава основание да счита, че се касае до храм на Асклепий[34]. Това негово предположение се основава и на една монета от времето на Каракала /211-217 г./ върху която е изобразен Хисарлъкът с храмове по склоновете му. Й.Иванов публикува също редица антични и средновековни епиграфски паметници, с които се допълва историята на този край.

Особено ценни са монографичните изследвания на Йордан Захариев: „Кюстендилско крайще", „Село Слокощица", „Кюстендил", „Пиянец", „Каменица" и „Кюстендилската котловина"[35]. Наред с поселищното развитие, с кратката историческа справка на всяко отделно селище, Й.Захариев дава сведения и за редица антични и средновековни паметници, някой от които са вече изчезнали. В някои случаи са допуснати известни грешки в определяне видът на паметника и неговата датировка. Заслугата на Й.Захариев е, че е успял да обходи и регистрира забелязаните от него паметници. Въз основа на тези негови бележки в последствие се извърши и тяхното по-задълбочено проучване.

С археологическото проучване на Кюстендил и окръга се е занимавал и Г.Кацаров. Разкопките на светилището при с.Копиловци извършени 1911-1912 г. установиха плана на този вид култови сгради и дадоха много богат веществен материал за проучване религията на траките[36]. Наред с това откритите бюстове на Зевс и Хера и многобройните оброчни плочки с техните изображения свидетелствуват, че в Пауталия е имало добре организирани ателиета и местни скулптори. В 1911 г. Г.Кацаров разкрива една подова мозайка, вероятно на базилика в античната Германия[37], а през 1932 г. провежда сондажни проучвания на една обществена сграда, известна под името Асклепиона на Пауталия, открита при трасиране на ул. „Хр.Смирненски".

С проучването на пауталийските монети, които са един ценен извор за историята на края, са се занимавали Н.Мушмов, Л.Ружичка, Т.Герасимов[38].

В.Миков, Ив.Велков, Д.Дечев, А.Грабар, Н.Мавродинов и др. със своите публикации на археологически паметници и църкви обогатиха значително данните за историята на Кюстендилско[39].

Цялата тази научно-изследователска дейност до голяма степен се дължи на създаденото археологическо дружество в края на миналия век под ръководството на пламенния родолюбец — кюстендилецът Ефрем Каренов.

След 9.IX.1944 г. се откриват много по-големи възможности за проучване ранната и средновековна история на Кюстендилския окръг. Предприетите в голям мащаб строежи и благоустройствени мероприятия на територията на античните Германия, Пауталия и др. наложиха да се извършат незабавно археологически разкопки, за да се спасят ценни паметници и се хвърли нова светлина върху миналото на този край.

В продължение на няколко години /1951-1959 и 1960 г./ под ръководството на Т.Иванов, а по-късно и с участието на Л.Слокоска и Ал.Милчева се извършиха спасителни разкопки в древната Германия[40]. В резултат бе точно локализирано местоположението на античния град в района на с.Сапарева баня. Той е заемал площ от 25 дка и има форма на правоъгълник, очертан от крепостните стени. Последните, дебели 1,80 м. са изградени от грубо обработени камъни, свързани с бял хоросан. Четири порти, фланкирани от правоъгълни кули, разположени на четирите страни са давали достъп до вътрешността на укрепения град. Крепостната стена е била изградена през втората половина на II в. От западната, най-уязвимата страна, е бил изкопан ров, чийто следи и сега добре личат. По-късно пред първоначалната крепостна стена е била изградена втора, тъй че общата им дебелина достига 3,50 м. Изграждането на втората стена е станало през времето на византийския император Юстиниан, както е засвидетелствувано това от следния пасаж в съчинението на Прокопи „За строежите“: ...но като видял /Юстиниан/ че стените на Сердика, Никополис и още Германия и Пауталия били разрушени от времето, построил ги здраво, направил ги непревземаеми за неприятелите и построил помежду им три градчета: Кратискара, Кумпедава и Румпсиана. Така възстановил от основи тези градове...“[41]

Едновременно с проучването на крепостните съоръжения са разкрити и основите на пет сгради, които са част от един квартал. Поради сондажния характер на разкопките /проучена е била площта, върху която е построен балнеосанаториума/ сградите са разкрити само частично. От запазените останки се вижда, че те имат правоъгълна форма и се състоят от няколко помещения, свързани верижно. Ориентацията им е югоизток — северозапад. Въз основа на тяхната посока може да се съди за уличната мрежа, приложена при урбанизацията на града. Разчистените тесни пасажи между сградите са указание за гъсто застроени квартали, характерно явление за античните градове. Проучената незначителна площ не дава възможност да се получи по-точна и цялостна представа за устройството на улиците, за архитектурното оформление на отделните квартали, за плановата схема на сградите и пр. Едни бъдещи разкопки ще имат задача да решат всички тези въпроси. Въз основа на находките, открити по време на разкопките се установява, че населението се е занимавало със земеделие, лозарство, овощарство. Развити са били някои занаяти /ковачески, златарски, каменоделски, грънчарски и пр./ Една статуя на мъж, както и откритите оброчни плочки на здравеносните божества Асклапий, Хигия и Телесфор, на трите нимфи и тракийския конник, дават основание да предполагаме, че в града са работили ателиета за скулптори[42]. Западно от града се е намирал некрополът. От него са разкрити гробове, изградени от големи плоски керемиди, поставени стреховидно. Погребенията са били извършени чрез трупополагане с ориентация на мъртвите изток-запад[43]. Средновековната Германия се е простирала на изток от античния град, на територията на днешното село. За сега освен църквата Св.Никола /XII—XIV в./ други по-значителни останки не са открити. В 1962 г., след едно прекъсване близо от 50 години, отново започва проучването на древна Пауталия, под ръководството на Л.Слокоска[44]. Едно от най-големите постижения в тази насока е откриването на неизвестната градска крепостна стена. Историческите извори не даваха задоволителен отговор на въпроса кога Пауталия е била защитена с крепостни съоръжения. Единственото разрешение на този въпрос можеше да се получи само в резултат на археологически разкопки. Ружичка, който не откри върху монетите от Пауталия изображения на градски стени, каквито се срещат върху монетите на другите антични градове от тази епоха, идва до заключението, че Пауталия не е била укрепена до времето на Каракала — до когато трае монесеченето. Въпреки липсата на доказателства за съществуването на крепостни стени от нумизматичен и епиграфски характер, недопустимо беше Пауталия да е останала незащитена по време на силните варварски нашествия през последните три десетилетия на II в., по-точно по времето на император Марк Аврелий, когато са били укрепени Сердика, Филипопол, Августа Траяна и др. Предположенията се потвърдиха през последните години. Усиленото ново строителство даде възможност да се разкрият части от крепостната стена, да се установи формата и големината на защитената площ, характера на градежа, както и да се проучат някои инсули /квартали/ и улици, обществени сгради и пр.[45]. Древната Пауталия се намира под централната част на съвременния Кюстендил, на дълбочина до 3 м. Крепостните стени очертават неправилен многоъгълник, с площ 29.30 хектара. Освен части от крепостната стена са разкрити някои от защитните съоръжения и една порта — източната, фланкирана от кръгли кули. На северната крепостна стена е проучена една правоъгълна кула, в която са запазени стълби, водещи до горните етажи. От двете страни на кулата са изградени сводести ниши.

Установено е също мястото на северната порта, но нейното разкопаване за сега не може да се реализира, тъй като теренът е застроен. Разкрита е също кръглата кула на югозападния ъгъл.

Градежът на крепостната стена във всички сектори е един и същ: субструкция от речни, а на места към ниво терен ломени камъни, споени с песъчлив жълт хоросан, следва суперструкцията — два реда рустицирани гранитни блокове, скрепени с железни скоби, употребени за външно лице, и каменни блокчета — наподобаващи туфели за вътрешното лице, споени с хоросан примесен със счукани тухли. Вътрешността е блокаж от ломен камък и хоросан. Фактът, че на две места над каменната зидария започва пояс от четири реда тухли показва, че нагоре градежът е бил смесена зидария — сменяващи се каменни и тухлени пояси.

Различието в градежа, което се наблюдава в суперструкцията, явно показва, че се касае за два строителни периода. Първоначалният градеж от рустицирани блокове, съединени с железни скоби се явява аналогичен на ранните градежи в Сердика, Филипопол, Августа Траяна, датирани от втората половина на II в.[46] Вторият градеж, който се характеризира със смесената зидария трябва да отнесем към времето на Аврелиан /270-275/ или на Константин 306-337 г./ Бъдещите по-цялостни проучвания на крепостните съоръжения ще позволят да се доуточни датировката на двата строителни периода.

В резултат на спасителни разкопки, под ръководството на Л.Слокоска бяха проучени и няколко обществени сгради от антична Пауталия. През 1962 — 1964 г. бе разкопана банята на т.н. Асклепион, с площ от 1.000 кв.м. /само разкритата част/.[48] Тя продължава под застроени терени. Предполага се, че Асклепионът заема площ от 3000 кв.м. Следните години бяха разкрити една антична сграда с два октогона, две други постройки и две базилики, разположени една върху друга, значителни части от една обществена баня и др. Ценни данни за благоустройството на града се получиха при проучване терена под сградата на Партийния дом. Тук бяха разкрити части от две инсули, разделени от една антична улица с посока север-юг, широка 5 м. и основи от сгради. Все в този сектор за първи път бяха засвидетелствувани останки от средновековния Велбъжд —

части от основи на помещения, градени от ломени камъни и кал, керамика и др.

Освен проучванията в града подновиха се и разкопките на късноантичната крепост на Хисарлъка. От 1966 до 1975 г. е разкрито изцяло трасето на южната, източната и западна крепостна стена с осем неизвестни по плана на Й.Иванов кули, порти и потерни[49]. Основите на крепостния зид, който следва денивелацията на терена, лежат върху скала или на здрава почва. Градежът е смесена зидария – пояси от камъни и четири или пет реда тухли. На места ясно личат преустройства, зазиждания и поправки, които наред с някои характерни находки красноречиво говорят, че крепостта, издигната в края на IV в., поправена според Прокопий в VIв., е продължила своето съществуване през Първата и Втората българска държава. Многобройните находки, получени по време на разкопките или случайно, както в миналото така и понастоящем /над 40 надписи на гръцки и латински език, архитектурни детайли, скулптурни произведения, оброчни плочки на Зевс, Хера, Аполон, тракийски конник, керамика, домашни предмети, монети и пр.[50]/ допринасят да се изяснят много страни от материалната и духовна култура на населението от този античен и средновековен град. Освен обичайните стопански дейности – земеделие, скотовъдство, овощарство, развити са били също занаятите, задоволяващи ежедневните нужди на населението, търговията и пр.

Бъдещите разкопки ще предоставят нови данни за античната Пауталия, за средновековния Велбъжд и Константиновото княжество.

През 1972 г. под ръководството на Д.Димитрова започна проучването на средновекованата крепост над с.Ръждавица, а през 1974 г. във връзка с консервацията на църквата Св.Архангел Михаил край с.Горановци същата разкри останки от средновековно селище, съществувало през време на Първата и Втората българска държава.

За разкриване цялото археологическо богатство на окръга особено много допринесе извършената регистрация през 1961-1968 г. от Л.Слокоска и през 1970-1974 г. от Цв.Дремсизова[51]. Въз основа на кратките бележки за някои старини, дадени от Й.Захариев, Й.Иванов и др., на редица, публикувани отделни находки и на сведения от местни жители се издириха и проучиха на място 244 паметника на културата, които позволиха да се получи по-цялостно и попълна картина за поселещния живот, протекъл в Кюстендилския окръг, в продължение на близо 5000 години. По-голяма част от паметниците се намират в обработваеми площи, вследствие на което редица години те са били подложени на системно разрушаване. Сега за тяхното съществуване може да се съди по изобилните останки от камъни, тухли, керемиди, архитектурни фрагменти, късове от съдове и др., пръснати по повърхността. В редки случаи, върху необработваемите площи все още личат основи от постройки.

Най-ранните селища произхождат от енеолитната епоха /2200-1900 пр.н.е./ С изключение на следите от поселение, открити в пещерата край с.Ветрен, останалите селища са на открито покрай реки – селата Мурсалево и Невестино на р.Струма, селата Сапарево и Самораново на р.Джерман, край с.Шишковци и др. Тяхното местонахождение е засвидетелствувано с изобилни останки от мазилка на колиби, на късове от съдове, части от оръдия на труда, кости на животни и пр. По терена се открояват обгорени петна – местата на колибите, огнищата и пещите. Отделни находки говорят, че броят на праисторическите селища е бил значително по-голям[52].

За сега все още са оскъдни данните за поселищния живот през бронзовата епоха. Останки от значително поселение от този период е регистрирано в района на с.Дяково[53]. В.Миков съобщава за селище също от бронзовата епоха над с.Таваличево в местността Градището[54]. Обаче при нашите проучвания констатирахме, че се касае само за късно римска крепост. Въпреки внимателното издирване на по-ранни материали и останки от стена от големи камъни без спойка, за които говори В.Микова, за съжаление, не открихме.

Намерените бронзови брадви в пещерата при с.Ветрен, в землищетата на селата Смочево, Червени бряг и др., са указание, че по тези места също е имало поселения[55].

Желязната епоха е засвидетелствувана със седем селища /селата Гюешево, Мурсалево, Николичевци, Црешньово и др., един некропол /до с.Боровец/ и отделни находки /фибули, торкви, съдове, златни украшения и значителни монетни находки/, открити в землищата на селата Кутугерци, Каменник, Гърбино, Невестино, Николичевци, Ресилово, Ст.Димитрово и др.[56] Некрополът край с.Боровец се характеризира с ритуала изгаряне на мъртвите, след което останките от кости и пепел са били поставени в урни, заровени направо в земята. Като погребален инвентар са били сложени съдове от глина, железни ножчета, прешлени и др. Многобройни са останките от селища и крепости от епохата на римското владичество. Те са били заселени найчесто в равнинни места, покрай реки или върху полегати склонове в близост с извори. От солидните някога градежи и сега на много места са запазени основи или пък разхвърлени камъни, фрагменти от колони, бази, керамика и др. Значителни площи, върху които се намират тези останки, говорят за големи градове, и тържища, каквито е имало в районите на селата Бистрица, Багренци, Таваличево, Слокощица и др. Някои от градовете, подобно на Пауталия и Германия, са били защитени с масивни крепостни стени /градищата при Долна Гращица, Царичина, при Голямо село и др. Крепостите, изградени върху ридове на Рила, на Осоговската, и Коневската планини, по веригата Власино Осое и на отделни възвишения, са сравнително добре запазени. Това се дължи най-вече на отдалечеността им от населени места. Формата на крепостите е различна, тъй като е продиктувана от конфигурацията на терена. Най-често тя е многоъгълна селата Долни Кортен, Бистрица, Долно Кобиле, Долно село/ но се среща и елипсовидна /с.Соволяно четириъгълна /с.Трекляно/. Градежът на крепостните зидове е най-често от ломени камъни и спойка хоросан, смесен със счукана керемида, или от грубо одялани камъни на бял хоросан. Могилообразните възвишения, които се издигат покрай крепостните стени явно сочат местата на кулите. Трябва да се отбележи, че при някои крепости от достъпната страна е бил изграден втори укрепителен пояс. Във вътрешността на защитната площ има изявени останки от постройки.

Засвидетелствуваните 38 некропола, дават данни както за погребалните съоръжения, така също и за начина на погребенията и ритуалите, свързани с тях. Наред с най-често срещаните гробове, изградени от големи плоски керемиди, поставени стреховидно /с.Сапарева баня, Кюстендил, с.Горно Уйно[57], за Кюстендилския край са особено характерни правоъгълните гробници със сводов покрив /селата Коньово[58], Смоличано, Драговищица и др./ Основите им са изградени от камък, а над тях идва смесена или изцяло тухлена зидария. В гробниците при Драговищица и Коняво, на двете дълги страни са оформени по една ниша, предназначена за погребално легло. Погребенията са извършени чрез трупополагане с инвентар от керамични и стъклени съдове, лампи, накити, монети и пр. Срещат се и погребения под могилен насип — една традиция от предримската епоха; която тракийското население продължава да пази и през първите векове на римското владичество. Интересно е да отбележим, че при няколко могилни погребения в непосредствено съседство с тях са открити колесници /селата Шишковци, Жилинци, Невестино, Голямо село, гр.Кюстендил/[59]. Наличието на колесници и богатата украса по тях са доказателство, че погребаните са принадлежали към тракийската аристокрация. Като погребални съоръжения са употребени също саркофази /с.Долна Гращица и Кюстендил[60]/, или гробници, зидани от камък или тухли, покрити с плочи /гр.Кюстендил, Горно Уйно и др./. По-рядко е било практикувано изгарянето на мъртвите и съхранението на костите в урни /селата Горна Гращица, Драговищица/. Освен известното в миналото светилище при с.Копиловци, което отбелязахме по-горе, светилища е имало и на други места, както показват намерените жертвеници с посвещения на богове, оброчните плочки на здравеносните божества /с.Сапарева баня/, на тракийския конник /селата Слокощица, Каменник/, на Митра, Хера, Аполон /с.Коняво/, на нимфите /с.Скриняно/ на Дионис /с.Крайници/, на Зевс Сбелсурд /м.Царичина при Голямо село и др./[61]

Интересни паметници от римската епоха са останките от съоръжения и материали от металодобиване, които стоят във връзка с редица селища, възникнали в планинските райони на Горна Струма /селата Горна Уйно, Коритен, Злогош, Габрашевци, Трекляно и др./ Въз основа на една златна монета от Юлия Домна, намерена в една от галериите край с.Горно Уйно се установява, че още в началото на III в. на това място са работили рудари[62]. За силно развито рударство в този край свидетелствува една монета от времето на Каракала /211–217в./, сечена в Пауталия. На опаката страна е представена нимфа, а около нея — четири гении: на лозарството, земеделието, минното сребродобиване и на речното златодобиване[63]. Някои от рудниците продължавали да се използуват и през средновековието.

Археологическите паметници, предимно селищата, свързани с нашето ранно и късно средновековие са твърде малобройни. Изглежда, че те са били унищожени, тъй като тяхните останки са се намирали в най-горните пластове, които са били подложени на постоянно разрушаване. От времето на Първата българска държава са засвидетелствувани две селища /с.Горановци и Сушица/, а от Втората българска държава шест /гр.Кюстендил и селата Сапарева баня, Горановци, Николичевци, Ръджавица, Жеравино/. Подобно на селищата от римската епоха и те са били разположени на равни и плодородни места покрай реки или в близост с извори. Местонахождението на тези селища беше констатирано предимно по късовете от глинени съдове, пръснати по терена и разхвърлени камъни от разрушени постройки, а в отделни случаи /с.Горановци/ по разкритите основи от сгради, иззидани от ломени камъни и кал.

По-пълна представа може да се получи за крепостите от Втората българска държава, намиращи се в районите на селата Бобошево, Долно Уйно, Драгойчинци, Ръждавица, Стоб, Пастух, Ст.Димитров. Изградени върху естествено защитени планински ридове, или на отделни възвишения, те доминират над околността. Имат неправилна форма в зависимост от самия терен. Докато едни от крепостите /край с.Пастух, Стоб, Драгойчинци/ представляват големи укрепени градища/, други /с.Ръждавица/, са имали функциите на наблюдателни и защитни места, където населението при опасност е намирало подслон. Градежът на крепостните видове е от ломени камъни, споени с бял хоросан, а в отделни случаи /с.Драгойчинци/ са били употребени и сантрачи. Снабдени са били с кули — четириъгълни /с.Драгойчинци/, осмоъгълни /с.Ръждавица/.

За късното средновековие на Кюстендилския край са особено характерни редицата малки църкви, които въз основа на своята планова схема могат да се обособят в следните три групи:

а/ Еднокорабни и едноапсидни църкви с полуцилиндричен свод /Св.Димитър и Св.Илия край с.Бобошево, Св.Петка до с.Вуково, Св.Архангел Михаил край с.Горановци, Св.Богородица и Св.Димитър при с.Пастух и др./ Досега са регистрирани 17 църкви от този тип. При някои от църквите от двете страни на апсидата има по една ниша, които са изпълнявали ролята на диаконикон и протезизис. При други западната фасада е оформена с анти /Св.Архангел до с.Горановци, Св.Богородица край с.Пастух/. Апсидите са полукръгли, стените обикновено не са разчленени. Изключение наблюдаваме само при църквата от Горановци, където надлъжните стени отвътре са с аркирани ниши. Църквите са снабдени с малки, тесни прозорци /мазгали/. Външният им вид е скромен без декоративни украси. Към църквата при с.Ръждавица допълнително е бил изграден притвор.

б/ Втората група — кръстокуполни църкви обхваща четири църкви: Св.Георги в гр.Кюстендил, гробничната църква в гр.Рила, Св.Никола в с.Сапарева баня и Св.Спас край с.Николичевци, сега почти изцяло разрушена. Тези църкви се характеризират със своята кубическа форма. Едни от тях се състоят само от наос /Св.Никола,в с.Сапарева баня, Св.Тодор при с.Бобошево/ а останалите са снабдени с притвор. Само при църквата Св.Спас при с.Николичевци, притворът е бил изграден с наоса, а при другите е пристроен. Апсидите им са полукръгли или тристенни, а куполите са опасани от арки. Църквата Св.Спас е имала две кули, които са се издигали от двете страни на притвора. Външните им стени са разчленени от ниши, обикновено двустъпални. В западната, централната ниша, е вмъкнат главният вход.

в/ Към третата група църкви с певници принадлежат църквите край с.Вуково /Св.Никола/ и в.Таваличево /Св.Петка/. Те са с малки размери. Имат форма на правоъгълник с полукръгъл олтар и два странични певника, на северната и южна страна. Понякога по стените им са оформени малки правоъгълни или полукръгли ниши, които са служили за протезис и диаконикон /църквата Св.Петка/.

Разгледаните три типа църкви са изградени най-често от камък /по-ранните/, а също така камъни, изравнявани с тухли и керемиди, пояси от камъни и тухли, основи от камък, а нагоре тухли и ломени камъни със сантрачи. Куполите са изцяло тухлени.

Всички църкви, с малки изключения, са били богато изписани. Някои от запазените стенописи, макар и фрагментирани, са изключително ценни художествени произведения /Св.Димитър и Св.Тодор в с.Бобошево, Св.Петка в с.Вуково и др./

Всички тези разнообразни по вид и значение паметници, дело на знайни и незнайни майстори, творили през вековете, разкриват многостранната и богата история на Кюстендилския край.

1. Г.Кацаров, Цар Флипи II Македонски. С. 1922, с.212.

2. Извори за старата история и география на Тракия и Македония. С. 1948, с.139 и 157.

3. Пак там, с.146

4. Пак там, с.216, 265 и с.391.

5. Пак там, с.391.

6. Б.Геров, Проучвания върху западно тракийските земи през римско време – ГСУФФ, 1959, с.245 и сл.

7. G. Kazarow. RE, Suppl. , III, 1918, cd. 585; Б.Геров, цит.съч. В него авторът най-подробно разглежда администрацията, икономиката, религията на Пауталия и областта й.

8. В.Велков. Градът в Тракия и Дакия през късната античност /IV–VI в./. С. 1959, с.281.

9. В.Бешевлиев. Епиграфски приноси. С. 1952, №105; G. Mihailov Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae. Serdicae, 1965, IV, 601.

10. Извори за старата история... с.353.

11. Латински извори за българската история, I. С.1958, с.9 и 24.

12. Пак там, с.107.

13 Й.Иванов. Кюстендилският Хисарлък и неговите старини – ИАД, VII, 1919 – 1920, с.116 и сл.

14. Гръцки извори за българската история. I. С. 1954, с.141.

15. Hier., Synecd, 654, 2-7 по В.Велков, Градът в Тракия... с.79.

16. Извори за старата история... с.435

17. Латински извори... I, с. 315.

18. Й.Иванов . Български старини из Македония. С 1970, с.552

19. Й.Иванов. Северна Македония. С. 1906, с.33 и сл.

20. Й.Захариев. Кюстендил – АРХПП, 1938, кн.1, с.65 и сл.

21. В.Иванова. Стари църкви и манастири в българските земи. ГНМ, 1922 – 1925, с.448.

22. Й.Иванов. Кюстендилският Хисарлък... с.112 и сл.

23. Т.Иванов. Към въпроса за лагеруването на cohors II Lucensium в град Германий. – Археология, VI, 1964, 1, с.20 и сл.

24. Извори за старата история... с.433, 435 и 437.

25. Пак там, с. 435.

26. Б.Геров. Цит.съч., с. 295 и сл.

27. К.Иречек. Пътувания по България. С. 1974, с.690; Й.Иванов. Български старини... с.598 и 599.

28. К.Иречек, Пътувания, с.668.

29. Хрисовулът на манастира Св.Никола представлява подправено копие на хрисовула на Ив.Александър, в който са били прибавени нови селища. За него виж Й.Иванов. Български старини... с.617.

30. Й.Иванов. Епископиите Брегалнишка и Велбуждска през средните векове. – ГСУ, I, 1903 – 1904, с.74 и сл.; Епархиите в Охридската архиепископия през началото на IX в. – СпБАН, I, 1911, с. 93-112; Св.Иван Рилски и неговият манастир. С. 1917, с.164; Жития на Св.Иван Рилски с уводни бележки. – ГСУИФФ, XXXII, 1936, с.108 и сл.

31. Й.Иванов. Старинни църкви в Югозападна България, – ИАД, III, 1912 – 1913, с. 53-73.

32. Й.Иванов. Разкопки в Мощени при Кадин мост през 1904 г. ИКНМП, II, 1905, с. 251-261; Отчет за разкопките при Кадин мост. – ИАД, I, 1910, с. 163-201.

33. Й.Иванов. Кюстендилският Хисарлък... с.66 и сл.

34. Т.Иванов тълкува змията като делфин. – Паметници от Пауталия. – ИАИ, XXIII, 1960, с. 205 и сл.

35. Й.Захариев. Кюстендилско краище. – МСб, XXXII, 1918, с. 683; Село Слокощица. Антропогеографско проучване.С. 1929, в 4 с.; Каменица. – МСб.IX, 1935, 458 с.; Кюстендил. Принос към поселищно-географските проучвания на нашите градове. – Арх.ПП.I, 1938, кн.1, с. 48-105.; Пианец. – СбНУ, XIV, 1949, 423 с.; Кюстендилската котловина. Географско-етнографско изследване. С. 1963, 445 с.

36. Г.Кацаров. Светилище на Зевс и Хера при Копиловци, Кюстендилско. – ИАД, IV, 1924, с. 89-110; Б.Филов. Разкопки при Копиловци. – ИАД, II, 1911, с.148.

37. Г.Кацаров. Античните паметници из България. – ИАД, II, 1911, с. 189, обр.14.

38. Виж посочената литература в Библиография на Българската археология. С. 1974; Сборник Кюстендил и Кюстендилско, С. 1973, изд.НС ОФ, с. 56-61.

39. Виж посочените публикации в дадената литература на края.

40. Т.Иванов. Към въпроса за лагеруването... с.20 и сл.; Археологически разкопки при Сапарева Баня. – ИАИ, XXII, 1957, с.211 и сл.

41. Гръцки извори за българската история. II. С.1958, с.157.

42. Цв.Дремсизова. Една находка от Сапарева баня. – ИАИ XVIII, 1952, с.353 и сл.; Т.Герасимов. Колективни находки на монети. – ИАИ, XVII, 1950, с.321.

43. Г.Кацаров. Античните паметници... с.186 и сл.

44. Л.Слокоска. Състояние и проблеми на археологическото проучване в Кюстендилски окръг. Основен доклад на XVII – та национална археологическа конференция на АИМ – БАН, Кюстендил, 1972. Архив ОИМ, Кюстендил; Античната история на град Кюстендил и края според исторически извори и археологически материали. Сборник Кюстендил и Кюстендилско. С. 1973, с.25-55.

45. Разкопките са проведени под ръководството на Л.Слокоска.

46. Ст.Бояджиев. Състояние на изследванията върху архитектурата в Тракия и Дакия по време на римското владичество. – СТИГА, кн.XXV. с.177, 181.

47. Л.Слокоска. Състояние и проблеми...

48. Л.Русева – Слокоска. Римска обществена сграда в Пауталия. – Археология, VI, 1964, кн.1, с.33 и сл.

49. З.Гочева. Крепост в м.Хисарлъка в гр.Кюстендил. Първи конгрес на българското историческо дружество. С. 1972. I, с.233 и сл.; Л.Слокоска. Състояние и проблеми...; Античната история на гр.Кюстендил. /Разкопките са проведени под ръководството на Л.Слокоска 1967-1975 и на З.Гочева 1966 г./

50. G. Mihailov., op. cit.

51. Цв.Дремсизова. Научно мотивирано предложение за обявяване на археологическите паметници в Кюстендилски окръг за паметници на културата. С. 1971, с.1-45. Архив НИПК; Л.Русева. Опазване паметниците на културата високопатриотичен дълг на всеки гражданин. Кюстендил. 1961, 16 с. Архив ОИМ.

52. В.Миков. Предисторически селища и находища. С. 1933; Материали от предисторическата епоха на България. – ИАИ, VII, 1932-1933, с.362.

53. Ив.Велков. Предисторическо селище до с.Дяково. – ИАИ, XIV, 1940-1942, с.208.

54. V.Mikov. La Bulgarie à l'age de bronze.

55. В.Миков. Предисторически селища... с.91, №30, с.104, №49.

56. М.Бръчкова. Антични паметници от Гюешево. – ИАД, VII, 1919-1920, с.138 и сл.; Р.Попов. Халщатски и латински фибули от разни находища в България. – СпБАН, VI, 1913, с.141 и сл.; В.Миков. Новооткрити старини. – ИАИ, VII, 1933, с.418, обр. 179.

57. Г.Кацаров. Античните паметници... с.186 и сл.

58. К.Шкорпил. Могили. Пл.1898, с.43.

59. Ив.Венедиков. Тракийската колесница. С. 1960, с.7 и сл. с.13; Т.Герасимов. Две новооткрити трако-римски колесници. – ИАИ, XII, 1938, с.400, обр.180-182; Л.Слокоска. Новооткрита тракийска колесница от Кюстендил. – МПК, 1970, кн.4, с.7 и сл.

60. Л.Русева – Слокоска. Едно погребение от Пауталия. – Археология, VII, 4, 1965, с.43 и сл.

61 G. Kazarov. 'Die Deukmaler der Thrakischen Reitergottes in Bulgarien, 1938. №535, 539-542, 565.
Ив.Велков. Антични паметници от България. – ГНМ, 1921, с.204 и сл. №210 и 211; Ив.Венедиков. Два новооткрити паметника за религията на траките през римската епоха. – ИАИ, 1955, с.195 и сл. Цв.Дремсизова. Една находка... с.353 и сл.; Д.Дечев. Антични паметници от България. – ИАИ. VIII, 1934, с.69, №1; За останалите находки виж Геров. цит.съч. с.301 и сл.

62. Г.Коняров. Принос към историята на рударството и металургията в България. С. 1953, с.145.

63. Ruziča. 'Die Münzen von Pautalia, ИАИ, VII, 1932-1933. с.34, №634.

БЕЛЕЖКИ КЪМ КАТАЛОГА

Настоящият каталог има за задача да приведе в известност проучените до сега археологически паметници на територията на Кюстендилски окръг. Тези паметници дават една обща представа не само за поселищния живот през различните исторически епохи, но и за вида на паметниците, за тяхната хронология, състояние и пр.

Каталогът съдържа 244 паметника, които по епохи и вид се разпределят в следните групи:

1. Паметници от праисторията: пещери и селищни могили от 3000 до 1800 г.пр.н.е.
2. Паметници от тракийската епоха: селища, крепости, некрополи /от края на второто хилядолетие до II–I в.пр.н.е./
3. Паметници от античната и късноантична епоха: селища, крепости, светилища, некрополи, църкви /от I до VI в./
4. Паметници от ранното и късно средновековие /селища, крепости, църкви, манастири, кули и пр./от VII до XVI в./

При изработването на каталога е приложен азбучния принцип, при който селищата са подредени по азбучен ред, а в отделните селища паметниците следват хронологията по установените исторически епохи.

За всеки паметник е дадено кратко описание, в което са изтъкнати най-съществените му черти: вид на паметника, посока и разстояние от центъра на населения пункт, в чието землище се намира обектът, название на местността, описание на видимите останки, находки и датировка. Обикновено при селищата не са означени границите им, тъй като те не могат да се определят без археологически разкопки.

По-подробни описания са направени на паметници в гр.Кюстендил, тъй като те не са публикувани досега, а представляват особен интерес за укрепителните съоръжения и градоустройството на античната Пауталия.

Датировката на всеки паметник е въз основа както на някои характерни строителни принципи и на материала, когато се отнася до крепостни съоръжения и граждански и обществени сгради, така също и въз основа на находките, които се откриват по терена /строителна и битова керамика, предмети, монети и пр./ или на находки съхранявани в музеите и музейните сбирки, произхождащи от въпросните обекти. За по-прецизна датировка на някои от паметниците особено допринасят монетите и епиграфските паметници. В някои случаи поради липса на характерен датировъчен материал, паметниците не са включени в точно определени хронологически граници, а при други са дадени различните датировки въз основа на мненията на отделните проучватели. Ако паметникът е публикуван е посочена и съответната „литература“. Последната е дадена съкратено, само с името на автора и индекс, който сочи заглавието и изданието на статията или монографията, отбелязани в раздела „литература“.

За гръцките надписи посочваме главно изданието на Г.Михайлов / Inscriptiones graccae in Bulgaria repertae. Serdicae, 1965, IV/ в което са включени и всички по-ранни публикации.

На края на анотацията е посочен регистрационния номер на всеки паметник с който е записан в държавния регистър. Археологическите паметници от Кюстендилски окръг са публикувани в бр.37 от 1968 г. и бр.39 от 1973 г. на Държавен вестник.

В каталога са включени 144 нови паметника, които са издирени и проучени по-късно. Затова при тях липсва регистрационния номер.

Към каталога са прибавени два показалеца: единият по азбучния ред на селищата, в чийто землища се намират паметниците, а другият по вида на паметника, поставен в съответната епоха.

Илюстративният материал е представен с планове, фотоснимки, ситуации и карти. Плановете са взети от публикациите. В картите са означени паметниците по епохи, а в отделна карта са нанесени могилите и могилните некрополи от тракийската и антична епоха.

Дадените 244 паметника в каталога не обхващат цялото културно наследство на Кюстендилски окръг. Редица още паметници се крият дълбоко в недрата на земята. Рано или късно те ще излязат на бял свят и ще обогатят историята на Кюстендилския край.

КАТАЛОГ НА ПАМЕТНИЦИТЕ

С.БАГРЕНЦИ

1. Антично селище. На 1 км северно от селото, в местността Имамище, където сега са стопанските сгради на ТКЗС. Преди години са открити солидни основи, градени от дялани блокове, споени с хоросан. К.Иречек съобщава за останки от четириъгълна постройка, изградена от камъни, тухли и хоросан. Тя имала под от тухли. Намерени римски монети. Сега по терена са пръснати късове от тухли, керемиди и битова керамика от епохата на римското владичество. Рег.№5546/1.
Лит.: Иречек К.[71] с.602; K.Irеček АЕИ, X, 1886, 67; Захариев Й[49]. с.239.

С.БЕРСИН

2. Антично селище. В самото село, при строежа на сградата на Селкопа, са попадналн на основи от постройки, строителна и битова керамика /части от долиуми, паници, гърнета и др./. В околните дворове също са намирани находки от подобен род. Със селището е свързан некропола, описан под №3. Рег.№5547/2.

3. Античен некропол. На 2 км югозападно от селото. По време на стопанска дейност работниците са разкопали няколко гроба. Преди години на това място е разкрита гробница с богат инвентар, състоящ се от меч, юзда, две копия, умбо на щит, конско снаряжение и пр. Рег.№5548/3.
Лит.: ИАД, IV, 1914, с.282; Венедиков Ив.[23], с.194, обр.62 и 63.

С.БИСТРИЦА

4. Антично селище. В източната част на селото. По време на строежи и благоустройствени мероприятия са открити солидни основи на постройки, градени от камъни и хоросан или от редица камъни и тухли т.н. opus mixtum През 1971 г. в двора на Георги Христов Антов са разкопани основи, вероятно на църква, тъй като в насипа са намерени бази, колони, плочи с кръстове и релефни орнаменти. Върху една колона е запазен гръцки надпис – четири буквиOPNy.Основите на църквата вървят в югоизточна посока, в съседните дворове. Открит е също водопровод от глинени тръби, споени с бял хоросан, строителна и битова керамика.
Лит.: Б.Геров[29]. с.294.

5. Късноантична крепост. На 4 км западно от селото, върху заоблено възвишение от Рила планина, известно под името Долното градище. От запад, изток и юг се спущат стръмни склонове. Градището е достъпно само от север, където чрез седловина се свързва с местността Горното градище. Укреплението има неправилна форма, продиктувана от конфигурацията на терена, с площ около 4 дка. На места добре личат останки от крепостен зид, сега затрупан и залесен. По повърхността са пръснати късове от строителна и битова керамика. Сега цялата крепост е покрита с гъста гора. В подножието има извор.

6. Късноантична църква. На 3 км западно от селото, в подножието на Рила, в местността Заревица. Църквата има приблизителни размери 15,50 м на 7 м. Състои се от кораб и предверие. Градежът е от ломени камъни и кал. Сега основите са почти обезличени, тъй като върху тях са изградени нови зидове. Известна е под името Св.Марина. В натрупаните камъни се намират фрагменти от големи плоски керемиди.

7. Късноантичен некропол. На около 600 м източно от селото, по посока за местността Самоковището. Местността носи названието Ташлъка. Преди години тук са разкрити няколко гроба, при копане на пръст. Гробовете са изградени от големи плоски керемиди, поставени стреховидно. Основата им също е застлана с керемиди. Погребенията са извършени чрез трупополагане. Няма данни за инвентара им. Некрополът стои във връзка със селището, описано под №4.

8. Селище. На 3 км от селото, под църквата Св.Марина, в местността Драгоча. По двата бряга на р.Марисловица се намират изобилни останки от живот: натрупани камъни, тухли, керемиди. На място добре се очертават основи на постройки. Селището, вероятно, стои във връзка с църквата Св.Марина и трябва да се отнесе към късноантичната епоха.

С.БОБЕШИНО

9. Антично селище. На 1 км западно от селото, в махалата Широки дол, непосредствено в дясно от шосето за с.Коприва. Местността носи названието Падини. Представлява склон, обърнат на юг. В подножието му тече река Коприва. В миналото, при оран, са открити основи от сгради, долиуми, късове от тухли и керемиди. Сега по затревения терен, на места, се виждат отделни камъни, а над източната падина слабо се очертава стена с посока изток-запад. Намират се оскъдни късове от домашна керамика.
Вит.: Захариев Й.[46], с.292.

С.БОБОШЕВО

10. Антично селище. В самото село и северно от него, в местността Мордище. Върху площ над 30 дка, с наклон към река Струма, са пръснати изобилни културни останки. По време на оран са попадали на солидни основи и са били изровени долиуми и следните материали: надгробен паметник на гръцки език от II в., оброчни плочки на Зевс и Хефа, на Хеката, части от релефи, стрели, керамика, битови предмети и монети от римските императори Антонин Пий /131-161 г./, Марк Аврели /161-180 г./, Гордиан /236-244 г./, Констанций Хлор /292-306 г./, Крипс /317-326 г./, Теодосий /408-450 г./ и др. Преди години, в същата местност, близо до чешмата, е личала добре настилка от каменни плочи. Ив. Кепов съобщава за водопровод, скрит в старите лозя на средна махала. Сега мястото е блок на ТКЗС и ежегодно се обработва. Рег.№5549/4.
Лит.: Дечев, Д.[35], с.57, №16; Кепов, Ив.[74], с.118 и сл.; Геров, Б.[29], с.244, 361, №158·Michailov, G.[44], №2228.

11. Античен некропол. Непосредствено южно от селото, около Долнокрайнската чешма. Преди години, в близост с чешмата, е открито погребение, извършено чрез изгаряне. Инвентарът се състои от златни накити, бронзова кофа, монета от Антонин Пий /131-161/ и др. При изравняване на терена, южно от чешмата, са попаднали на гробове, изградени от тухли. И сега по затревената площ, добре се очертават местата на гробовете. Рег.№5550/5.
Некрополът е свързан със селището, описано под №10.
Лит.: Велков, Ив.[17], с.251; Геров, Б.[29], с.304.

12. Средновековна крепост. На 2 км западно от селото, върху Драгойна могила, на десния бряг на река Струма, в местността Горно поле /обр.1/. Известна е под названието Градището. По периферията на могилата, която има горен диаметър около 35 м., личат останки от крепостен зид, граден от ломени камъни и хоросан. В югозападното подножие се вижда също основа. По терена са разхвърляни камъни, строителна и битова керамика, които говорят за значителни постройки извън защитената площ, през време на Втората българска държава. Рег.№5551/6.
Лит.: Меджидиев, А.Хр.[97], с.15.

13. Средновековна църква Св.Тодор. На 2 км северно от селото, върху възвишение на десния бряг на река Струма, в местността Селище /обр.2/. По тип принадлежи към кръстокуполните църкви с издаващи се свободно рамене на кръста. Има дължина 7,40 м и ширина 6,21 м. Полукръглата апсида е прорязана от тесен, дълъг прозорец. Куполът е стъпвал върху цилиндричен барабан, осветяван от четири прозорци. Църквата е градена от камък, а куполът и сводовете от тухли. В купола редиците тухли са замазани през един ред, тъй че се получава ефектна декоративна украса. По стените на църквата са запазени стенописи в два пласта. Фреските от ранния пласт са унищожени, а тези от втория представляват ценни творения на българската средновековна живопис. Те съдържат черти на примитивен реализъм. Образите правят впечатление със своята експресивност и одухотвореност. Те са построени по византийските канони, характерни за XI–XII в. Колоритът е богат и разнообразен. По-добре са запазени Тайната вечеря, Умиване на нозете, Моление в Гетсиманската градина, Предаване на Христа от Юда и др. Относно датировката на църквата има противоречия. В.Миков я отнася към XIII–XIV в., Н.Мавродинов – XII в., а Д.Панайотова – към първата четвърт на XI в., а стенописите, втория пласт, датира от първата половина на XIV в. Рег.№1637/2.
Лит.: Grabar A с.306 и сл.; Миков, В.[98], с.33 и сл.; Мавродинов, Н.[84], с.61, обр.69 и 70; Миятев, Кр.[101], с.190, обр. 216 и 218; Панайотова, Д.[109], с.101 и сл.; Василиев, А.[13], с.154 – 155; Марди, В.-Бабикова[93], 12 с.

14. Късносредновековна църква Св.Илия. В източния край на селото, под местността Бялата пръст. Представлява малка, еднокорабна и едноапсидна църква с дължина 7,20 м и ширина 5,30 м., без апсидата. В надлъжните стени са вместени два певника, широки по 1,30 м и дълбоки 0,70 м. На запад сградата завършва с анти. На източната фасада има и една аркирана ниша, а на западната – три. Градежът на църквата е от ломени камъни с хоросанова спойка и дървени сантрачи.
Запазени са значителни части от стенописите, които са покривали цялата вътрешност на сградата. Ранната стенопис /върху свода и горната част на стените/ е от XVII м., а по-късната от 1898 г., според ктиторския надпис над апсидната ниша. Декоративната система на стенописната украса е характерна за еднокорабните средновековни църкви на Балканите. Върху свода са изписани ликовете на Христос и старозаветните пророци в два фриза, по раменете на свода и по стените – евангелски сцени. Под тях върви пояс от медалиони с изображения на светии, по-надолу, както е обичайно, са следвали светци в прави пози и цокъл, които сега са унищожени. Наблюдават се известни различия в стенописите, които говорят за двамата изпълнители. Художествена стойност има и иконостасът, от който са запазени значителни части. Той е също от XVII в. Рег.№1636/1.
Лит.: Кепов, Ив.[79], с.188-191; Василиев, А.[13], с.155-157; Марди, В.-Бабикова[88], 19 с.

15. Късносредновековна църква Св.Димитър. На около 4 км над селото. Представлява малка, еднокорабна сграда с вътрешни размери 4,15 м на 2,66 м и височина 5,50 м. Снабдена е с полукръгла отвън и отвътре апсида, широка 1,38 м и дълбока 0,70 м. В източната стена, в ляво от апсидата, има полукръгла ниша /0,45 х 0,52 х 0.37 м/, а в северната стена – четвъртита /0,20 х 0,20 х 0,25 м/. На запад се намира входът, висок 1,85 м и широк 1,25 м. Сводът е полуцилиндричен. През 1864 г. е прибавен притвор с вход на север и с пет аркирани прозорци. Подът на наоса е застлан с каменни плочи. Цялата вътрешност на църквата, без притвора, е изписана с традиционната за този тип църкви стенопис. Последната е от изключителен интерес, тъй като в нея са застъпени няколко художествени традиции. Фигурите са раздвижени, образите – емоционални, а лицата изразителни. Тоновете са тъмни, наситени, добре хармониращи. Правят впечатление многофигурните композиции.
Църквата е построена след 1481 г., а стенописите датират от 1488 г. според надписа на входната врата в наоса. Рег.№1639/4.

Сега над старата сграда има ново покритие.

Лит.: Grabar,A . [142], p.306-320; Кепов, Ив.[79], с.170 и сл.; Марди, В.-Бабикова[90], с.1-20.

16. Късносредновековна църква Св.Атанас. В селските гробища, до горната махала. Малка, еднокорабна църква с полукръгла апсида и с анти. Дълга 8 м и ширина 5 м /външни размери/. От лявата страна на апсидата се намира проскомидийната ниша, а в дясно – четвъртита, на диаконика. На северната страна има малка, полукръгла ниша – умивалня. Църквата е имала сводово покритие, при реставрацията заменено със стреховидно. През XVIII в. е прибавен закрит притвор, а през 1926-1927 г. на мястото е изграден нов притвор с трапезария. Стените на първоначалната църква, дебели 0,70 м. са каменни. Църквата е била изписана изцяло отвътре, а западната фасада и отвън, съобразно установения канон за този тип църкви. В нея се намира ценен иконостас от резба и рисувани орнаменти с 17 икони, датиран от 1666 г. Изграждането на църквата трябва да се отнесе преди тази дата.
Лит.: Кепов, Ив.[79], с.191; Василиев, А.[13], с.157 и сл.; Марди, В.-Бабикова[95], 21 с.

С.БОГОСЛОВ

17. Късноантична крепост. Непосредствено източно от селото, върху възвишение с конусообразна форма, известно под името Дабие. Укреплението има форма на неправилен кръг, продиктуван от конфигурацията на терена. По ръба личат останки от крепостен зид, граден от ломени камъни и хоросан. По терена се намират изобилни късове от късноантична керамика, предимно от амфори и долиуми. Крепостта има стратегическо положение и вероятно е свързана с подхода към крепостта, издигната на Хисарлъка, над гр.Кюстендил.
Лит.: Иречек, К.[71], с.599.

18. Античен некропол. На около 5 км югозападно от селото, в местността Имането. По време на оран са разкрити няколко гроба с разнообразен инвентар: съдове от глина от типа terra sigillata u terra nigra , гърнета, лампи, стомни и др. Мястото влиза в блока на ТКЗС.

19. Античен некропол. На 6 км южно от селото, в местността Солището. Случайно, по време на стопанска дейност, са изровени няколко гроба. Погребенията са извършени чрез трупополагане и изгаряне. Изгарянето е ставало в самия гроб или извън него. Гробният инвентар се състои от паници, гърнета, лампи, кани, железен меч и др. Мястото се обработва.

19а. Антично селище. На около 2 км североизточно от селото, около овчарниците на ТКЗС. По време на оран са открити съдове от глина, работени на грънчарско колело със сив цвят, една „култова паница" и изобилни фрагменти от съдове, разнородни по вид и предназначение.

С.БОРОВЕЦ

20. Антично селище и некропол. На 500 м северно от селото, в ляво от шосето Боровец-Мурсалево, на десния бряг на река Струма, в местността Мраморите. По време на оран са открити основи от сгради, строени от дялани или ломени камъни, споени с бял хоросан. Сега по синурите са натрупани камъни, тухли и керемиди от разрушени основи. Върху площ от 40-50 дка са пръснати изобилни културни останки. С това селище, вероятно, трябва да се свърже един почетен надпис на гръцки език, датиран от втората половина на II в. или началото на III в. Цялата площ сега се оре. Западно от селото се намира некрополът. Откритите случайно гробове са изградени от големи, правоъгълни тухли, поставени стреховидно. Погребенията извършени чрез трупополагане. Няма данни за инвентара им, но пръснатите на това място фрагменти от съдове, явно произхождат от разрушени гробове.
На североизток от селището, от двете страни на шосето, се издига по една могила. Рег.№5553/8.
Лит.: Бешевлиев, В.[6], с.21, №20; Геров, Б.[29], с.361, №20; Mihailov,G..[146], №2229.

21. Тракийски некропол. На 1,5 км южно от селото, на десния бряг на река Струма, са изровени от водата няколко погребения. Извършени са чрез изгаряне. Костите и пепелта събрани в урни, са заровени направо в земята. Погребалният инвентар се състои от ножчета, фибули, глинени прешлени за вретена, съдове, пр.н.е. Рег.№5552/7.

С.БЪЗОВИЦА

22. Късноантично селище. На 2,5 км северозападно от селото и на около 500 м южно от Говедарската махала, върху височина със стръмни

склонове към селската река. Местността е известна под името Зидини. На площ около 30 дка са пръснати изобилни културни останки: камъни от разрушени сгради, фрагменти от тухли, керемиди, долиуи, различни домашни съдове. Преди години тук са намерени златни монети от византийските императори Леон I/457-474 г./, Зенон /474-491 г./ и Анастасий /491-518 г./ Рег.№1641/6.
Сега мястото не се обработва.
Лит.: Мушмов, Н.[105], с.323; Геров, Б.[29], с.294.

23. Късноантично селище. На 1 км източно от селото, в местността Криви падини. Мястото представлява склон, обърнат на югозапад. В горната, по-равна част, се виждат основи на постройки, изградени от ломени камъни и кал. Някои от зидовете очертават правоъгълни помещения. По повърхността са пръснати фрагменти от тухли, керемиди и домашна керамика. Културните останки заемат площ около 50 дка. В южното подножие се намира т.н. Струнен кладенец, а в непосредствена близост – няколко извора.

С.ВАКСЕВО

24. Праисторическо и антично селище. На 2 км северно от селото в местността Студената вода, на левия бряг на р.Елешница. Равна площ, сега блок на ТКЗС. По терена изобилни културни останки: фрагменти от оръдия на труда, изработени от камък, тухли, керемиди, късове от съдове, характерни за енеолитната епоха и първите векове на римското владичество. При оран са попадали на основи, градени от ломени камъни и хоросан. И сега в изровените от водите места се очертават основи.
Лит.: Захариев, Й.[48], с.292.

25. Антично селище. На 2 км източно от селото, от двете страни на река Елешница, в местността Текелската махала. По време на оран са открити основи, тухли, керемиди, глинени съдове и др. В гробищата, които заемат част от това място, има гранитна колона, а до нея останки от разрушена постройка. Вероятно от тук произхождат статуйка на богиня и оброчна плочка с изображение на Херакъл. Една част от терена е застроена, другата се обработва. От тук е минавал пътят, който е водил от Пауталия за Стоби. Рег.№5554/9.
Лит.: Геров, Б.[29], с.241, 295 и 356; Mihailov,G.[146], №2225.

26. Късноантично укрепление. На 1,8 км югозападно от селото, в местността Илиндено или Скалето /обр.3/. Представлява естествена височина със скалисти северни склонове. При терасиране на площта, на няколко места, е пресечен солиден зид, граден от ломени камъни и бял хоросан. Той върви по ръба на височината и огражда площ от 5-6 дка. Върху равния терен и по южния, полегат склон, са пръснати тухли, керемиди, късове от домашни съдове. К.Иречек съобщава, че в селото е видял изображение на „гола богиня“ – вероятно се касае до оброчна плочка. Рег.№5555/10.
В близост са открити няколко погребения.
Лит.: Иречек, К.[72], с.545.

27. Средновековна църква и селище. На 4 км югозападно от селото, в местността Селище. По тип принадлежи към еднокорабните и едноапсидни църкви. Има ширина 3 м и дължина повече от 6 м. /западната ѝ част е затрупана/. Градежът ѝ е ломени камъни, споени с хоросан, като на места са употребени тухли за подравняване. Основите, широки 0.80 м са запазени на височина до 1,20 м. Наоколо се намират останки от селище. Вероятно църквата и селището са от Втората българска държава, или от началото на турското владичество. Рег.№5556/11.

С.ВЕТРЕН

28. Праисторическо селище. На 3 км северно от селото, в естествена пещера, са открити следи от живот. В насипа са намерени чукове, брадви, бойни топки и други оръдия, изработени от камък, кремък и кост. Също така кости от животни и късове от глинени съдове. От тук произхожда и една бронзова брадва. Енеолитната и бронзова епоха. Рег.№5557/12.
Лит.: Кюстендил[82], с.10.

С.ВИСОКА МОГИЛА

29. Антично селище и некропол. На 3 км северозападно от селото, в местността Боро. По време на оран са открити основи, градени от ломени камъни и хоросан, тухли, керемиди, няколко долиума и късове от различни съдове. От тук произхожда монетно съкровище от колониални медни монети от II–III в.
В близост се намира некрополът. Погребенията са извършени чрез трупополагане, а инвентарът им се състои от гривни, монети, домашни съдове и пр. Рег.№5558/13.
Сега цялата площ е засята от тютюн и по повърхността има оскъдни културни останки.
Лит.: Герасимов, Т.[26], с.452.

С.ВУКОВО

30. Антично селище и некропол. На 4 км югоизточно от селото, на левия бряг на р.Струма, в местността Ранджала. Преди години е открита шахта, изградена от камъни, споени с хоросан, долиуми, тухли, керемиди и др. От тук, вероятно, произхождат оброчните плочки на тракийския конник, на Аполон, монети от император Комод /180-192 г./ Рег.№5559/14.
В близост е била разкопана сводеста гробница с размери 3,90 х 2,80 м и височина 2,19 м, сега напълно заличена. Цялата площ се обработва.
Лит.: Велков, Ив.[18], с.319,Kazarov G.1020; [145], №1020; Геров, Б.[29], с.244 и 305; Mihailov, G.[146] №2223.

31. Късноантична крепост. На 1,5 км югозападно от селото, върху конусообразно възвишение, известно под името Чуката /обр.4/. По периферията на височината са запазени основи от крепостен зид, граден от ломени камъни и хоросан. Той огражда площ около 3 дка. Върху най-високата част личат основи на сграда, а наоколо изобилни късове от тухли и керемиди. По източните склонове има останки също от градежи. Цялата местност носи названието Градището. От тук произхожда статуйка на Хермес. Рег.№5560/15. Сега мястото не се обработва.
Лит.: Филов, Б. , ИАД, VI, с.165.

32. Късносредновековна църква Св.Петка. Намира се в източната махала. Представлява малка еднокорабна и едноапсидна църква с размери: дължина 8,10 м и ширина 4,34 м. Сводът е полуцилиндричен. Полукръглата апсида е прорязана от малко, тясно прозорче. Градена е от ломени камъни, споени с хоросан. Отвътре църквата е била покрита изцяло със стенописи, а също и западната външна страна. Разположението на стенописите е според установената схема за малките еднокорабни църкви: в зенита – четирите лика на Христа, в апсидата – Богородица Ширшая небес и Мелисмос; върху стените – евангелски сцени, пророци и светци в медалиони. В някои композиции образите са живи, напрегнати. Художникът не е успял навсякъде да предаде пропорционалност и съразмерност на отделните образи. Колоритът е сдържан. Преобладават поубитите тонове. Църквата е строена в 1598 г., както е засвидетелствvвано от надписа на западната стена, отвътре на вратата. Рег.№1643/8. Лит.: Grabar. A [142], с.320-325; Протич, А.[115], с.198, 384 и 397; Иванов, Й.[54], с.2 и сл.; Мавродинов, Н.[86], с.262 и сл.; Божков, А.[9], с.47 и сл.; Василиев, А.[13], с.151 и сл.; Панайотова, Д.[110], с.221-257; Марди, В.-Бабикова[89], с.23;

33. Късносредновековна църква Св.Никола. На 2 км южно от селото, в един дол. Тя е малка триконхална постройка с полуцилиндричен свод. Части от източната стена и апсидата са съборени. Има дължина 4,43 м. и ширина 2,75 м. Градена е от ломени камъни, споени с хоросан. Цялата вътрешност на църквата е била покрита със стенописи, от които сега са запазени известни фрагменти. Стенописите започват върху цокъл, представящ драперия. Над цокъла следва редица от прави изображения на светци /Иван Богослов, Иван Рилски, Михаил Гавраил и др./. Над тях са изрисувани образи на светци в медалиони. Художникът вярно е изградил образите. Те са живи и естествени. Рег.№1644/9.
Лит.: Василиев, А.[13], с.153.

С.ГАБРЕШЕВЦИ

34. Късносредновековна църква. В двора на селското гробище, в дясно от шосето за гр.Кюстендил. Представлява малка еднокорабна и едноапсидна църква с дължина 4,50 м и ширина 3,70 м. На изток завършва с полукръгла апсида, широка 1,20 м. На източната стена, в ляво от апсидата, има полукръгла ниша /0,60 м х 0,40 м/, а на северната стена – четвъртита /0,33 х 0,36 м./. Входът има ширина 0,70 м. Градежът е от камъни, на места изравнявани с тухли и керемиди. Употребен е и бигор. Ширината на стените е 0,65 м. Църквата е запазена на височина до 1,70 м. Рег.№1646/11.

35. Останки от металодобиване. В западния край на селото, в Самоковската махала, в дясно от пътя за с.Трекляно. Преди години тук е имало купчини от камъни и значителни останки от желязна шлака, които са изчистени при обработване на земята. Говори се за мадан и за водопровод от глинени тръби, който е идвал от местността Топлика. Сега се виждат две ями и има късове от желязна шлака.

С.ГОЛЕМО СЕЛО

36. Антично селище и некропол. На 2 км югоизточно от селото и на около 300 м в ляво от шосето за гр.Ст.Димитров, в местността Турусинци. Тук се издигат три могили. По време на оран са попаднали на основи, тухли, керемиди, и късове от различни съдове, от глина. В близост с едната могила е открита римска колесница. До края на миналия век местността е носела тракийското название Силиврия. Рег.№5561/16.
Сега площта влиза в блока на ТКЗС.
Лит.: Кацаров, Г.[73]. С.189; Геров, Б.[29], с.295; Венедиков, Ив.[24], с.42.

37. Антично градище. На 2 км южно от селото, в дясно от шосето за гр.Ст.Димитров, върху ниско плато, между Долистовската и Бобовдолската реки. Местността носи названието Царичина. Преди години тук са открити следните находки: два надписа с посвещение на бог Сбелсурд, подставка от статуя на Зевс, колона с надпис на гръцки език, оброчна плочка на Зевс, бюст-теглилка и др. Сега по терена има изобилни културни останки, а на места личат разрушени основи от масивни сгради. Изобилните и ценни материали показват, че на това място е съществувало голямо селище, може би емпориум на Пауталия. За значението на това селище говорят и посвещенията на императорския култ и на олимпийските богове. Вероятно тук е имало и храм на бог Сбелсурд. Й.Иванов погрешно счита, че се касае до средновековно укрепление – феодален замък. Рег.№5562/17.
Лит.: Добруски, В.[40], с.156, №204, обр.125, №205, обр.126; Иванов, Й.[52], с.39 и сл.; Филов. Б.[132], с.286 Баласчев, Г.[2], с.48; Геров, Б.[29], с.241, 251, 300 и 350, №146-147; Mihailov, G.[146], №2214-2215.

С.ГОРАНОВЦИ

38. Антично и късноантично селище и некропол. На около 300 м северно от селото, на левия склон на речната долина, в местността Дабие. Преди години открити основи, градени от ломени камъни и хоросан, долиуми, строителна и битова керамика. В близост са разкрити гробници. Едни от тях иззидани от тухли, други от големи плоски керемиди. Немерени монети, битови предмети и др. Вероятно от тук произхождат две оброчни плочки на Хера.
Сега мястото е засадено с лозя и по терена има оскъдни културни останки.
Лит.: Захариев, Й.[49], с.181; Иванов, Й.[52], с.395, №42 Mihailov, G.[146], №2145 и 2146.

39. Ранно и късносредновековно селище. На 2 км северно от селото, в дясно от шосето за с.Горно Уйно, около църквата Св.Арахангел. Местността е известна под името Манастиря. Част от площта е разрушено при прокарване на шосето. По време на разкопки са установени няколко строителни нива. Към най-ранния жилищен хоризонт се отнасят останки от землянки и керамика, характерна за Първата българска държава. Към втория период – основи от едно правоъгълно помещение и част от второ, а към третия – основи от постройка, съставена от две отделения. Градежът на основите, широки 0,55 м е от ломени камъни и кал. Запазена е настилка от тухли. В насипа са намерени фрагменти от съдове, битови предмети и пр.

40. Средновековна църква Св.Арахангел Михаил. На 2 км северно от селото, в дясно от пътя за с.Долно Уйно, на същото място, където е селището, описано по-горе /обр.5/. Представлява малка еднокорабна и едноапсидна църква с дължина 6,85 м и ширина 4,35 м. На изток завършва с полукръгла апсида. Покрита е била с полуцилиндричен свод, сега възстановен с дъски. Вътрешните, надлъжни стени са разчленени от три аркирани ниши. Западната стена е с анти. Над входа има двустъпална ниша. Цялата вътрешност на църквата е била изписана. Сега стенописи са запазени само в долната част на стените, където се виждат светци, изобразени в цял ръст и до пояса. Част от стенописите са покрити с варова мазилка. А.Василиев датира живописта от XIV в., като изказва мнение, че на места има и по-стари стенописи. В.Мавродинова отнася сградата и първата живопис към XVI в., а В.Марди смята, че стенописите са от едно и също време, но са изпълнени от двама художници. Тя датира църквата от XVI–XVII в. Рег.№1650/15.
Лит.: Иванова, В.[67], с.264 и сл. обр.146-149; Протич, А.[115], с.398 и 441; Стойков, Г.[128], с.112 и 114, обр.44 и 45; Василиев, А.[12], с.184 и сл. обр.5-12; Марди, В.-Бабикова[87], 21 с.

С.ГОРНА ГРАЩИЦА

41. Късноантична крепост. На 500 м югозападно от селото, в ляво от шосето за с.Коняво /обр.6/. Известно под името Калето. Крепостната стена, градена от ломени камъни, споени с хоросан, смесен със счукана керемида, огражда пространство с четириъгълна форма, с площ около 6 дка. Във вътрешността се виждат основи от разрушени сгради. От тук произхождат фрагменти от мраморни статуи, зазидани в градежа на църквата, бронзова статуйка на Венера и др., както съобщава Й.Иванов. По терена са пръснати късове от строителна и битова керамика. Южно от градището има извор. Сега то влиза в блока на ТКЗС. Рег.№5563/18.
Лит.: Иванов, Й.[52], с.21.

42. Антично селище и некропол. На 700 м източно от селото, в местността Долно и Горна Грамаде. При оран са изровени колони, бази, хромели, монети /една от император Каракала, 211-217 г./ и други материали. Сега по терена са пръснати изобилни културни останки, предимно от строителна и битова керамика. В местността Долна Грамаде са открити няколко погребения, извършени чрез изгаряне. Костите и пепелта поставени в урни. Няма данни за инвентара им. В близост се издигат три могили: Старата, Малката и Тавлическата, които принадлежат към некропола на селището. Сега мястото е блок на ТКЗС. Рег.№5565/20.

С.ГОРНА КОЗНИЦА

43. Антично селище. На територията на селото, около съвета, в околните дворове и югозападно от него, в местността Дурутица. Мястото е равно с лек наклон към селската река. При прокопаване на канал и по време на оран са изровени няколко долиума. По терена, който се обработва, има изобилни културни останки: камъни, от разрушени основи, тухли, керемиди и късове от домашна керамика /паници, гърнета, кани и пр./

44. Късноантична крепост. На около 3 км северно от селото, върху конусообразно възвишение от Коневската планина, т.н. Градище. Горната, равна площ около 10 дк, е оградена от крепостен зид, силно обезличен. Градежът е от ломени камъни и хоросан, смесен със счукана керемида. Вход от северозапад, където наклонът е по-полегат и се издига могилообразно възвишение, вероятно, кула. Северното подножие – Бабини падини, е свързано с легендата за предаването на крепостта. В градището има изобилни останки от разрушени сгради. Преди години извадени долиуми, съдове, монети. Крепостта е била снабдена с вода от местността Кюнеца, по посока на която са открити глинени тръби от водопровод.

45. Късноантично укрепление. На около 400 м северно от крепостта, описана под №44, върху възвишението Редени скали. От юг отвесни скални склонове. Площ с диаметър 40-50 м е оградена от крепостен зид от ломени камъни и хоросан, сега полуразрушен. По терена и по склоновете късове от тухли и керемиди. Изглежда, че се касае до малък, силно защитен наблюдателен пост, свързан с крепостта Градището.

46. Късносредновековна църква. На 3 км северозападно, върху склон на Коневската планина /обр.7/. Мястото представлява малка тераса с отвесни скални склонове на запад. В горния край на терасата се очертават основи от малка, еднокорабна църква, доста разрушена и затрупана. По-добре е запазен северозападния ъгъл, достигащ на височина до 1,30 м. Църквата има приблизителни размери 10 м на 5 м. Градежът е от ломени камъни, споени с бял хоросан. Преди години в насипа са намерени фрагменти от стенописи. По терена са пръснати тухли и керемиди, които произхождат от разрушения паметник. На 5 м южно от църквата има извор. Сега на мястото му е изградена чешма за водопой. Рег.№5566/21.

С.ГОРНИ КОРИТЕН

47. Антично селище и некропол. На територията на селото и на десния бряг на дерето, в местността Радина. В горния край на селото, на поляната пред съвета, личат основи на постройки, изградени от ломени камъни и хоросан. Наоколо са пръснати фрагменти от тухли, керемиди и домашни съдове. В дворовете, при риголване, са изровени над 30 тежести за стан, железни предмети, бронзови монети от императорската епоха и пр. В местността Радина са разкопани няколко долиума.
В двора на Димитър Лозев, в долния край на селото, на десния бряг на дерето, е открита сводеста гробница. Градежът ѝ е от тухли, споени с хоросан. В нея е имало скелет на възрастен индивид. Няма данни за инвентара. Според Б.Геров от тук е минавал пътя, който е водил от Пауталия към долината на Р.Морава. Рег.№1653/18.
Лит.: Захариев, Й.[44], с.434; Геров, Б.[29], с.244.

С.ГОРНО УЙНО

48. Антично селище. На около 6 км северно от селото, по посока на с.Долни Коритен, върху възвишение, в местността Мършина църква. Преди години са открити основи, градени от ломени камъни, споени с бял хоросан, фрагменти от тухли, керемиди и съдове от глина. Сега по терена са пръснати оскъдни късове от строителна и битова керамика, а основите са обезличени, тъй като цялата площ е залесена. Рег.№5567/22.

49. Късноантична гробница. На около 50 м от училищната сграда. Представлява двукамерна гробница, дълга 2,08 м и широка 1,96 м. Стените, изградени от бигорови камъни и хоросан, смесен със счукана керамика, са широки 0,25 м. Подът е застлан с тухли, а за покритие са служили големи правоъгълни плочи с размери 1,50 м на 0,80 м и дебелина 0,15 м. Погребенията са извършени чрез трупополагане. Гробният инвентар се състои от бронзова кръстовидна фибула, костена игла за коса, косер, монети от византийските императори Валенс /364-378 г./ и Крисп /307-326 г./. Рег.№5508/23. Наличието на гробницата показва, че на това място е имало късноантичен некропол.

50. Късноантично градище и некропол. На 1 км източно от селото, върху висока тераса със стръмни склонове към десния бряг на р.Уйщница. Крепостният зид, който е минавал по периферията, сега почти не личи, тъй като цялата площ е гъсто залесена с борова гора. Извън градището са разкопани няколко гроба, изградени от големи, плоски керемиди. Погребенията са извършени чрез трупополагане. Няма сведения за инвентара им.
Лит.: Захариев, Й.[44], с.417.

51. Късноантично селище и некропол. В самото село, на южния склон, в местността Орниче, срещу потребителната кооперация. При оран са открити основи, градени от ломени камъни и хоросан, долиуми и др. Сега по терена са пръснати късове от тухли, керемиди и глинени съдове. При строежа на сградите на ТКЗС също са попаднали на основи. В близост са разкрити гробове, изградени от големи плоски керемиди.

52. Антично селище. На 1 км северно от селото, при главата на карстовия извор, в местността Извора. Преди години са попаднали на солидни основи, градени от речни камъни, споени с бял хоросан и са били разкрити няколко долиума. През 1970 г. при каптиране на извора отново са разкопани основи, а в насипа са намерени хромели, тухли, керемиди и глинени съдове. Сега по терена са пръснати оскъдни културни останки. Рег.№1656/12.
Лит.: Захариев, Й.[44], с.417.

53. Късноантичен некропол. В селото, в местността Вишорица, в дворовете на Стоичко Цървелички и на Никола Д.Вишорок са изровени няколко гробници. Те са изградени от тухли и покрити с каменни плочи. Погребенията са извършени чрез трупополагане. Няма данни за инвентара им. Рег.№5569/24.

54. Късноантичен некропол. На 1 км северозападно от селото, върху склон, в местността Керемидарницата. При копане са разкрити няколко гробници, изградени от тухли и покрити с каменни плочи. Погребенията извършени чрез трупополагане. Инвентар от глинени съдове и монети. От тук произхожда монета от Константин Велики /306-337 г./. Рег.№5570/25.
Лит.: Велков, Ив. и хр.Данов[20], с.440.

55. Късносредновековна църква. На 400 м северно от селото, на дясната страна на реката, в местността Св. Атанас. Сега добре се очертава под насип южната и отчасти източната стена. Изглежда, че църквата е била еднокорабна и едноапсидна с полуцилиндрично засводяване. Мястото е засадено с борова гора. Рег.№1654/19.

С.ГРАНИЦА

56. Селище. На 2,5 км югозападно от селото, в ляво от пътя за манастирчето Св.Лука и на около 300 м пред боровата горичка. Теренът е равен. На места се очертават основи, затрупани и затревени. В изровените от водите ровини, се намират късове от тухли и керемиди. Липсват характерни находки за оточняване датата на селището. Рег.№5571/26.

57. Средновековна крепост. На 4 км югозападно от селото, върху рид /обр.8/. Известна е под името Градището. Добре се очертават източната стена, с дължина около 70 м, под затревен насип. На североизточния и югоизточния ъгъл има останки от кули, вероятно кръгли. Част от стената на югоизточния ъгъл е разкрита. Градежът е от ломени камъни и бял хоросан, доста небрежен. Зидът е запазен на височина до 0,80 м. Останалите стени на укреплението не могат да се проследят. В насипа се намират тухли с големи размери с релефни знаци върху тях. Цялата площ е гъсто залесена с борова гора и храсти. Покрай укреплението минава път към Предела, чието трасе, вероятно, датира от древността, тъй като на това място планинските вериги са най-достъпни.

С.ГЮЕШЕВО

58. Тракийско и антично селище. В селото, при строежа на гарата, са открити основи от сгради, тухли, съдове, бронзова статуйка, две гривни и др. От тук произхождат също и два жертвеника: единият с посвещение на Аполон, от втората половина на II в., на гръцки език, монети от III–II в. пр.н.е. и от римската епоха. Една от тях е от Северина, жената на император Аврелиан /270-273 г./. Около това място е разкрит водопровод от глинени тръби. Й.Захариев съобщава, за останки от път от едри камъни, между гарата и шосето и за гробница с инвентар от съдове. Б.Геров предполага, че се касае до останки от станция на пътя Пауталия – Скупи. Сега по терена, който в по-голямата част е застроен, липсват находки. Бронзовите гривни и монетите от предримската епоха показват, че на това място е съществувало селище още в III в.пр.н.е., което продължава и през римската епоха. Рег.№5575/30.
Лит.: Бръчкова, М.[11], с.138; Миков, В.[99], с.120; Захариев, Й.[46], с.268; Геров, Б.[29], с.294; Mihailov,G.[146], №2239.

С.ГЪРЛЯНО

59. Антично селище. На 3 км от селото, върху поляната, заключена между река Бистрица и Мала Река, в местността Градището. При прокопаване на изкопи за водопровод са пресечени солидни основи, градени от камък и хоросан. Сега по терена се намират изобилни фрагменти от тухли, керемиди, амфори, паници и пр. Рег.№5573/28.

60. Късноантично укрепление, и селище. На 1 км югоизточно от селото, на десния бряг на р.Бистрица, върху възвишение от Осоговската планина /обр.9 и 10/. Местността носи названието Жлебо. Височината е ограничена от юг и север от дълбоки дерета, а от страна на реката от непристъпни скали. На изток се свързва със склоновете на Осоговската планина. Горната площ, която има диаметър 30 м, е почти равна. Личат останки от зидове, сега затрупани и затревени. В укреплението и по склоновете са открити долиуми, тежести за стан, строителна и битова керамика. При изкопи за водопровод, по източните полегати склонове, са попаднали на основи от сгради. Сега по терена има изобилни културни останки. Рег.№5577/29.

С.ДОБРИ ДОЛ

61. Антично селище. На 3 км източно от селото и на юг от седловината Св.Петър, в местността Осенец. Преди години изровени основи, тухли, керемиди и фрагменти от домашни съдове. Намерени също и монети от римската епоха. В близост има извор. По терена са пръснати оскъдни културни останки. Рег.№5576/31.
Лит.: Захариев, Й.[44], с.503.

62. Късноантично селище. На 2 км югозападно от селото, върху полегат склон, в местностите Кръст и Тома. По време на стопанска дейност са попаднали на основи и са изровени долиуми, строителна и битова керамика. Сега по терена, който се обработва, има значителни културни останки. В близост се намира извор. Рег.№5577/32.

С.ДОЛНА ГРАЩИЦА

63. Антично и късноантично градище. На 600 м източно от селото, върху площ от 6-7 дк. /обр.6/ Мястото е равно, засадено с овощни дръвчета и затревено. Крепостната стена, градена от ломени камъни и спойка от хоросан, е силно обезличено и на места се очертава само трасето ѝ. Преди години, при оран, са попаднали на солидни основи. От тук произхождат следните находки: статуйка на Хермес, фрагменти от скулпторни изображения, теракота на конник, римски императорски и византийски монети от Юстин /518-527 г/ и Юстиниан /527-565 г./. По терена са пръснати фрагменти от тухли, керемиди и глинени съдове. Някога покрай градището е текла р.Струма, а сега коритото ѝ е отдалечено. Рег.№5564/19.
В регистъра на паметниците на културата градището е отбелязано при с.Горна Гращица.
Лит.: Иванов, Й.[52], с.21.

64. Античен некропол. На 300 м западно от селото, върху възвишението, където сега са селските гробища. Преди години от това място са извадени няколко саркофага от гранит. Погребенията са извършени чрез трупополагане, а гробният инвентар се е състоял от глинени съдове, лампи, пръстени, стрели и др. Един капак от саркофаг сега служи за корита на т.н. Турска чешма, а друг е употребен в селската чешма. Рег.№5578/33.

С.ДОЛНИ КОРИТЕН

65. Късноантично градище. На 1 км югозападно, в Деяновата махала, в дясно от пътя за селото, върху възвишение със стръмни склонове към реката и околните дерета /обр.11/. Има неправилна елипсовидна форма с наклон на север. Заема площ около 50 дка. По ръба на височината добре личат останки от крепостен зид, граден от камъни, споени с хоросан, смесен със счукана керемида. От север, от достъпната страна, има втора стена. На юг се издига възвишение, вероятно затрупана кула. Във вътрешността – изобилни камъни, тухли и керемиди от разрушени постройки. Намерени са долиуми, монети, железни предмети, късове от глинени съдове и др. Градището е покрито със слаба растителност и дървета. Рег.№1659/24.
Лит.: Захариев, Й.[44], с.433

66. Късноантично селище. На 3 км югозападно от селото, в ляво от пътя, върху слабо възвишение. Местността се нарича Бодино поле. Преди години, при обработване на терена, са попадали на основи, градени от ломени камъни и хоросан, на строителна и битова керамика. Сега мястото е блок на ТКЗС и по терена има оскъдни културни останки. Рег.№1660/25.

С.ДОЛНО КОБИЛЕ

67. Късноантична крепост. На 1.5 км югоизточно от селото, вдясно от пътя за с.Метохия, върху възвишение със стръмни склонове. Единственото достъпно място е от север. /обр.12 и 13/. В подножието тече река. Върхът на височината е равен с диаметър над 100 м. По ръба минава крепостен зид, граден от ломен камък с грубо одялани лица, мраморни късове и хоросан, смесен със счукана керемида. На места стената добре се очертава, а на места /източната страна/ е затревена и почти обезличена. На около 30 м от западната стена минава напречен зид, който дели градището на две неравни части. При иманярски изкопи са извадени долиуми, глинени съдове и монети. По терена има изобилни строителни материали /камъни, тухли, керемиди/ и късове от съдове. Рег.№1658/23.

С.ДОЛНО СЕЛО

68. Късноантично градище. На 2 км североизточно от селото, върху възвишение на левия бряг на Бистришката река, над махалата Бистрица /обр.14/. Горе височината има неправилна кръгла форма с площ над 50 дк. Към средата теренът се издига значително по-високо. Крепостният зид, граден от ломени камъни, споени с хоросан от едър пясък и късчета от счукана керемида, следва конфигурацията на терена. На северната страна се издига могилообразно възвишение от струпани камъни, без съмнение, кула с кръгла форма. На места има изровени дупки от иманяри и около тях натрупани строителни материали от разрушени постройки. По повърхността изобилни културни останки. Крепостта се е издигала на добре избрано стратегически място с поглед към пътищата по реките Бистрица и Коприва.
Лит.: Захариев, Й.[46], с.355.

69. Останки от градежи. На 1 км югоизточно от селото и на около 150 м вдясно от шосето за с.Гърло се издига могилообразно възвишение. Мястото е известно под името църквата. При оран са изкопани камъни, късове от хоросан. Тухли, които сега са натрупани в южната част. В северната е изграден окоп с камъни от разрушената постройка. Названието на местността допуска тук да е имало църква.

70. Късноантично селище. На около 2 км северно от селото и на 150-200 м от левия бряг на река Бистрица. Местността носи названието Зидини. В миналото, при оран, в нивата на Рано Митрев, са открити основи, хромели, гърне със сребърни монети и др. През 1974 г. при копане на канал са изровени два долиума. Цялата площ е силно затревена и с изключение на късове от тухли и незначителни фрагменти от домашна керамика други останки не се виждат.
Лит.: Захариев, Й.[46], с.355.

71. Късноантично селище. На около 1,5 км североизточно от селото, върху полегатия склон, непосредствено над махалата Бистрица. Местността носи названието Белчин дол. През 1974 г., при изкопи за водопровод, на десния бряг на р.Бистрица, са изровени два долиума. По терена има значителни късове от тухли, керемиди и домашни съдове. Селището е във връзка с градището, описано под №68.

С.ДОЛНО УЙНО

72. Средновековна крепост. На юг от селото, непосредствено до двора на ДЗС /обра.15/. Представлява удължено възвишение, от запад оградено от р.Драговищица, а на изток от дълбок дол. По периферията личат останки от крепостен зид, граден от ломени камъни, споени с бял хоросан. При разкопки, в северния край на височината, са разкрити останки от жилище. В едно помещение са били открити няколко долиума. В насипа са намерени дикел, огрибка, части от железни предмети, строителна и битова керамика, характерна за времето на Втората българска държава. Рег.№1663/28.

С.ДРАГОВИЩИЦА

73. Антично и късноантично селище. На 1 км западно от селото в местността Равнището. При оран са попадали на основи, градени от ломени камъни и хоросан. Намерени са и монети от римската епоха. От тук вероятно произхожда една мощехранителница, в която според надписа, са се съхранявали мощите на апостол Тома и на антиохийския епископ Вавила. Без съмнение тя се е пазела в храма както е било обичайно. Сега по терена, който ежегодно се обработва, са пръснати фрагменти от тухли, керемиди, камъни, хоросан и глинени съдове. Рег.№1664/29.
Лит.: Иванов, Й.[32], с.30; Тонев, Мл.[131], с.215 и сл.; Геров, Б.[29], с.357, №128.

74. Късноантична гробница. На 500 м северозападно от селото, в местността Равнището. По тип принадлежи към сводовите гробници. Има правоъгълна форма с размери 2,75 м на 1,80 м и височина 1,40 м. Ориентирана е изток-запад. Градежът е от тухли и спойка от хоросан. Източната стена е прорязана от врата, обрамчена от дялани блокове. Подът е покрит с дебела хоросанена мазилка, поставена върху подложка от камъни. Вътрешните стени са измазани с хоросан. Няма сведения за погребенията и инвентара им. Рег.№5579/34.

75. Сграда. В стопанския двор на ДЗС, между работилницата и телчарника, при изкопи за силажна яма, се попада на част от сграда – полукръгла екседра. Може би се касае до олтар на църква. Градежът е от тухли, споени с хоросан. Една част от постройката е унищожена при изкопаването на ямата, а другата лежи под терена. Рег.№5580/35.

76. Античен некропол. В двора на ДЗС, при копане на септична яма, са открити няколко погребения. Последните са извършени чрез изгаряне на мъртвите. Костите и пепелта събрани в глинени урни. Погребалният инвентар се е състоял от лакримарии и съдове от глина.

С.ДРАГОЙЧИНЦИ

77. Останки от сграда. На 1,5 км източно от селото, във Веявичката махала, където са селските гробища. Сега личи голяма вдлъбнатина и наоколо пръснати тухли. Има предание, че на това място е имало църква, т.н. Св.Петка. Рег.№1666/31.

78. Антично селище. На 5 км югоизточно от селото, в ляво от пътя за с.Трекляно, в местността Манастирище. Мястото е с лек наклон към реката. Върху терена личат основи, силно затревени, а по края на орните площи и около дърветата са натрупани камъни от разрушени постройки. Останките заемат площ от 3-4 дк. По терена са пръснати фрагменти от тухли, керемиди, амфори, паници и пр.

79. Късноантична църква. На 3 км източно от селото, върху възвишение, на десния бряг на реката, в местността Поляна. Върху терена се очертават основи на еднокорабна и едноапсидна църква с приблизителни размери 20 м на 10 м. Градежът е от големи, грубо одялани камъни. Някои от тях имат дължина до 1 м. Вероятно са били споени с хоросан, сега измит. Дебелината на основите е 0,90 м. Големите размери на църквата и солидния градеж допускат тя да се датира от късноантичната епоха. На отсрещния бряг на реката, над шосето, са откривани зидове и керамика, вероятно селище, свързано с църквата. Рег.№1668/33.

80. Средновековна крепост. На 3 км западно от селото, върху заоблено възвишение, на дясната страна на реката. Местността носи названието Градско ливаге. От укреплението добре е запазена правоъгълна кула с размери 11 м на 7 м и височина около 4 м /обр.16/.Тя е градена от камъни и хоросан. В зида минават сантрачи по дебелината на стената, широка 1 м /обр.17/. На места крепостната стена се очертава под насипа и растителността. От западната, достъпна страна, минава ров, дълбок до 3 м и широк 3-4 м. Цялата площ е гъсто залесена. На запад от крепостта е

имало останки от селище. При оран са попадали на основи иззидани от ломени камъни и бял хоросан. Рег.№1670/35.
Лит.: Захариев, Й.[44], с.465, табл.XXXI$_2$

81. Църква. На 3 км североизточно от селото, в ляво от пътя, под махалата Злон дол. Известна е под името Латинската църква. Върху не голяма тераса, силно затрупани, се очертават основите на църква с дължина около 20 м. Градежът ѝ е от сравнително големи, ломени камъни. Наоколо късове от тухли. Мястото е обрасло с храсти и с няколко вековни буки. По сведение на селяните наоколо е имало основи от сгради. Вероятно е от ранновизантийската епоха. Рег.№1665/30.

С.ДРУМОХАР

82. Късноантично укрепление. Непосредствено над западната окрайнина на селото, в местността Камъка. Възвишение с удължена форма, с приблизителни размери 80 м на 30-40 м на левия бряг на река Елешница. На северната страна се очертава трасе на зид, граден от ломени камъни и хоросан. По затревения терен са пръснати тухли, керемиди и късове от домашни съдове.

83. Късноантично селище. На около 1,3 км северно от селото, над укреплението в местността Камъка. Известно под името Св.Петка. В южния край се издига слабо възвишение с останки от камъни, тухли и керемиди, явно произхождащи от разрушена постройка. Под него се откроява долина с изобилни културни останки, предимно от строителна керамика.

С.ДЯКОВО

84. Тракийско и антично селище. На 3 км северно от селото, до язовира, върху възвишение, известно под името Градището /обр.18/. Сега върху него е построена кулата на помпената станция. Горните пластове са силно унищожени от строежа и прокарания път, а долните части на хълма са потопени във водите. Има площ около 3 дк. Достъпно е от източната страна. По северозападните склонове са пръснати изобилни късове от мазилка на колиби, кости от животни, фрагменти от съдове, различни по техника и украса. Върху някои са врязани геометрични орнаменти, характерни за керамиката от бронзовата епоха.
На 20 м източно от кулата на помпената станция се вижда зид с посока север-юг, отчасти разрушен. Основата, широка 1 м, е градена от камъни и бял хоросан. На южната страна е некрополът, от който са открити няколко гроба. Няма данни за инвентара им. Погребенията извършени чрез трупополагане. Ранното селище е от XII–XI в. пр.н.е. Живот е имало и през епохата на римското владичество. Рег.№5582/37.
В подножието на Градището, където сега е язовирът е съществувало голямо селище непрекъснато от предримската епоха до XIV в. Затова свидетелствуваха основи от сгради, останки от църква и многобройни късове от глинени съдове, монети от Роман IV Диоген /XI в./ и други находки. Средновековното селище се среща под названието Деячево в хрисовула на манастира Св.Никола Мрачки.
Лит.: Велков, Ив.[21], с.208; Mikov, V. [147], с.60; Геров, Б.[29], с.243.

С.ЕРЕМИЯ

85. Късноантична крепост. На 5 км западно от селото, в южния край на Карелския баир, в близост до Пенкьовската и Карелската махали /обр.19/. Продълговато възвишение, ориентирано север-юг, със стръмни склонове. По-достъпно от североизточната страна. По ръба се очертава трасето на крепостен зид, по-добре запазен в североизточната страна. Градежът му е от ломени камъни и хоросан, примесен със счукана керемида и кварцови камъчета. По терена има изобилни следи от разрушени постройки, което говори за гъсто застрояване. Преди години са изкопани долиуми, монети от византийската епоха, някои от тях от император Анастасий /491-518 г./ и други находки. В подножието на източния склон са открити погребения. Горната площ е затревена, а склоновете са залесени.
Лит.: Захариев, Й.[48], с.305.

С.ЖЕРАВИНО

86. Атично и средновековно селище. Около църквата, магазина и западно от тях до Югославската граница. Известно е под името Анището. Мястото е равно, с леко завишаване на запад, където сега има овощна градина. На изток тече река. Тук, преди години, са попадали на основи, градени от ломени камъни. Последните са натрупани на купове, а между тях има тухли и керемиди. Намирани са тежести за стан, връчви, глинени съдове и монети. При строежа на църквата също е открит долиум. Сега, цялата площ, около 30 дк, е превърната в ливади. По терена имх оскъдни късове от глинени съдове.

С.ЖИЛИНЦИ

87. Антично селище. На около 800 м източно от селото, в ляво от шосето Кюстендил – Гюешево, в местността Манастирището. По терена са пръснати изобилни културни останки: купчини от камъни, тухли, керемиди, произхождащи от разрушени сгради, късове от долиуми, амфори и др. От тук произхождат една кана, бронзови пинсети и др. В близост със селището е открита колесница, която стои във връзка с някакво богато погребение. Все около това място е разкопан гроб с инвентар от две кани и две лампи. Открит е и капак от каменен саркофаг. Горните находки показват, че в близост със селището се е намирал и някакъв некропол. Една част от мястото се обработва, а другата е мера. Рег.№5583/38.
Лит.: Герасимов, Т.[25], с.400 и сл., обр.179–182; Захариев, Й.[49], с.161; Венедиков, Ив.[24], с.67; Геров, Б.[29], с.295.

С.ЗГУРОВО

88. Антично селище. На около 1.5-2 км югозападно от двете страни на шосето за село Кадровица, покрай Згуровската река. Известно под името Згуриград. Преди години са открити основи, градени от ломени камъни и хоросан, долиуми, строителна и битова керамика. Сега по терена са пръснати оскъди фрагменти от тухли и керемиди. Една част се обработва, а другата е ливади. Вероятно от тук произхожда една оброчна плочка на Зевс и Хера.
Лит.: Mihailov. G. [146], №2204.

89. Късноантично селище. В махалата Бърдаците. Местността носи названието Йовко. Равна площ, на изток, ограничено от т.н. Бегова ридина. При оран се откривани основи, градени от ломени камъни и хоросан. По терена, който се обработва са пръснати късове от тухли, керемиди, долиуми, амфори и др. В подножието се намира кладенец.

С.ЗЛОГОШ

90. Късноантично селище и некропол. На около 1 км западно от селото, вляво от шосето за с.Трекляно, в местността Гърдовица. По терена, който е с лек наклон, се виждат разхвърляни камъни, тухли, керемиди, късове от домашни съдове. При оран са попадали на основи, градени от ломени камъни и бял хоросан. От лявата страна на шосето за с.Трекляно, върху полегат склон, се намира некрополът на селището. При изкопи за геоложки проучвания са открити гробове, изградени от големи плоски керемиди. Рег.№1672/37.

С.ИЛИЯ

91. Късноантична крепост. На 3 км западно върху възвишение със стръмни склонове, с изключение на източния. Има неправилна форма с площ около 4-5 дк. По ръба личат останки от крепостен зид, граден от ломени камъни и хоросан. По-добре е запазена северната стена. По терена има фрагменти от тухли, керемиди и домашни съдове предимно от долиуми. Сега тук се намира параклиса Св.Илия. При неговия строеж са попаднали на солидни основи.

92. Късноантича крепост. На около 2,5 км североизточно, над махалата Ралинци, върху конусообразно възвишение, в местността Ветрова воденица /обр.20/. Известно под названието Ралинска чука. На места личат останки от стена, градена от ломени камъни и хоросан, смесен със счукана керемида. В миналото са изровени долиуми. По терена има късове от тухли и керемиди. Цялата височина е покрита с гора.
Лит.: Захариев, Й.[48], с.237.

93. Късноантично селище. На около 2 км западно от селото при махалата Делийци. Местността е известна под името Селището. При стопанска дейност са вадили долиуми и са попадали на основи, градени от ломени камъни и хоросан, смесен със счукана керемида. Също са намирани и монети. Сега по терена има оскъдни културни останки. В близост са открити няколко погребения. Последните принадлежат на некропола на споменатото селище. Лит.: Захариев, Й.[48], с.237.

С.КАДРОВИЦА

94. Късноантична крепост. На около 4 км югоизточно от селото на дясната страна на Лева река /обр.21/. Известно под името Градището на Дълги рид. Разположено на дълъг рид със стръмни склонове. Подостъпно от южната страна. Заема площ над 10 дк. По ръба добре се очертава трасето на крепостния зид, граден от ломени камъни и хоросан. На южната страна личат големи струпвания от камъни, вероятно местата на кулите. В защитената площ има изобилни следи от разрушени каменни сгради, фрагменти от строителна и битова керамика. От последната изобилстват късовете от долиуми.

95. Късноантично укрепление. Южно от селото, на лявата страна на реката, над Китка махала. Конусообразна височина с площ 2-3 дк, известно под името Могилата. На места добре личат останки от стена, градена от ломени камъни и хоросан. По терена са пръснати късове от тухли, керемиди, камъни и пр. Й.Захариев отбелязва, че при прокопаване на лозе са открили западната и източната стена на укреплението с височина 2 м, градена от камъни, тухли и хоросан. Тук е била намерена тухла с кръст и с неясни букви и тяжести за стан. Сега мястото не се обработва.
Лит.: Захариев. Й.[48], с.339.

96. Късноантичен некропол. Южно от селото, където се съединява реката със Сърбин дол, в близост с училището. При стопанска дейност са били открити две гробници. Погребенията, извършени чрез трупополагане. При едното погребение е намерено ножче от желязо. Вероятно се касае до некропола на укреплението, описано под №95.
Лит.: Захариев, Й.[48], с.339.

С.КАМЕНИШКА СКАКАВИЦА

97. Късноантично градище. На 1,5 км южно от селото, върху рид на Осоговската планина, в местността Язене. Добре се очертават основи, градени от грубо одялани камъни. По терена са пръснати камъни, тухли, керемиди и късове от глинени съдове, предимно от амфори. На северния склон, в местността Дзингер, има извор. В близост е открито гърне с късноримски монети. Мястото е залесено с борова гора. Рег.№3584/39.

98. Крепост. На около 3 км югоизточно от селото, над Сефтерската махала, върху рид от Осоговската планина, издигащ се между Каменишката и Градишката реки /обр.22 и 23/. Известна е под името Градището. Има неправилна форма със силен наклон на югозапад. От всички страни се спускат стръмни склонове. По ръба на височината личат останки от крепостен зид, който огражда площ около 5 дк. Запазеният фрагмент на западната страна има ширина 1,30 м. Граден е от сравнително големи ломени камъни. На югоизточната страна също добре се виждат останките от стената. Цялата площ е залесена и затревена. По терена няма културни останки.
По сведения на местните жители крепостна стена или сгради е имало и в подножието на височината. Сега на това място има разхвърлени камъни, които произхождат от разрушени строежи. Вероятно крепостта е от римската епоха.
Б.Геров предполага, че въпросното укрепление е лежало на пътя Пауталия-Стоби, което е мъчно допустимо, тъй като тук Осогово е трудно проходимо.
Лит.: Геров. Б.[29]. С.240

С.КАТРИЩЕ

99. Антична крепост. На 2 км югоизточно от селото и на около 200 м в ляво от шосето за с.Невестино /обр.24/. Възвишение с равна горна площ, по-достъпно от източната страна. Добре личи трасето на крепостния зид, граден от ломени камъни и бял хоросан. Крепостта има форма на четириъгълник с площ около 5 дк. На ъглите се очертават четириъгълни кули. Най-добре са запазени основите на югоизточната кула, която има приблизителни размери 5 м на 4 м. Почти в средата на северната страна също се открояват основи на кула. Вероятно и на другите три страни са били издигнати кули. По затревения терен се намират оскъдни късове от строителна и битова керамика. Няколко фрагмента произхождат от тънкостенни панички с червен фирнис. В основите на южния склон, по време на стопанска дейност, са разкрити няколко погребения. Няма данни за погребалните съоръжения и за инвентара им.

100. Късноантично градище. На 1 км западо от селото, в местността Чуката /обр.25/. Широко възвишение, част от което се е обработвало, а сега е изоставено. В най-горната, почти равна площ, има изобилни културни останки: камъни, тухли: керемиди, късове от домашни съдове, предимно от долиуми. На източния склон се очертава трасето на крепостен зид. Лицевите камъни са иззети и сега е останал само блокаж от дребни камъни и хоросан. На много места личат основи от ломени камъни и хоросан, смесен със счукана керемида. Изобилието от тухли допуска стените да са били изградени в горната част само от тухли или в техника опус микстум. В подножието на хълма е открит водопровод от глинени тръби.
На южната страна се намира късен параклис, известен под името Св.Петка.

С.КОНЯВО

101. Антично и късноантично селище. В самото село. При изкопи за строеж на читалищна сграда и при благоустройствени мероприятия са открити солидни основи, на дълбочина 1 м. Градежът им е от блокове, споени с хоросан. Изкопани са долиуми, тухли керемиди, съдове от глина и различни битови материали. От тук произхождат два жертвеника с гръцки надписи, оброчна плочка на Хера и др.
Б.Геров изказва мнение, че на това място е съществувало тържище /емпориум/, което е обслужвало населението от тази област и е било управлявано от Пауталия. То се е намирало на пътя Сердика-Пауталия. Някои учени отъждествяват селището с античната Спинопара. Рег.№5585/40.
П.Делираден съобщава, че при постройката на новия мост на р.Струма са попаднали на основи на стар мост.
Лит.: Иванов, Й[52], с.393, №36, и 37; Шкорпил, К.[135], с.90;гДобруски, В.[40], с.95, №139, обр.76; Батаклиев, Г.[5], с.466; Делирадев, П.[34], с.30; Геров, Б.[29], с.267, 275, 279, 286, 297, 313 и 357; Mihailov, G[146] , №2191-2194.

102. Късноантична гробница. В двора на църквата. Състои се от гробна камера и предверие /обр.26/. Камерата има почти четвъртита форма с размери 2,74 м на 2,70 м и височина 1,80 м. Предверието е правоъгълно с дължина 1,25 м и ширина 0,80 м. По няколко стъпала, през нисък вход /0,80 м на 0,55 м/ се влиза в гробницата. Страниците на входа са оформени от профилирани блокове, върху които лежи хоризонтална плоча. Стените, на височина до 0,60 м, са изградени от камък, а над тях започва свод от тухли. Измазани са с пласт хоросан, наситен със счукана керемида. На двете странични стени има по една ниша, легла за мъртвите. Северната е с размери 3 м х 0,57 м и височина 0,55 м, южната – 1,40 м х 0,55 м и височина 0,55 м. В тях са разкрити скелети. Няма данни за погребалния инвентар. Подът на камерата е застлан с квадратни тухли.
По своя архитектурен тип гробницата принадлежи към сводовите гробници, градени в периода IV–V в. Рег.№5586/41.
Бит.: Шкорпил, К.[136], с.43.

103. Античен некропол и светилище. На 1,5 км северозападно от селото, в местността Маркова стъпка, между шосето за с.Дворище и р.Струма. Преди години, по време на оран, са открити каменни саркофази и гробове, изградени от тухли. Погребенията са извършени чрезтрупополагане. Гробният инвентар е застъпен предимно с глинени съдове. Обстоятелството, че тук са намерени няколко надписа, релеф на Митра, оброчна плочка на тракийския конник и пр. дава основание да се предполага, че в близост с това място е имало и светилище. Сега цялата плош е засадена с овощни дървета и не личат културни останки. Рег.№5587/42.
Лит.:Шкорпил, К. и Х.[135], с.8, № LXXII; Добруски, В.[39], с.38, обр.17; Захариев, Й.[44], сВ111, №17.

С.КОПИЛОВЦИ

104. Светилище на Зевс и Хера. На 1 км югоизточно от селото, в местността Манзърици, между реките Струма и Слокощица. Светилището е разкопано през 1911 – 1912 г. Открити са три отделни сгради, А, В и С, ориентирани север-юг, разделени по на две не еднакви отделения /обр.27/. Източната сграда /С/ с размери 11,20 м х 7,40 м, средната /В/ – 16,30 м х 10,20 м и западната еднаква по размери със средната. Фасадата на постройката В е оформена от четири гранитни колони. Храмовете са имали мраморна украса. Градеж от ломени камъни, тухли и спойка от хоросан. Тук са намерени два бюста на Зевс и Хера и около 60 цели и фрагментирани оброчни плочки, между които няколко с изображения на Зевс и Хера, Асклепий, Химбия и Телесфор, на тракийския конник, Хеката, Дионис, и Херакъл, една статуйка на Хермес и др. /обр.28, 29, 30/. От тук произхождат няколко надписа, различни вотивни предмети и монети от Веспасиан /69-79 г./ до Аркадий /383-408 г./.Разцветът на светилището е в периода II–III в. Г.Михайлов счита, че светилището принадлежи към античното селище Caristorum. Рег.№1774/39.
Сега останките са зарити.
Лит.: Филов, Б.[133], с.21; Kazarov,G. [145], №539-542; Кацаров, И.Г.[76], с.84 и сл.; Тонев, Мл.[110], с.316, №21; Геров, Б.[29], с.269, 299, 311, 358, №130-144; Mihailov,G. [146], №2150-2190.

С.КОПРИВА

105. Късноантична крепост. На 3 км северозападно от селото. Известна е под името Градището, или Чуката /обр.31/. Представлява високо, конусообразно възвишение. Горната му равна част има форма на елипса, с размери 200 на 40-50 м. По ръба се очертава трасето на стена, силно разрушена. Градежът и е от ломени камъни. В северната, по-достъпна страна, личат останки от кула. Цялата площ е изпълнена с камъни от разрушени сгради, също тухли и керемиди. В западното подножие има извор. Височината е залесена с бор и дъб. Рег.№5588/43.
Лит.: Захариев. Й.[46], с.283.

С.КОСОВО

106. Късноантично укрепление. На 3 км северозападно от селото и на около 1,5 км в ляво от шосето за местността Дългата поляна, върху възвишение под планинската верига Власино усое /обр.32/. Ограничено е от три страни от дълбоки дерета, а към Власино усое се отделя от ниска седловина. Има неправилна елипсовидна форма с приблизителни размери 90 м на 40-50 м. Части от зид с полукръгла форма се виждат към страната на седловината. Вероятно се касае до останки от кула, която е охранявала входа. По склоновете на височината има камъни от разрушения крепостен зид. По терена – оскъдни късове от тухли, и керемиди. На север от крепостта, в склона на Власино усое, са открити гробове. Площта на укреплението е залесено с храсти и дървета. Рег.№1675/40.

С.КОЧЕРИНОВО

107 Антично селище и некропол. На 3 км северозападно от селото, в местността Крашевица, на десния бряг на реката. Преди години са открити основи от сгради, водопроводи, строителни материали и пр. Сега по терена има значителни културни останки, предимно керамични. Няма сведения за инвентара им. От тук произхожда плоча с гръцки надпис, от първата половина на III в. Рег.№5589/44.
Лит.: Геров, Б.[29], с.362, №170; Mihailov,G. [146], №2231.

С.КРАЙНИЦИ

108. Антично селище. На 1 км западно от селото, от двете страни на шосето, върху равен терен, в местността Могилата. По време на оран са разкрити основи, градени от ломени камъни и хоросан. От тук произхождат два релефа с дионисови сцени, датирани от края на II в., статуйка на Пан и др. Сега по терена са пръснати фрагменти от домашни съдове; паници, гърнета, амфори и др. В близост се издигат три могили, които принадлежат към некропола на селището. Мястото влиза в блока на ТКЗС и ежегодно се обработва. Рег.№5590/45.
Лит.: Велков Ив.[16], с.204 и сл. обр.212; Венедиков, Ив.[22], с.195-205; Mihailov,G. [146], №2210 и 2211.

109. Късноантична гробница. Непосредствено северно от селото. Има правоъгълна форма с приблизителни размери 3 м на 2,50 /от външната страна не е разкопана/. Ориентацията ѝ е изток-запад. Градена е от тухли, споени с хоросан, примесен със счукана керемида. Покривът ѝ е сводообразен. В нея са открити погребения, извършени чрез изгаряне. Костите и пепелта поставени в урни. Гробният инвентар се състои от глинени съдове. Рег.№5591/45.

С.КРЕМЕНИК

110. Късносредновековна църква. На около 2 км източно от селото, на левия бряг на реката, в местността Ливадето /обр.33/. Представлява малка, еднокорабна църква с вътрешни размери 7,20 м. на 2,70 м. На изток завършва с полукръгла апсида, а на запад има вход, широк 0,85 м. Градежът е от ломени и речни камъни, на места подравнени с късове от тухли. Основите са запазени на височина до 1,40 м. В близост се намира база на колона от гранит. Църквата е обрасла с храсти и дървета.

С.КУТУГЕРЦИ

111. Тракийско и антично селище. В Поповската махала, в близост с оборите на ДЗС. Представлява лек склон, обърнат на запад, пресечен от пътя за с.Церовица. При изравняване на терена и при изкопи за канал, са открити зидове, хромели, тухли, керемиди, цели и фрагментирани съдове. Сега по терена са пръснати късове от домашна керамика. Едни произхождат от ранния халщат, а други от периода на римското владичество. На места са натрупани камъни, тухли и керемиди от разрушени основи.

112 Късноантично селище. Върху склона, срещу селските гробища, около паметника на двамата партизани Лешко и Пешко. Мястото представлява полегат склон, обърнат на югозапад. При строежа на паметника са попаднали на основи и е бил разкрит долиум. Около дърветата и храстите има купчини от камъни, произхождащи от разрушени основи. В изровените от водите ровини се намират фрагменти от домашна керамика. Цялата площ сега е пасище.

Гр.КЮСТЕНДИЛ

113. Градска крепостна стена. Проведените археологически разкопки на градската крепостна стена, в периода 1967-1972 год., са резултат на спасителни разкопки, свързани със строителството и благоустройството на града. Те са сондажни с ограничен размер, тъй като се намират под уличните платна, тротоари и сгради. Крепостната стена обхваща територията на равнинната част, под центъра на съвременния Кюстендил, разположена между хълма „Хисарлъка" и река Банщица. Тя има форма на удължен многоъгълник в ос североизток-югозапад, при средна дължина 725 м изток-запад и ширина 410 м север-юг. Загражда площ от 29,30 ха /обр.34/. Източната крепостна стена минаваща под ул.Хр.Ботев, е проучена в четири сектора на протежение 150 м от североизточния ъгъл. В първия сектор, на ул.Хр.Ботев №34, е разкопана източната порта.[1] Тя е триделна с централен широк отвор за преминаване на превозни средства и два пасажа за пешеходци /обр.35/. Централният отвор е с разкрита ширина 3,20 м. Северната част не е разкопана, защото е в застроен терен/. Портата е имала, вероятно, двукрила врата, както показва по-късен строителен период със запазен граните праг и отвор за оста на вратата. Пасажът за пешеходци, широк 1,35 м, е бил затварян с еднокрила врата. Той е застлан с гранитни плочи, а в средата с тухли, под които минава водопровод от оловни тръби. Портата е фланкирана от две кръгли кули. За сега е разчистена северната с вътрешен диаметър 4,80 м. В северната посока крепостната стена продължава със ширина 3,60 м. От вътрешната ѝ страна е изградена ниша от тухли, свързана със стълба за горните етажи на кулата. От портата започва една от двете главни улици на града т. н. decumanus maximus с посока изток-запад. Разкрита е северната ѝ половина, на дължина 12 м. Настлана е с големи каменни плочи с неправилна форма, ограничени с бордюри от два гранитни блока, оформящи тротоар, широк 1,50 м. Северно от улицата са открити части от помещения, свързани с отбраната на крепостта.

Суперструкцията на крепостната стена и кулите са изградени в т. н. opus mixtum – с външно и вътрешно лице и пълнеж между тях от камъни и хоросан, смесен със счукана тухла. Външното лице е от големи гранитни рустицирани блокове, редувани къс с дълъг блок, свързани помежду си с железни скоби. Вътрешното лице е редова зидария от ломени камъни с почти правоъгълна форма и близко по размери. Външното лице на кулата е със запазени три реда блокове, а крепостната стена с два реда при височина 1,35 м. Над тях следва четири реда тухлен пояс /обр. 36/.

Разкритата част от източната порта е запазена и предстои нейната консервация.

Във втория сектор, също на ул.Хр.Ботев 26, отстоящ на 28 м южно от портата е разчистен един фрагмент от стената на дължина около 2 м. Запазен е под един гараж.

В третия сектор, на ъгъла на улиците 9-ти септември и ул.Ивайло, пред ЖСК 26, е на 60 м северно от източната порта. Стената разкрита на дължина 7 м е запазена и консервирана в градината пред ЖСК 26.

Четвъртият сектор, на ул.Ивайло, между ЖСК 26 и 27 е на 20 м северно от преходния. Разчистени са 15 м от стената с три реда облицовъчни блокове. В южния край е долепена правоъгълна кула /обр.37/. Фрагментът е запазен и консервиран в паркова среда.

Трасето на южната крепостна стена, което минава под бул.Ленин е проучено в два сектора: пред комбината за битови услуги и на ъгъла на ул.Ил.Ловчански и бул.Ленин.

Западната крепостна стена е документирана в два сектора, на ул.В.Коларов. Първият пред ЖСК 2, на 80 м южно от предполагаемия северозападен ъгъл. Разчистената част с дължина 6,80 м е запазена в субструкция и само един ред от облицовъчните блокове. Вторият сондаж е под уличното платно на кръстовището на бул.Ленин и ул.В.Коларов. Тук е разкрита югозападната кръгла кула с диаметър 4,35 м и запазена височина 1,45 /три реда блокове/.

Северната крепостна стена е регистрирана в шест сектора. Тя има дължина 715 м. Първите два сектора са в непосредствена близост до североизточния ъгъл. Третият на ул.Ст.Караджа, в северния край на ЖСК 8, на 115 м от североизточния ъгъл. Тук се намира правоъгълна, издадена навън кула с размери 6,02 м на 3,85 м. Тя е фланкирана от ниши, свързани с двураменни стълби, водещи към горните етажи. Сега е запазена под колонадата на ЖСК 8.

Четвъртият сектор, на ул.9-ти септември има дължина 17,10 м. Разкритото тук стълбище, конструктивно свързано със стената, показва съществуването на кула в западна посока. През стената минава канал.

Обектът е запазен в двора на Балнеолечебницата на МНЗ.

Петият сектор, на разстояние 155 м от преходния, е маркиран с малък фрагмент от крепостната стена в непосредствена близост с раннохристиянската базилика.

В последния сектор, на ул.Ст.Димитров ЖСК „3-ти март", са проучени 31 м от стената, заедно с една правоъгълна кула, на 65 м от северозападния ъгъл. Стената е предимно в субструкция, а само на източния край е запазена първата редица от облицовъчни камъни.

Проучванията на укрепителните съоръжения на древната Пауталия показват три строителни периода, които са изявени най-добре при източната порта. Първоначалният, оригинален градеж от гранитни блокове, свързани със железни скоби, е аналогичен на ранните крепостни стени на Сердика /София/, Августа Траяна /Ст.Загора/ и Филипопол /Пловдив/ и се датира от втората половина на управлението на император Марк Аврелий /161-180 г./. Вторият строителен период се свързва с ремонтите след готските нашествия, а третият е от късноримската епоха IV в. и е добре датиран с колективна находка от монети.

Лит.: Слокоска, Л.[121] И [126].

114. Римска обществена сграда. Между улиците Хр.Смирненски, Кулата, Цар Асен и Ст.Караджа.около джамията Ахмед бей, сега използувана за експозиция на ОИМ. известна като асклепиона на Пауталия /обр.38/. Тя е една от най-големите проучени досега сгради.На площ около1000 кв.м.са разкрити части от шест помещения. Предполагаемата площ на сградата е около 3000 кв.м. Големите правоъгълни помещения се свързват помежду си с входове, оформени от гранитни прагове със следи от двукрили врати /обр.39/. Техниката на градеж е смесена зидария opus mixtum редуващи се каменни и тухлени пояси от по четири реда тухли с хоросан, смесен със счукана тухла. Всички помещения са снабдени с централна отоплителна инсталация — хипокауст, употребен в две разновидности /обр.40/. Първият вид е от отвесни тухлени колонки или тръби в успоредни редици, покрити отгоре с големи тухли. Вторият вид е аркадо-сводова система от коридори. Между отделните помещения има засводени отвори за преминаване на топлия въздух. През едно от помещенията /№6/ с посока югоизток-северозапад минава главният канал за топлия въздух от префурниума. Подът и стените на залите са били облицовани с мраморни плочи, профилирани корнизи и пиластри. В някои помещения са открити полукръгли ниши и басейни /обр.41/.

Находките от керамика, игли за коса, фрагменти от оброчни плочки, както и колективната находка от 61 сребърни монети от Антонин Пий и Гордиан датират сградата от II—III в. /обр.42/. Отоплителните инсталации, полукръглите ниши и басейни определят предназначението й като банска постройка.

Лит.: Русева, Л.-Слокоска[117], с.33 и сл.; Иванов, Т.[61], с.205 и сл.; Слокоска, Л.[120]

115. Римска баня. Между улиците Цар Михаил Шишман и Цар Иван Шишман. Проучена частично върху терена на уличните платна върху площ от 190 кв.м. /обр.43/. Разкрити части от 6 помещения, с посока североизток-югозапад, с правоъгълна форма, с полукръгли ниши и басейни. Част от помещенията според предназначението си са снабдени с хипокаус. Разкритите помещения по план се индетифицират като аподитериум /съблекалня/, фригидариум /хладно помещение/, тепидариум /умерено помещение/ и тепидариум /топло отделение/. Датира се от III в. Паметникът е проучен и зарит.

Лит.: Кузманов. Г.[81], с.11 и сл.

116. Античен комплекс. В центъра на града, на ул.Каляшки, в приземния етаж на концертната зала на ОК на БКП. На площ от 1980 кв.м. са проучени части от две инсули, разделени от античната улица cardo с посока север юг /обр.44-45/. Улицата има ширина 5 м, настлана е с големи каменни плочи, ограничени от бордюри /гранитни, правоъгълни блокове/, които са били част от тротоара. Под уличната настилка минава канал с ширина 0,70 м и дълбочина 1,95 м. Солидният градеж на улицата, както и посоката й, я определят като една от главните улици на античната Пауталия. На юг, улицата вероятно, е водила към форума. В непосредствена близост се издигали големи постройки, на които принадлежат мозайките, открити при строителството на сградата на ДСК през 1923 г. и на почивния миньорски дом през 1954 г./обр.46 и 47/.

Източно от улицата са разположени шест правоъгълни помещения. Планът, конструктивната връзка при изграждането им, сравнително еднаквите размери /5 м. на 4,40 м/, местоположението им, наредени край главната улица, показват, че се касае до магазини. В източната посока можем да очакваме оформянето на портик и едновременно подход към форума.

Секторът западно от улицата представлява втора инсула с основи от 12 помещения около атриум с имплувиум в средата, с настилка и бордюр от гранитни блокове. Архитектурните останки и находки се отнасят към II в., IV—V в. и XII—XIII в.

Части от комплекса са запазени в приземния етаж на ОК на БКП, където предстои тяхното експониране.

Лит.: Слокоска, Л.[125] и [126]; Огненова, Л.[108], с.231 и сл.

117 Антични обществени сгради и раннохристиански базилики. В сутеренния етаж на младежкия дом между улиците П.Евтимий и Цар Крум. Паметникът представлява внушителен комплекс, разположен южно от северната крепостна стена, разкопан през 1968-1969 г. На площ около 1500 кв.м. са разкрити части от две антични сгради и две базилики, разположени една върху друга /обр.48/. Първата, по-късна сграда, се състои от осем, различни по големина помещения, разположени от западната и южна страна на един вътрешен двор с кладенец. Подовете на помещения 1 и 2 са настлани с големи тухли. Входовете са оформени от гранитни прагове. Находките, представени главно от фрагментирана керамика. бронзови императорски монети, между които една колективна находка от 53 бронзови монети от Констанс /337-350 г./, Теодосий /379-395 г./ и Аркадий /383-408 г./ както и техниката на градеж дават основание сградата да се отнесе към IV—V в.

По-ранната сграда разкрита частично под първата има по-различен план и ориентация. Въз основа на монети от Траян /98-117 г./,Юлия Августа и Антонин Пий /138-161 г./ се датира от II в.

В северната част на комплекса са разположени двете базилики. На мястото на по-ранната, дълга около 30 м, е построена втора базилика със значително по-големи размери — дължина 48 м и предполагаема ширина 15 м. Тя е трикорабна, едноапсидна с трансепт. За сега е разкрит само южния кораб, южните части на притвора, наоса и апсидата. Входовете са оформени от гранитни прагове. Полихромна мозайка застила пода на притвора, наоса, трансепта и средния кораб. Направена е от мраморни и керамични камъчета в бяло, черно, охра, синьо и червено. Те оформят геометрични орнаменти от вписани осмоъгълници, правоъгълници с розети, бордюри със сфастика, символ на вечно изгряващото слънце. Най-интересна в цветово и композиционно отношение е мозайката от наоса в предолтарното пространство с орнаменти от кръгове, квадрати, ромбове и осмоъгълници, изпълнени с пъстри цветя, риби, куче в бяг и др. Една част от мозайката е разрушена от строителите, а другата продължава в неразкритата част в северна посока.

Базиликата се отнася към IV в, преустроена в края на V в. или началото на VI в., от което време е и мозайката.

Голяма част от обществената сграда и базиликата са съхранени и консервирани в приземния етаж на Младежкия дом. Част от мозайката е реставрирана и преместена в ОИМ.

Лит., Слокоска, Л.[121], [124] [126].

118. Антична улица с магазини. Между улиците Д.Каляшки и П.Яворов. Разкрита при строеж на Поликлиниката през 1975 г.

На площ от 750 кв.м. са проучени част от антична улица с посока изток-запад с магазини и вътрешен двор към магазините /обр.49/. Улицата е разкрита на дължина 18 м и има ширина 7 м. Настлана е с каменни плочи, под които минава канал /обр.50 и 54/. Встрани има гранитни стъпала, две в западния и три в източния край за преодоляване на денивелацията. На 5,40 м южно и успоредно на улицата са разположени магазини, крито продължават в източна и западна посока. Те имат правоъгълна форма, конструктивно свързани помежду си с размери 5,50 м на 4,90 м на 5,05 м. Запазени са в субструкция, градена от ломен и речен камък с хоросан, примесен със счукана тухла. Пространството между улицата и магазините е било оформено с портик. Южно от магазините е разкрита настилка от каменни плочи.

Северно от улицата, на разстояние 7,50 м се намира стълбище от три реда гранитни блокове, широко 4,70 м, принадлежащо на вход от голяма сграда, в близост до форума.

Улицата с магазините въз основа на техниката на градеж, архитектурните детайли и находки се датира от II в. Открити са и основи от поранни сгради с различен план и градеж, отнасящи се към I в.С третия строителен период /IV в./са свързани редица ремонти и преустройства в магазините и една колективна находка от 272 броя бронзови монети от IV в Секторът от античната улица ще се експонира в паркова среда.

119. Жилищна сграда. Между улиците Цар Крум, П.Евтимий и П.Славейков. Проучена е частично през 1972 г.

На площ от 400 кв.м. са разкрити части от осем помещения около перистилен двор на обширен градски дом /обр.51/. Проучена е югоизточната част. Две от помещенията, на изток и запад, завършват с апсиди. От перистилния двор е разкрита част от настилката от големи гранитни плочи с бордюр, гранитни постаменти /една с надпис на старогръцки/, две цели гранитни колони и няколко фрагмента. На изток сградата тангира с една от улиците. Въз основа на архитектурните особености и находките /керамика, лампи, монети и др./ сградата се датира от края на II в. или началото на III в. Преустройства и ремонти са извършени след готските нашествия в III—IV в.

120. Късноантична обществена сграда с два октогона. На ул.Хр.Ботев №14-18 в близост до източната порта на крепостната стена. Паметникът е разкрит при строеж на жилищна кооперация през 1968 г. Проучена е източната половина. От двете страни на голямо централно помещение с правоъгълна форма /6,70 м на 6,55 м/ са разположени симетрично по едно осмостенно помещение с вход към централното /обр.52/. В октогоните има по един засводен отвор с хипокауст. Техниката на градеж е opus mixtum с четири реда тухли в пояс. Сградата продължава в западна посока. Датира се в период III–IV в. Забелязват се ремонти от по-късни строителни периоди.

Разкритата част е запазена в сутеренния етаж на жилищна сграда.

Лит.: Слокоска, Л.[126]

121. Античен и късноантичен некропол. Югоизточно извън очертанията на крепостната стена, под хълма Хисарлъка. Откритите гробове на улиците Кантралийска, Веслец, Цар Самуил, Рила, Антим I, Беласица и др. са в резултат на строежи и благоустройствени мероприятия. Погребалните съоръжения се явяват в няколко разновидности. Едни са градени от тухли, покрити отгоре с каменни плочи. Други са оформени от големи, плоски керемиди, поставени стреховидно. Трети представляват каменни саркофази. Погребенията са извършени чрез трупополагане. Инвентарът им се състои от бронзови, глинени и стъклени съдове,стригили, фибули, монети и пр. Срещат се погребения и без инвентар /по-късните/. Характерните погребални съоръжения и находки датират некропола в периода II–IV в.

122. Античен и късноантичен некропол. Югозападно от градската крепостна стена, също в подножието на хълма Хисарлъка. Регистрирани са отделни гробове на улиците Ил.Ловчански, ген.Заимов, Ленин, Метохия, Д.Каляшки, Шишманица и др. Погребенията са извършени чрез трупополагане в гранитни саркофази, гробове, изградени от блокове с плоски каменни покрития и под от мраморни плочи. Най-често се срещат гробове, оформени и от големи, плоски керемиди, поставени стреховидно или иззидани от тухли. Ориентацията на гробовете е изток-запад или североизток-югозапад. Погребалният инвентар е различен в зависимост от социалното положение на погребаните. В саркофазите и зиданите гробници са открити златни накити, останки от златотъканна материя, камеи, желязно умбо, монети и др., а в останалите гробове – предимно керамични съдове.

123. Античен некропол. В северозападната част на града, в местността Лозенски ниви. В двора на складовете на ОТП открит гранитен саркофаг с размери 2,20 м на 1,12 м и дълбочина 0,91 м. Похлупакът свързан с железни клинове, споени с олово. Ориентацията е североизток-югозапад. Погребението извършено чрез трупополагане, предружено с богат инвентар: златна огърлица, златен пръстен със старогръцки надпис, украса от злато, сребърно огледало, тоалетна кутийка, сгъваем стол, монета от император Каракала /198-217 г./ и др. В близост е открита и гробница иззидана от тухли, а в нея оловен сандък. Ориентацията е юго-изток-северозапад. Погребението извършено чрез трупополагане. Гробницата е била ограбена.

Лит.: Слокоска, Л.[118] [122] и [123].

124. Средновековен некропол. На територията на града, при изкопи за хотел Пауталия и кино Вл.Заимов открити няколко гробници, изградени от тухли със спойка от хоросан или кал. Ориентирани изток-запад с глави на запад. Погребенията извършени чрез трупополагане. Инвентар от накити, стъклени и плетени гривни от бронз, пръстени и др. Датира се от XII–XIII в.

Лит.: Слокоска, Л.[127]

125. Късноантична крепост на Хисарлъка. Намира се на най-високата равнинна част на хълма Хисарлъка, издигащ се югоизточно от града. Системните десет годишни разкопки,започнали 1966 г. подновиха проучванията от 1912 г. ръководени от проф.Йордан Иванов. Разкрита е приблизително цялата куртина на крепостната стена в протежение на 442 м. Крепостта има форма на неправилен многоъгълник, удължен в посока югоизток-северозапад, със средни размери 117/175 м и укрепена площ приблизително 21,17 дк /обр.53/. Североизточната част е силно стеснена и удължена. Формата на укрепената площ, местоположението на укрепителните съоръжения не са съобразени с класическите принципи на фортификация. Те следват конфигурацията на терена. В различни сектори на крепостната стена са разположени четиринадесет кръгли, триъгълни и правоъгълни кули; две порти и пет потерни /обр.55/. Най-главната и най-широка порта е на източната стена, близо до главния път. Първоначалното й устройство е на двукрила врата, впоследствие е преустроена в спускаща, а по-късно стеснена и затворена изобщо. Всички потерни за пешеходци са в непосредствена близост до кули, които ги охраняват. Те са с малка ширина, с гранитен праг и еднокрила врата с хоризонтална греда за залостване от вътрешна страна.

За подсигуряване на по-добра охрана и възможност за наблюдение, крепостната стена при всички кули и порти е уширена. Еднораменни и двураменни стълбища са водели до широките площадки в горния край на стената. Вътрешността на уширенията в стената е оформена със засводени ниши.

Крепостната стена, в зависимост от терена, има различни ширини – 1,60; 1,85; 2,20; 2,40 и 3,00 м. Най-тясна е западната стена – 1,60 м, продиктувано от стръмния терен, усилена с контрафорси – правоъгълни уширения от вътрешната страна /обр.56/. Предполагаемата височина на стената е 10 м., а височината на кулите 12 м. Техниката на градеж е opus mixtum смесена зидария с ритмично сменящи се каменни и тухлени пояси от 4 или 5 реда тухли. Спойката е хоросан със счукани тухли. При мазилка на водопроводи е използван водоустойчив хоросан – червен, със стрити на прах тухли. Каменната зидария е редова от средно голям, ломен местен камък. Нивото на терена се ограничава с отстъп – уширение от 8 до 20 см. Около камъните хоросанът е оформен в мазилка. В оригиналния градеж на крепостта тухлата освен в поясите е използувана и за оформяне на страниците на входове, на порти, потерни, кули, сводове и ниши. В късните ремонти – преправки е използвана без ред, между каменната зидария.

Субструкцията на крепостната стена е заложена навсякъде на скала, при различна дълбочина, в зависимост от терена. По куртината на крепостната стена са открити правоъгълни отвори за каналите, изливащи нечистите води навън, както и част от главния зидан водопровод идващ от юг. Също многобройни големи глинени долиуми, заровени от вътрешната страна на стената. В непосредствена близост до крепостната стена са разположени войнишки помещения. Й.Иванов е разкрил основите на една базилика /обр.57/.

Археологическите разкопки регистрират различни строителни периоди на крепостта, свързани с времето на използуване, изявени с преустройства на порти, покачване на нива, ремонти по външно и вътрешно лице. Първите и най-съществени промени се отнасят към VI в., времето на византийското владичество и император Юстиниан, за което ни е оставил писмени сведения античния писател Прокопий. На преустройствата и ремонтите отговарят разнообразните находки от различните пластове. Преобладава керамичния материал – фрагменти късноантична, ранновизантийска и средновековна българска керамика; бронзови и медни монети – късноантични, византийски VI, XI–XII в. Открити са многобройни глинени долиуми, каменни капаци, над 50 архитектурни фрагменти – бази колони, постаменти, капители, корнизи.

Многобройните и разнообразни находки говорят за непрекъснатото и продължително използване на крепостта. Създадена в края на IV в., поправяна VI в. при Юстиниян, крепостта преживява Първата и Втора българска държава и бива съборена от турците през XV в. Рег.№1677/42.

Лит.: Иванов, Й.[57], с.66-123; Гочева, Зл.[30], с.53 и сл.; Същата[31], с.225 и сл.; Същата[32], с.233 и сл.; Слокоска, Л.[119] и [127], с.25-56.

126. Средновековна църква „Св.Георги“. Намира се в махала Колуша – старо Митрополитско седалище. Църквата е без нартика; дълга 10 м и широка 8,70 м. На изток завършва с три полукръгли апсиди. Между апсидите и наоса е вмъкнато предапсидно пространство, чиито три отделения са засводени с цилиндрични сводове. Четирите подкуполни стълба са скачени посредством арки и със страничните стени. Междурамията на кръста са покрити с малки, квадратни кръстати сводове. Осмостранният купол, с който завършва, е украсен с колонки по ъглите и двустъпални ниши. Западната, южна и северна външна стена са били разчленени от двустъпални ниши. Градежът е само от тухли, които през ред са били замазани. Датировка XII в.

През XIX в. църквата била вече опустошена от турците и изоставена. През 1880 г. местен жител я възстановява и измазва, построил от към запад обширна нартика, а няколко образописци, между които и Иван Доспевски украсили църквата. Стенописите от 1882 г. покрили старите стенописи от XII в., с изключение на северната и източна част на североизточния пилон.

Днес към църквата са пристроени притвори и камбанария. Освен това покривът е реставриран.сградата е измазана отвън и отвътре, а прозорците са разширени. Рег. №1678/43.

Лит.: Мавродинов, Н.[83], с.106, обр.123-125; Същият[85], с.20, обр.15 и 16; Миятев, Кр.[102], с.165, обр.181; Грабар, А.[33], с.293 и сл., обр.267; Стойков, Г.[128], с.79 и сл., обр.2-5 и 10-11.

127. Пиргова кула. Намира се в центъра на града, до градската „Чифте баня“ и джамията „Ахмед бей“, където се помещава ОИМ – Кюстендил /обр.58/. Има почти квадратен план с размери 8,25/8,35 м и височина 15,50 м. Състои се от приземие и три етажа, като последният, в едната си половина е в два полуетажа. Основите на приземието имат дебелина 1,40 м, на двата етажа 1,10 м и на третия – 0,80 м. Градежът е от ломени камъни и тухли /със страна 25 см и дебелина 4 см/, като последните са употребени предимно около отворите и ъглите. Снабдена е с един вход в приземието. Осветлява се от мазгали и прозорци на горния край на южната фасада. Под стрехата е вградена мраморна плоча с розета.

Извършени са реставрационно-консервационни работи. Гредоредът на трите етажа, подовите нива и покривът са възстановени.

Пирговата кула по своята архитектура и строеж принадлежи към типа на отбранителните кули XV–XVI в. Тя представлява самостоятелна кула – бойница на местен феодал. Рег.№1679/44.

Лит.: Иванов, Й.[52], с.164, Тонев, Л.[129], с.35 и сл., обр.21-26.

С.ЛЕЛИНЦИ

128. Късноантично селище и некропол. В източната част на селото, при строежи и благоустройствени мероприятия, са попаднали на основи, градени от ломени камъни и бял хоросан. Открити са долиуми и фрагменти от домашна керамика. Останки от селище има и в овощните градини, зад църквата, където също при трасиране на терена са изровени основи. В близост са разкрити няколко гроба, изградени от големи, плоски керемиди. Погребенията извършени чрез трупополагане. Няма данни за инвентара им.

С.ЛОЗНО

129. Антично селище. На 2 км западно от селото, в местността Азна. При оран са попаднали на основи, тухли, керемиди, късове от домашни съдове. Тук е намерена епиграма на гръцки език, в която се говори за построяване на храм. Г.Михайлов предполага, че паметникът произхожда от Пауталия. Сега по терена, който влиза в блока на ТКЗС има оскъдни фрагменти от съдове. Рег.№5597/52.

Лит.: Иванов, Й.[52], с.395, №43; Геров, Б.[29], с.355, №112; Mihailov G.[46], №2086.

С.ЛОМНИЦА

130. Късноантично градище. На 700 м югоизточно от селото, в ляво от шосето за гр.Кюстендил, непосредствено над дълбок дол, в местността Бабин дол /обр.59/. Известно е под името Градището. Представлява не голяма височина с наклон на юг, към реката. На южната страна е запазен фрагмент от основа с посока изток-запад, градена от ломени камъни. Вероятно се касае до останки от крепостен зид. Поради голямата залесеност не може да се проследи неговото трасе. Във вътрешността, на места, личат останки от градежи. В ровините се намират късове от строителна и битова керамика. От тук, вероятно, произхожда надпис от времето на Каракала (211 - 217 г.). в който се говори за митническа станция. Възможно е описаните останки да принадлежат на въпросната станция.
Лит.: Захариев, Й.[46], с.324; Геров, Б.[29], с.318.

131. Късноантично селище. На 1,5 км североизточно, в махалата Равно буче. При оране са попадали на основи, градени от ломени камъни, и хоросан, които разрушили. Изровени са 8 долиума, тяжести за стан, монети, строителна и битова керамика. Мястото е равно, превърнато в зеленчукови градини. Сега между лехите се намират късове от амфори, паници, гърнета, кости от животни и пр.

С.МАЗАРАЧЕВО

132. Късноантична крепост. На 5 км западно от селото, срещу махалата Черна река, върху възвишение на десния бряг на р.Бистрица, над третия тунел на ж.п. линия Кюстендил – Гюешево. Известно под името Горното градище. Преди години са открити останки от градежи, долиуми, строителна и битова керамика. Сега цялото възвишение е залесено с гора и по терена се намират оскъдни останки от живот.
Срещу градището, на левия бряг на реката, в местността Делвино, има следи от селище. По време на оран са извадени няколко долиума, железни лопати, тухли и др. Мястото се обработва.
Лит.: Захариев, Й.[49], с.311.

133. Късноантично градище. На около 3 км западно от селото, върху възвишение на десния бряг на реката, над първия тунел по ж.п. линия Кюстендил-Гюешево. Й.Захариев съобщава, че са изкопани основи от постройки, 16 долиума и др. Сега по повърхността почти няма културни останки.
Лит.: Захариев, Й.[49], с.311.

134. Късноантичен некропол. Непосредствено североизточно от селото, в местността Ограня. Преди години изкопани гробове, изградени от големи, плоски керемиди, наредени стреховидно. Погребенията извършени чрез трупополагане. Няма данни за инвентара им. Сега мястото не се обработва.
Лит.: Захариев, Й.[49], с.311.

С.МЕТОХИЯ

135. Антично селище. На 700 м южно от селото, в местността Църквица. Преди години добре са личали основи на сгради и са изровени няколко долиума. Сега по терена са пръснати тухли, керемиди и късове от домашни съдове. Една част от терена се обработва. Рег.№1686/51.

136. Раннохристиянски некропол. На 1,5 км източно от селото, до селските гробища, случайно са открити няколко гроба. Те са изградени от големи, плоски керемиди, поставени стреховидно. Погребенията извършени чрез трупополагане. Инвентарът им се състои от глинени съдове /паници, гърнета и др./ и монети от VI в. Рег.№1687/52.
Лит.: Захариев, Й.[46], с.458.

С.МИРОВО

137. Късноантична крепост. На 4 км южно от селото, върху северните склонове на Осоговската планина. Разположена на две тераси. На северната и източната страна на долната тераса има основи от крепостен зид, граден от ломени камъни и хоросан. Той върви по ръба на височината. В североизточния ъгъл са натрупани камъни, вероятно останки от кула. Личат перпендикулярни основи към него. На втората тераса се виждат също следи от градежи. По терена са пръснати тухли, керемиди и фрагменти от домашни съдове. Рег.№5598/53.

С.МЛАМОЛОВО

138. Антично селище. На около 600 м северно от селото, в местността Родината. По терена, който се обработва, са пръснати камъни от разрушени основи, тухли, керемиди, късове от най-различни съдове. Сега цялата площ влиза в блока на ТКЗС и ежегодно се обработва.

139. Късноантична крепост. На около 3 км северно от селото,върху заоблен връх от рида Гола глава /обр.60/. Известна е под името Градището. Крепостен зид от ломени камъни и бял хоросан върви по периферията на височината и огражда площ около 10 дк. Във вътрешността има останки от разрушени постройки: камъни, тухли, керемиди. Тук е намерена статуйка на Хермес. На 500 м северно е открит водопровод от глинени тръби, който е снабдявал селището с вода. Рег.№5600/55.
Лит.: Добруски, В.[39], с.785, №97; Геров, Б.[29], с.301.

С.МУРСАЛЕВО

140. Праисторическо и тракийско селище. На 1 км южно, между шосето за с.Фролош, с.Струма и ж.п. линия, в местността Деве барган. При изкопи за трасето на ж.п. линия са открити културни останки. Засвидетелствувани са два културни пласта със следните находки: късове от мазилка на колиби, фрагменти от глинени съдове с релефни, врязани и рисувани орнаменти, оръдия на труда, хромели, кости от животни и др. Горният пласт е от халщатската епоха, а долният от стария неолит. Сега мястото е засято с тютюн и по терена все още има следи. Рег.№5601/56.
Лит.: Миков, В.[99], с.44, №76; Миков, В.[100], с.362, обр.113; Кепов, Ив.[79], с.115.

С.МЪРВОДОЛ

141. Средновековна църква. На около 600 м южно от селото, на десния бряг на р.Струма, върху стръмен скат. Запазени са части от източната стена и апсидата, на височина до 5,30 м, а другите основи са силно обезличени. По тип принадлежи към еднокорабните и едноапсидни църкви. Има дължина 6,75 м и ширина 4,30 м без апсидата. Лицата на стените, дебели 0,70 м са градени от грубо обработени камъни и редици от тухли, а вътрешността е блокаж от ломен камък с бял хоросан. Прозорците и конхите са оформени от тухли. Апсидата кръгла отвътре и тристенна отвън е снабдена с три тесни прозорчета. Отвън апсидата е ограничена от тристъпални аркирани ниши с декоративно предназначение. Църквата е била изписана изцяло отвътре, а отвън само горната част на апсидата. Констатирани са два пласта мазилка, доста фрагментирана. Запазени са образи на светци, на Богородица Ширшая небес, на Благовещение, Евхаристия и др. Около църквата са открити гробове.
Църквата е датирана от XIV в., а стенописите от XIV и XVI в.
Лит.: Василиев, А.[14]; Марди, В.-Бабикова[91], с.1-6.

С.НЕВЕСТИНО

142. Антично селище. На около 4 км южно от селото, върху възвишение с равна горна част. Известно под името Връчвището. При работа са открити долиуми и строителна керамика. Една част от площта се обработва, а другата е ливада. Склоновете са засадени с борови дръвчета.

143. Късноантична крепост. На 700 м северозападно от селото, в ляво от шосето за гр.Кюстендил, върху продълговат рид, т.н. Побиен камък. Възвишението е защитено със стена, чийто следи сега са почти заличени. По терена на места слабо се очертават основи, около които има пръснати тухли, керемиди и пр. При засаждането на северния склон с борови дръвчета са попадали на основи. В източната част се намира жертвеник от гранит, профилиран горе и долу с височина над 1 м /обр.61/. Й.Захариев съобщава, че върху един камък прочел надпис Σχηνή Μοοχιανοῦ Δολήνος. Възможно е този надпис да е издълбан върху споменатия жертвеник, който отчасти е зарит в земята. От тук произхождат златни, бронзови и сребърни монети от византийските императори Юстиниан /306-377 г./ и Теодосий II /402-450 г./ и др.

144. Римска вила. На 600 м източно от селото, в местността Мощени, между шосето и р.Струма /обр.62/. През периода 1904 – 1906 г. Й.Иванов е разкопал основи на обширна вила, разположена на площ от 10 000 кв.м. Тя се е състояла от редица помещения, жилищни и стопански, групирани около два вътрешни двора. Намерените фрагментирани колони произхождат от портици. Градеж от ломени и речни камъни, споени с хоросан. Констатирани са преустройства и допълнителни градежи. Културният пласт е съдържал най-различни находки: домашни съдове, хромели, оръдия на труда, накити, монети, един релеф на Митра и др. Вилата е съществувала в периода от края на I в. до края на IV в. Рег.№1689/54. По време на разкопките са намерени оръдия от камък и кост, идоли, цели и фрагментирани съдове и пр., които показват, че на това място е имало селище през енеолитната и желязната епоха.
В близост са се издигали няколко могили, в които са били погребани обитателите на вилата. Рег.№1689/54.
Сега мястото е блок на ТКЗС и по терена са разхвърлени строителни материали и късове от домашни съдове.
Лит.: Иванов, Й.[51], с.164 и сл., обр.38–86; Кацаров,[74], с.60, обр.12.

145. Средновековна църква. На 250 м източно от селото, в местността Мощени, в ляво от шосето за гр.Ст.Димитров. По време на разкопките на римската вила Й.Иванов е проучил и една еднокорабна и едноапсидна църква, съставена от наос и протвор /14 м х 7 м/. Отстрани на апсидата са били вдълбани две ниши. Два входа, на западната и южна страна, са давали достъп до църквата. Градеж от ломени камъни, споени с бял хоросан. За апсидата, страничните ниши и за украса на фасадите са били употребени тухли. По апсидата и нишите е имало останки от стенописи. Открита е колона със славянобългарски надпис. Около църквата е имало некропол от XIV–XVII в. Рег.№1691/56.
Сега църквата е разрушена и само разхвърлени камъни и тухли сочат нейното място.
Лит.: Иванов. Й.[illegible], с.180 и сл., обр.91 и 92 и с.401. №58.

146. Кадин мост. До самото село на р.Струма. През него минава шосето Кюстендил – Ст.Димитров. Има дължина 100 м. Изграден от дялани, гранитни блокове, някои от тях взети от антични строежи. В него са вградени и антични надписи. Мостът е с пет свода, от които средният е най-висок, а страничните постепенно се снишават. Отгоре е покрит с големи гранитни плочи, а отстрани има бордюри. В долната част на стълбовете са изградени клиновидни каменни отбивачи. Във всеки стълб е пробит кръгъл отвор за оттичане на водата при пълноводие. Има украси от сталактитови орнаменти и розети. В оградата на моста е зазидана плоча с надпис на труски език, в която се съобщава, че мостът е изграден по нареждане на везира Исак паша в 1470 г. Рег.№1690/55.
Названието на моста, Кадън кюпреси или Невестен мост е свързано с няколко легенди. Според една той носи името си от вградената в него Струна невеста, жена на мойстор Мануил. Според друга мостът е бил направен по молба на една българка.
Лит.: Иречек, К.[71], с.663 и сл.; Иванов, Й.[52], с.155 и сл., обр.19; Същият[53], с.197 и сл., обр.97 – 100; Геров, Б.[29], с.29 Mihailov.G.[146] №2201 Делирадев, П.[34], с.188.

С.НЕДЕЛКОВА ГРАДИЩА

147. Антично селище. В селото при строежи и благоустройствени мероприятия са попадали на основи. Изровени няколко долиума, каменно корито, късове от строителна и битова керамика. От това селище, вероятно, произхожда една оброчна плочка с изображения на Юнона, майката на Пентей и др. и с надпис на гръцки език.
Лит.: Mihailov.G.[146]. №2203.

148. Антично селище. На около 3,5 км южно от селото, в местността Ливагье. Преди години са открити основи, градени от дялани камъни и хоросан, долиуми, тухли, керемиди и пр.Сега върху затревения терен се намират оскъдни културни останки, предимно от строителна керамика. Мястото е пасище.

149. Античен некропол. В селото, в т.н. Ашикова махала, в дворовете на Ангел Моравски, Сп.Фудилски и в съседните дворове са открити няколко гробници, изградени от тухли. Погребенията извършени чрез трупополагане. При някои погребения е имало стъклени съдове. Няма съмнение, че некрополът принадлежи към селището, описано под №147.

С.НИКОЛИЧЕВЦИ

150. Тракийско, антично и средновековно градище. На около 300 м южно от селото, в местността Градището, между новото корито на реката и линията за мината /обр.63/. По време на стопанска дейност е открит зид, широк около 2 м, граден от дялани камъни и пояси от тухли, споени с хоросан със счукана керемида. На 200 м западно са попаднали на основи от постройка с четириъгълна фрома с дължина на една от страните 10 м. Открити също основи от ломени камъни и кал. При изкопи за корекция на река Бистрица са изкопани две бази, колони от мрамор, долиуми, фрагменти от съдове, характерни за периода IV–III в. пр.н.е., II–IV в. и IX–X в. От тук произхожда жертвеник с надпис на гръцки език. Рег.№5602/57. Й.Захариев дава споменатото градище при с.Скриняно.
Лит.: Иванов, Й.[52], с.394; Захариев, Й.[49], с.227; Геров, Б.[29], с.356, №116; Mihailov, G.[146], №2149.

151. Средновековна църква. На връх Спасовица, между р.Струма и притока й р.Соволощица. Известна е под името Св.Спас /обр.64/. По тип принадлежи към кръстокуполните църкви с квадратен наос с четири странични арки и притвор /12 м х 8 м/. Снабдена с два входа, на запад и на юг. Над страничните части на притвора – две кули. Външните стени разчленени с ниши. Лицевите страни градени от бигорни блокчета, редувани с тухли. Църквата е изградена в 1330 г. от сръбския крал Стефан Дечански за спомен на победата му над Михаил Шишман, както се съобщава в Карловецкия сръбски летопис. Сега църквата е в рушевини. Наоколо открити погребения с инвентар от гривни, пръстен и др. Рег.№1711/76.
Лит.: Иванов, Й.[55], с.55 и сл., обр.49 и 50; Иванов, Й.[52], с.48 и сл.; Мавродинов, Н.[83], с.44, обр.53 и 54; Ненадович, Сл.[107], с.33 и сл.

С.ПАЛАТОВО

152. Антично селище. На 1 км западно от селото, на левия бряг на дерето, в местността Тухлище, върху слабо възвишение с наклон на югоизток, към дерето. Преди години открити основи, долиуми, строителна и битова керамика. Тук е намерена също една военна диплома от 164 г. Сега терена не се обработва. Личат леки възвишения, вероятно разрушени и затрупани постройки и са пръснати късове от тухли, керемиди и глинени съдове.
Лит. Detschew D.[199], с.18, с.14, XVI, 185 175/.

С.ПАНИЧАРЕВО

153. Антично селище. На 2,5 км западно от селото, от двете страни на шосето Ст.Димитров – Кюстендил. Представлява полегат склон, над който се издига заоблена височина. Върху нея е построен паметник на загинали партизани. По терена са пръснати тухли, керемиди и глинени съдове, камъни от разрушени основи. Горната част е засадена с лозя, а долната е ниви. Покрай селището е минавал пътя Сердика-Пауталия. Рег.№5605/60.
Лит.: Иванов, Й.[52], с.25; Геров, Б.[29], с.241 и 301.

С.ПАСТУХ

154. Късноантично селище. На 1 км източно от селото на левия бряг на р.Струма, в местността Попова череша. Равен терен, над който се издигат леки възвишения. При оран са изкопани няколко долиума и фрагменти от различни по вид и предназначение съдове. Една част влиза в блока на ТКЗС, а другата не се обработва. Рег.№5605/61.

155. Средновековна крепост. На 1,2 км източно от селото, върху височина с два заоблени върха, в местността Скалето /обр.65/. Известна е под имената: Градището, Дукяно, Паланката и Калугерица. Югозападните

склонове на възвишението се спущат стръмно към р.Струма. На южния връх са запазени значителни останки от крепостен зид, граден от ломени камъни, споени с бял хоросан. Един фрагмент от стената има височина 1,50 м и се проследява на дължина повече от 10 м /обр.66/. Преди години е открит водопровод от глинени тръби. От тук произхожда една бронзова плетена ризница. Сега по терена, който е затревен, са пръснати късове от строителна и битова керамика. К.Иречек изказва предположение, че тук се е намирал града Житомистк, споменат като значително селище. през XII–XIV в. Нашите наблюдения потвърждават тази мисъл на К.Иречек. Рег.№5607/62. В близост до крепостта, върху северния връх, се намира църквата Св.Богородица, описана по-долу.
Лит.: Иречек, К.[71], с.669; Иванов, Й.[59], с.157.

156. Късносредновековна църква „Св.Богородица“. На 3 км източно от селото, в непосредствена близост със средновековната крепост, описана под №155. По тип принадлежи към еднокорабните и едноапсидни църкви с анти, с външни размери 6,50 м на 3,80 м. Полукръглата апсида е снабдена с тесен прозорец-мазгал. В ляво от апсидата – полукръгла ниша, а на северната стена – правоъгълна. Градежът от ломени камъни, като на места са употребени тухли и керемиди, споени с бял хоросан. Стените са запазени на височина от 1 м до 2,70 м /апсидата/. Цялата вътрешност на църквата е била изписана. Сега са останали незначителни фрагменти върху апсидата и източната стена /части от образи на светци, глава на ангел и др./
Й.Иванов посочва 1557 г. като дата на изписването на църквата въз основа на ктиторския надпис, който е бил добре запазен при неговото посещение през 1906 г. Сградата трябва да се датира също около това време или малко по-рано.
Северно от църквата има останки от градежи.
Лит.: Иванов, Й.[52], с.406; Иречек, К.[72], с.539 и сл.; Марди, В.-Бабикова[92], с.5.

157. Късносредновековна църква „Св.Иван“. На 1 км южно от селото, непосредствено в ляво от шосето на десния бряг на р.Струма /обр.67/. Тя е еднокорабна, едноапсидна с размери 7,50 м на 3,50 м. Състои се от наос, нартика и полукръгла апсида. На източната стена до апсидата има проскомидийна ниша. Външните фасади са били разчленени с по една арка Сега е запазена само западната/. Основите, запазени на височина от 1 м до 2,50 м /западната част/ са градени от речни камъни, обработени бигорови блокчета, червени тухли, споени с бял хоросан. Църквата е била изцяло изписана. Сега са запазени отделни фрагменти: части от фигурите на двама от великите отци, а в апсидата орнаментална украса от растителни и геометрични фигури и др. Живописта е изпълнена от опитен и талантлив майстор. Сградата е от XVI в., а стенописите според А.Василиев от XVII в.
Лит.: Иванов, Й.[55], с.53 и сл.; Иванова, В.[67], с.265; Василиев, А.[12], с.182 – 184; Стойков, Г.[128], с.117 – 120, обр.65 и 66; Димитров, З. и Б.Шарков[38], с.25 и сл.

158. Късносредновековна църква „Св.Троица“. В източната покрайнина на селото, на десния бряг на р.Струма. Представлява малка еднокорабна и едноапсидна църква с полукръгла апсида, певници и анти. Има дължина 7.50 м и ширина 3,50 м. Завършвала е със сводово покритие, сега разрушено. Над входа е оформена ниша. Градежът на основите е от ломен камък на хоросанова спойка, а антите и надвходната ниша са от бигор. Църквата е била изписана не само отвътре, но и по външната западна фасада. Сега са запазени отделни фрагменти: останки от фигури на светци, на владици, орнаментален фриз и пр. Стенописите нямат особена художествена стойност.
Лит.: Иванов. Й.[55]. с.53 и сл.; Димитров. З. и Шарков. Б.[38]. с.25 и сл.

159. Късносредновековна църква „Св.Димитър“. В северната окрайнина на селото. Основите са затрупани и затревени. Отчасти личи само южния зид, граден от ломени камъни и бял хоросан. Изглежда се касае до еднокорабна и едноапсидна църква с малки размери. До преди 50 – 60 г. стените ѝ са били добре запазени. Рег.№5608/63.

С.ПЕЛАТИКОВО

160. Антично селище. В селото, над черквата, в местността Баллака. По време на стопанска дейност изровени долиуми, фрагменти от тухли, керемиди, съдове /амфори, паници, гърнета и др./. В близост, в местността Тангърски чукар, открити останки от водопровод от глинени тръби с посока към селището. Рег.№5603/58.

161. Късноантична крепост. На 3,5 – 4 км югозападно от селото, над махалата Врановец, върху конусообразна височина т.н. Чуката /обр.68/. Върхът равен с форма на елипса има приблизителни размери 120 м на 30 м. По ръба на височината останки от крепостен зид, сега затрупан На няколко места е оголен и се вижда неговия градеж – ломени камъни, споени с бял хоросан. В заградената площ и по южния, полегат склон има рушевини от градежи, които свидетелстват за гъсто застрояване. По терена са пръснати фрагменти от тухли, керемиди и домашни съдове. Рег.№5604/59.

С.ПОЛЕТИНЦИ

162. Антично селище. На 1,5 км западно от селото, в Панталеевската махала. В дворовете изравяни основи, градени от ломени камъни и бял хоросан, долиуми, съдове от глина, тежести за стан, прешлени и др. Открити и две пещи, а около тях останки от шлака. Сега по терена са пръснати и изобилни късове от строителна и битова керамика. Рег.№1694/59.

163. Късносредновековна църква. На 1,5 км западно от селото, върху заоблена височина, в края на Панталеевската махала. Основите, градени от ломени камъни, силно затревени очертават плана на еднокорабна църква с приблизителни размери 12 м на 6 м. Наоколо разхвърлени тухли и керемиди.

С.ПРЕКОЛНИЦА

164. Късноантично селище. На 1,5 км южно от селото, от двете страни на р.Лебница до вливането ѝ в Скакавишката река, в местността Върбов дол. Върху площ около 20 дк останки от живот: строителни материали /камъни, тухли, керемиди/, битова керамика и др. Преди години добре са личали основи, градени от ломени камъни и хоросан. Намерени части от колони, тежести за стан, прешлени и др. Сега мястото е пасище. Рег.№5609/64.

165. Късноантична крепост. На 2 км западно от селото, върху възвишение с конусообразна форма, в близост с Бегова махала. Известно под името Църцова чука. По периферията останки от крепостен зид, граден от ломени камъни и хоросан, огражда в кръг площ от 2 дк. Във вътрешността, при терасиране, са разкрити основи от сгради, строителна и битова керамика. Рег.№5610/65.
Лит.: Захариев, Й.[46], с.275.

166. Късноантично селище. На 1 км източно, върху дясната тераса на р.Лебница, в местността Манастирището. По терена който се обработва са пръснати късове от тухли, керемиди и съдове, върху площ около 15 дк. На места личат рушевини от постройки. При оран са попадали на основи, градени от ломени камъни и хоросан. От тук произхожда един мраморен реликвиар във вид на малък саркофаг, тежести за стан и др. Рег.№5611/66.

С.РАДИЛОВЦИ

167. Антично селище. На 2 км югоизточно от селото, в дясно от пътя за гр.Кюстендил, в местността Мермера. По време на оран са открити солидни основи, жертвеници, части от бази, корнизи, колони и други архитектурни детайли. По терена, който се обработва, има изобилни културни останки: камъни от разрушени сгради, строителна и битова керамика и пр. пръснати на значителна площ. Находките показват, че се касае до голямо селище. В близост е открита колесница, която стои във връзка с някакво богато погребение, принадлежащо към некропола на споменатото селище. Й.Иванов отбелязва същата местност под името Цръквище и съобщава за два надписа на гръцки език, единият върху жертвеник, а другият върху гранитен блок. Рег.№5612/67.
Лит.: Иванов, Й.[52], с.398, №49 и 50; Геров, Б.[29], с.283.

168. Късноантична крепост. На около 4 км западно от селото, върху възвишение със стръмни склонове, известно под името Чуклев чукар. Подостъпно е от югоизточната страна. Мястото е залесено и само на места личат останки от затрупани стени. По терена оскъдни културни останки предимно от строителна керамика.
Лит.: Захариев, Й.[49], с.315.

С.РАШКА ГРАЩИЦА

169. Късноантична крепост. На 2 км южно от селото, в ляво от шосето за с.Пелатиково, преди да се пресече реката, върху заоблено възвишение с полегати склонове към реката /обр.69/. Крепостният зид, граден от

ломени камъни и хоросан, следва конфигурацията на терена и огражда площ във вид на неправилен триъгълник с приблизителни размери: южна страна 90 м, северна 70 м, и източна 60 м. Във вътрешността има останки от градежи и изобилни късове от тухли, керемиди и домашни съдове. По южния склон личат също следи от селище. Изкопан е един цял долиум и части от няколко други. От тук, вероятно, произхожда жертвеник с гръцки надпис. Рег.№5613/68.
Лит.: Иванов, Й.[52], с.396, №44; Mihailov, G., №2205

С.РЕСИЛОВО

170. Късноантично селище и некропол. На 1,5 км южно от селото, в местността Гладничка бара и Краище, около каптажа. При прокопаване на канал е открита пещ, градена от тухли и няколко долиума /един от тях е пренесен в двора на училището/. По повърхността изобилни културни останки. Една част е засята с тютюн, а другата е необработена. Над селището се намира некрополът. Случайно са открити няколко гроба, изградени от големи плоски керемиди, поставени стреховидно. Основата застлана също с керемиди. Погребенията извършени чрез трупополагане. Няма данни за инвентара им.

Гр.РИЛА

171. Антично селище и некропол. В самия град и върху хълма западно от него. При строежи и благоустройствени мероприятия открити основи, няколко надписа на гръцки език от края на II в. и началото на III в., строителна и битова керамика. В двора на училището изровени няколко долиума.
Б.Геров съобщава, че около помпената станция, не далече от параклиса Св.Георги, е имало светилище на Сабазий и Юпитер и останки от сгради. Сега цялата площ се обработва и няма културни останки. Във връзка със селището стои една гробница, иззидана от тухли с инвентар от бронзови и глинени съдове, части от колесница, две стригили, бронзова римска монета.
Селището, отъждествено с античната Спортела, е принадлежало към територията на Пауталия. За това свидетелствува един олтар, издигнат от името на града, датиран от края на II в. и първата половина на III в.
Лит.: Велков, Ив.[16], с.201, обр.205 – 211; Seure, G.[150]:31, fig. 80; Геров, Б.[29], с.305 и сл. №165 – 169; Mihailov,G.[146], №2232 – 2235.

172. Средновековна църква Св.Архангел. В горната част на града, в гробището на Бабина махала. Състои се от три последователно изградени части. Източната, най-старата, е кръстокуполна църква, към която са долепени два притвора. Има обща дължина 33 м и ширина 8 м. Първоначалната сграда принадлежи към кръстовидните църкви с кубическа форма и купол. Снабдена е с полукръгла отвътре и тристенна отвън апсида. От двете й страни – ниши /диаконикон и протезис/. Външните стени са разчленени от три двустъпални ниши, които отговарят на вътрешното разпределение. Първото предверие е разделено на три части от два реда колони. В западната част има галерия. Градежът му е от ломен камък. Второто предверие има също правоъгълна форма. На запад се намира широка, двукрила врата, фланкирана от два прозореца. Градежът е паянтов. Църквата е била изографисана. Сега са запазени фрагменти в най-ранната сграда в три пласта и то от по-късните периоди. Най-старата църква е изградена през XIV в., първото предверие – XV–XVI в., а второто през миналия век. Стенописите са от XV–XVI в. и от XIX в. Вследствие на земетресението през 1929 г. южната половина и куполът на църквата са били разрушени. Сега са реставрирани. Рег.№1696/61.
Лит.: Иречек, К.[72], с.627.

173. Хрельовата кула. В източната част в двора на Рилския манастир. В план е правоъгълник с размери 7,75 м на 8,25 м /външни/ и 4,10 м на 4,70 м /вътрешни/ и височина 23 м. Стените, дебели 1,80 м са градени от ломени и речни камъни и тънки тухли за подравняване. Подсилена е от 12 пиластра, по три на всяка страна, които се свързват с арки на нивото на петия етаж. Приземието е засводено с елипсовиден купол. Етажите са отделени с дебели дъсчени подове, а връзката между тях е чрез тясна стълба, вместена в стените. В най-горния етаж се намира параклисът Преображение Господне, изцяло живописан. Стенописите, макар и повредени от пожар, са особено ценни. В тях се чувствуват тенденциите, характерни за изкуството на XIV в., а проличават и индивидуални особености. Отличават се с голяма художествена стойност. На южната страна, над входа, има надпис от вградени тухли, от който научаваме, че кулата е построена от местния феодален владетел протосеваст Хрельо в 1334 – 1335 г. През 1844 г. към западната страна на кулата е прилепена постройка за камабанария. Рег. №1699/64.
Лит.: Иречек, К.[72], с.637; Иванов, Й.[56], с.33 и сл.; Дейчев, Ив.[41], с.243 – 247; Христов, Хр., Г.Стойков и Кр.Миятев[134], с.35 и сл.; Тонев,Л.[129]. С.25 и сл. обр.12 – 20; Пражков, Л.[114],

С.РЪЖДАВИЦА

174. Късноантично селище. На около 700 м южно от селото, на левия бряг на р.Струма, в местностите Църквището и Горниче. При оран са попадали на основи, градени от камъни и хоросан, изровени колони от мрамор и гранит, строителна и битова керамика. Тук са намерени и следните поважни находки: надгробен паметник с надпис, датиран от първата половина на III в., бронзов съд във вид на бюст, лампа от глина и др. Сега цялата площ е превърната в овощна градина и в канавките и покрай пътя има пръснати изобилни културни останки. На места са натрупани камъни от разрушени постройки. Има изправена една колона. Рег. №1702/67.
Лит.: Бешевлиев, В.[6], с.7, №2; Геров, Б.[29], с.299 и 357, №127;
Mihailov, G.[146] №2147.

175. Късноантична и средновековна крепост. На 10 км североизточно от селото, между 3 и 4 тунел на ж.п. линия и на 2 км над спирка Скакавица, върху възвишение от Коневската планина /обр.70/. В подножието тече р.Струма. Крепостта има неправилна форма с площ 15 дк. В единия край се намира цитаделата с осмостенна кула, градена от ломени камъни и бял хоросан. /обр.71/. В близост с нея е разкрито правоъгълно помещение, в чиято зидария е употребена сантрачна система. В кулата е намерена монета от XVI в., а в помещението – съкровище от златни и сребърни накити и европейски монети. Открити са също основи от сграда с тухлена настилка и с находки от къснoримска епоха, а над нея некропол. Насипът, покриващ руините е наситен с културни останки.

176. Средновековна крепост. На 2,5 км северозападно от селото, в ляво от шосето за с.Гърбино, на левия бряг на р.Струма, над 8 тунел на ж.п. линия. Разположена върху изолирано конусообразно възвишение достъпно от изток /обр.72/. Известна е под името Трите кули. Запазени части от крепостен зид и четириъгълни кули на височина до 2 м /обр.73/. Градежът е от ломени камъни, споени с бял хоросан и вътрешна сантрачна система. Защитената площ е около 1.5 дк. По терена са пръснати камъни от разрушената сграда, тухли и керемиди. Рег.V1703/68. Й.Захариев отбелязва крепостта при с.Гърбино.
Лит.: Захариев, Й.[49], с.297.

177. Късносредновековно селище. На 3 км северозападно от селото, на десния бряг на р.Струма, в местността Селище. Известно под името Златица. Върху площ над 10 дк са разхвърляни камъни от разрушени постройки, късове от строителна и битова керамика. Мястото е равно и част от него се обработва. Тук се намира църквата Успение Богородично, описана под №178
Лит.: Иванов, Й.[52], с.405.

178. Късносредновековна църква – Успение Богородично. На 3 км северозападно от селото, на десния бряг на р.Струма, в местността Селище. Еднокорабна и едноапсидна църква с размери 6,50 м на 4 м. Допълнително е изграден притвор с дължина 2,60 м и ширина 4 м. Стените, дебели 0,70 м са градени от ломени камъни и тухли с вътрешна сантрачна система и спойка от бял хоросан. Църквата е живописана съгласно установената на Балканите декоративна схема, характерна за еднокорабните църкви. Сега е запазено много малко: четири евангелски сцени, част от Успение Богородично, фигури на светци в цял ръст в долния регистър и част от орнамента на цокъла. В насипа са открити декоративни тръбички, вероятно от по-ранна църква. Основите са запазени на височина от 0,50 м до 3,20 м. /северната част/. Сега църквата е изцяло реставрирана. Й.Иванов датира църквата от XII–XIII в., В.Иванова-Мавродинова от XIV–XV в., Грабар и Кр.Миятев отнасят живописта към XVI–XVII в., а Протич – XVI в. Вероятно църквата е от началото на XVI в. Рег.№1700/65.
Лит.: Иванов, Й.[52], с.317, 394 и 405, №63; Грабар, А.[33], с.286 – 296; Протич, А.[115], с.398; Иванова, В.[67], с.261 – 264, обр.140 – 145; Grabar, A.[142], p. 309 и сл.; Миятев, Кр.[101], с. 217 и сл.

С.РЪСОВО

179. Крепост. На около 5 км североизточно от селото, върху конусообразно възвишение т.н. Градище, достъпно само от северната страна /обр.74/. Има форма на неправилен кръг с площ 2,5 – 3 дк. Добре личат останките от крепостен зид в северната част, където е бил входът, а вероятно е имало и кула, както подсказват разпилените камъни. Градежът е от сравнително големи ломени камъни. Тревният пласт и натрупаната пръст върху стената не позволяват да се установи дали има спойка. Цялото място е гъсто залесено и по терена не се виждат находки, по които да се датира крепостта. Рег.№5615/70.

180. Късноантично селище. На 1,5 км североизточно от селото, върху склон, в местността Зидините. В подножието тече река. При оран изровени основи, градени от ломени камъни. Открити също долиуми, тухли, керемиди и пр. Сега една част от площта е застроена от жилищни и стопански сгради, а другата се обработва. По терена са разхвърлени камъни и оскъдни фрагменти от тухли. Рег.№5614/69.

С.САМОРАНОВО

181. Праисторическо селище. На 2,5 км западно от селото върху платото Драгойна могила, на левия бряг на р.Джерман, около помпената станция. Върху площ около 3 дк са пръснати изобилни културни останки: късове от мазилка на колиби, следи от пещи, части от оръдия на труда, работени от камък, кремък и кост, фрагменти от разнородни съдове, кости от животни и пр. От тук произхождат също части от идоли и прешлени за вретена. Енеолитната епоха.

182. Антично градище. На 2,5 км западно от селото, върху Драгойна могила, западно от праисторическото селище. По терена, който се обработва – разхвърлени камъни от разрушени основи, късове от тухли, керемиди и глинени съдове. Преди години открити основи, градени от ломени камъни и бял хоросан.

183. Пещи за топене на желязо. На 2 км южно от селото, в подножието на Рила, на левия бряг на р.Отовица, в местността Купището. По терена изобилни късове от желязна шлака. В няколко изкопа – силно обгорени пластове, въглени и пепел, вероятно местата на пещите. В съседство с тях има оскъдни късове от тухли и керемиди. По сведения на местни жители тук е имало църква, чийто останки сега са обезличени. Находките говорят, че на това място е съществувало рударско селище през късното средновековие. Рег.№1704/69.

С.САПАРЕВА БАНЯ

184. Праисторическо селище. На 2 км западно от селото, върху тераса на левия бряг на р.Джерман, в местността Кременник. По терена, който се обработва, са пръснати късове от мазилка на колиби, с отпечатъци от колове, цели и фрагментирани оръдия на труда от камък, кремък и кост, части от различни по форма и украса съдове, кости от животни. На места се открояват силно обгорени пластове. Находките са от стария и средния неолит. Рег.№5616/71.

185. Античен, късноантичен и средновековен град Германия. На 300 м от сегашните бани, в равнинно място покрай р.Валявица, приток на р.Джерман, в местността Градището. Има форма на правоъгълник с размери 180,75 м на 139,50 м, защитен с масивен зид, граден от грубо обработени и речни камъни, свързани с бял хоросан. Има четири порти, фланкирани от правоъгълни кули /обр.75/. Крепостната стена е издигната през втората половина на II в. Отначало е лагер на римски помощни войски, а след това разраства в град. През времето на византийския император Юстиниан /527 – 564 г./ е изградена втора стена, както съобщава Прокопий. Тя върви от външната страна на първата, тъй че общата ширина на двете стени достига 3,50 м.

Разкопани са основите на 5 сгради и едно помещение с мозаичен под, вероятно църква /обр.76/. Градежът им е от редица ломени камъни и тухлени пояси, споени с хоросан. В едно от помещенията са разкрити долиуми. Част от сградите са експонирани в приземието на Балнеосанаториума. В културния насип са намерени статуя, оброчни плочки на здравеносните божества Асклепий, Хигия и Телесфор, на нимфите, на тракийския конник, различни битови материали глинени и стъклени съдове, монети от времето на Антонин Пий /138 – 161 г./ до Диоклециан /284 – 305 г./.

Германия е разрушена и изоставена в края на VI в. поради славянски нападения.

Средновековната Германия се намира на местата на Сапарева баня, около църквата Св.Никола. Той е бил епископски център, подчинен на Велбъждската епархия. Рег.№1707/72.

Лит.: Иванов, Й.[52], с.80; Извори...[70], с.337, 432, и 435;Tomaschek.[illegible] с.188; Иванов, Т.[63], с.211 и сл.; Иванов, Т.[62], с.20 и сл.; Иванов, Т.[64], с.44 и сл.; Иванов, Т.[65], с.25 и сл.; обр.1; Геров, Б.[29], с.360 и сл. №151 и сл. и посочената там литература; Дремсизова, Цв.[42], с.353 и сл.;Mihailov.[illegible] №2206 – 2209; Бояджиев, Ст.[10], с.182.

186. Средновековна църква Св.Никола. В парка на селото, /обр.77/. По тип принадлежи към кръстокуполните църкви със свободни рамена с дължина 7,20 м и ширина 5,70 м. На изток завършва с дълбока, полукръгла апсида, осветена от един прозорец. Входът е поместен в двустъпална ниша, която се развива в четири архиволта. Надлъжните стени от външната страна са разчленени от по две двустъпални арки. Куполът, широк и нисък, е опасан от дванадесет двустъпални арки. В четири от тях са вместени прозорци. Цокълът на църквата е граден от камъни и тухли, а нагоре само на тухли, измазани през ред. Цялата вътрешност на църквата е била изписана. Сега са запазени само отделни фрагменти.

Лит.: Мавродинов, Н.[83], с.62, обр.72; Миятев, Кр.[101], с.189, обр.215 и 217.

187. Късноантичен некропол. На около 200 м западно от сградата на банята. При коригиране на шосето Сапарева баня – Ст.Димитров открити четири добре запазени гроба и няколко разрушени. Гробните съоръжения са изградени от големи, плоски керемиди, поставени стреховидно. Подът им е също от керемиди. В основата наредени камъни за устойчивост. Погребенията извършени чрез трупополагане. Ориентацията изток-запад. В един от гробовете намерени влакна от златна сърма. Рег. №5617/72.

Лит.: Кацаров, Г.[73], с.186 и сл.

С.САПАРЕВО

188. Средновековна църква Св.Никола. В селото, в старите гробища. Сега е останала само източната стена и апсидата. Два строителни периода. Първата църква – малка еднокорабна и едноапсидна. По-късно разширена и подът вкопан около 1 м, като старата апсида е използувана. По-късната църква според сведенията на местните жители е била също еднокорабна с открит притвор и цилиндричен свод, изгоряла през 1950 г. Оцелели са само източната стена с апсидата и протезисната ниша, оформена в цариградска арка. Останалите стени са в руини. Църквата отвътре е била изписана. Живописта е силно пострадала от пожара, цветовете са променени. В апсидната ниша са запазени следните сцени. Богородица на трон с Христос – дете и арахангелите, Евхаристия, Мелисмос, Пиета. Рисунката се отличава с живост и експресивност. Паметникът е поставен под покрив.

Лит.: Василиев, А.[illegible], с.165 и сл.; Димитров, з. и Б.Шаров[18], с.27; Марди, В.-Бабикова[94], с.9.

С.СКРИНЯНО

189. Късноантична крепост. На 500 м източно от селото, на десния бряг на р.Бистрица, върху възвишение, известно под името Градището. Й.Захариев съобщава, че преди години са извадени дялани камъни, които без съмнение произхождат от солидни градежи. Също са изкопани долиуми, тухли, керемиди, части от глинени съдове и пр. Открит е и водопровод от глинени тръби, споени с хоросан. От тук, вероятно, произхожда мраморна оброчна плочка с изображение на трите нимфи. Сега по терена са пръснати късове от строителна и битова керамика.

Лит.: Захариев, Й.[49], с.227; Иванов, Й.[52], с.395, №40Mihailov, G., №2148.

С.СЛОКОЩНИЦА

190. Антично и късноантично селище. На територията на селото. При строежи в центъра разкрити основи на базилика със запазен праг, капители, гранитни стълбове, касети от тавана, бази, строителна и битова керамика. Открит също водопровод от глинени тръби, споени с хоросан. От тук произхожда жертвеник с гръцки надпис, посветен на Аполон, датиран от първата половина на III в., част от оброчна плочка на тракийския конник, бронзова статуйка на Зевс и др. Останки от живот /основи, тухли, керемиди и др./ има в местностите Цървеница /непосредствено източно от селото/ и Адата /югоизточната окрайнина/, които показват, че селището се е простирало в тези посоки.

С това селище, по-точно със светилището му, са свързани и няколко оброчни плочки на тракийския конник, намерени в местността Скендерова махала, източно от селото. Мястото е превърнато в овощни градини и няма културни останки. Рег.№1709/74.

Лит.: Захариев, Й.[45], с.46 и сл.; Дечев, Д.[36], с.69, №1, Kazarov.G.[illegible] 881 – 886; Геров, Б.[29], с.271, 283, 357; Mihailov.G.[illegible], №2198.

191. Античен некропол. На 2 км източно от селото, в местността Белият камък. При оран открита гробница, изградена от тухли. Погребението извършено чрез трупополагане. Инвентар от стъклени и глинени съдове, теракота – конче, две римски монети, силно повредени. Разкрити и други подобни гробници. Мястото е блок на ТКЗС. Рег.№5619/74.

Лит.: Филов, Б.[132], с.285.

192. Късносредновековна църква Св.Арахангел. В северната част на селото, в ляво от шосето, върху полегат склон. Вероятно еднокорабна и едноапсидна с приблизителни размери 6 – 7 м на 3,30 м. Градежът от ломени камъни и хоросан. В северния зид е употребен голям мраморен блок. Страниците на входа оформени от два блока, високи по 1 м и широки 0.40 м. Основите, запазени на височина до 0,70 м, са силно затревени, покрити с храсти и дървета.

193. Късносредновековна църква Св.Никола. В края на горната махала, в ляво от шосето, на левия бряг на р.Слокоска. Тя е еднокорабна, едноапсидна църква с полукръгла апсида с размери 7 м на 5,30 м. Имала е полуцилиндричен свод, разрушен и сега заменен със стреховиден. Над входа, обрамчен от профилирани блокове, е оформена двустъпална ниша с малко прозорче. На южната фасада също има прозорче, а на западната двустъпална ниша. Без съмнение подобна ниша е имало и на южната фасада, но при възстановяването на църквата тя не е била изградена. Стените дебели 0.75 м са иззидани от тухли. Вградени са архитектурни детайли от късноантичното селище, съществувало на територията на днешното село. Първоначалната църква е била изградена през XVI в. Преустроена и възстановена е през 1886 г. от което време са стенописите. На външната страна под горния пласт има останки от по-ранен – следи от декоративен фриз. Автор на късната живопис е Евстатий Димитров от с.Осои. На входа е изрисуван патронът на църквата Св.Никола, под него двуреддов надпис с дата 1886 г., а отстрани на прозорчето арахангелите Михаил и Гавраил.
Лит.: Захариев. Й.[49], с.250; Стойков, Г.[128], с.111 и сл.; обр.42 и 43; Архив НИПК.

С.СМОЛИЧАНО

194. Антично селище. В центъра на селото и по двата бряга на р.Елешница. При строежи и стопанска дейност открити долиуми, тухли, керемиди, късове от паници, амфори, гърнета и пр. По сведения на Й.Иванов тук е намерен стълб с нечетлив надпис на гръцки език, може би пренесен от с.Страдалево. Рег.№5620/75.
Лит.: Иванов. Й.[52], с.396, №45.

195. Късноантична крепост. На около 1 км източно под Бачовска махала, източно от селото /обр.78/. Дълъг рид, ориентиран север-юг, на левия бряг на р.Елешница с приблизителни размери 200 м на 30 – 50 м. Достъпен от северната страна, където добре личат останки от крепостен зид. Последният е граден от ломени камъни и хоросан със слаб примес от счукана керемида и дребни камъчета. Стената е вървяла по ръба на височината, но на места трасето й се губи. При засаждането на склоновете с борови дръвчета са открити основи, долиуми, върхове от копия, монети и пр. Сега по целия терен има останки от разрушени сгради.

196. Късноантично селище. На около 3,5 км северозападно от селото, при Чорбаджийската махала, над десния бряг на р.Елешница. От двете страни на дола Свинарника, по време на стопанска дейност, са открити основи, долиуми, тухли, керемиди и пр. Сега по терена, една част от който се обработва, а другата е пасище има оскъдни културни останки.

197. Античен некропол. В селото около височината Побиен камък, известен под името Латински гробища /обр.79/. Гробовете са изградени от камъни или тухли. В един гроб са намерени 6 бронзови гривни, в друг обици. Сега на височината Побиен камък е изправена колона от която и местността носи името си. Колоната е взета от античното селище описано под №194, което лежи на територията на сегашното село.

198. Късноантична гробница. На 2,5 км северозападно от селото, непосредствено в ляво от шосето; в местността Димкови воденици /обр.80/. По тип принадлежи към сводестите гробници с размери: дължина 3,30 м, ширина 3,20 м и височина 1,80 м. Ориентирана е изток-запад. На височина 0,60 м градежът е от ломен камък, а над него започва тухлен пояс /три реда тухли/ на късите стени, а дългите изцяло са тухлени. Спойката е хоросан смесен със счукана керемида. В гробницата е имало три погребения. Няма сведения за инвентара им. Рег.№5621/76.

199. Античен некропол. На 2 км северозападно, върху полегат склон, в местността Юрушки гробища. На дълбочина от 0,60 м до 1 м открити гробове, изградени от големи плоски керемиди, поставени стреховидно. Погребенията извършени чрез трупополагане. Липсват данни за инвентара им. По сведение на учителя Г. Ненов тук е намерен надпис с нечетливи букви и с хризма. Към некропола принадлежи гробницата, описан по-горе. Рег. №5622/77.
Лит.: Иванов. Й.[52], с.396. №46.

С.СОВОЛЯНО

200. Антично селище. На 3,5 км северозападно от селото, в ляво от шосето за с.Мазарчево, в местността Марена. Равно място ограничено от югоизток с дълбоко дере. При оран открити основи, тухли, керемиди, глинени съдове. Сега блок на ТКЗС и по терена разхвърлени камъни и оскъдни културни останки. Рег.№5623/78.

С.СОВОЛЯНО

201. Селище. На 1 км югоизточно от селото, на десния бряг на пороя Дойни Андък, в местността Игримов гроб. На билото има останки от градежи – ломени камъни, споени с хоросан, сега силно обезличени и затревени. Липсват характерни находки за датировка.

202. Късноантична крепост. Непосредствено северозападно от селото, при гробищата, върху възвишение със стръмни склонове, в местността Камъка /обр.81/. Горната, равна площ, е с неправилна полукръгла форма с размери 150 м на 110 м. Зид, дебел – 1,50 м, граден от ломени камъни и бял хоросан, минава по ръба на височина с изключение на източната, непристъпна страна. Намерени обработени блокове,праг. долиуми и пр. Сега по терена оскъдни късове от строителна и битова керамика. Рег.№1710/75.

С.СРЕДОРЕК

203. Късноантично селище. На 2 км североизточно от бившето село Лечевци, в местността Св.Петър, полегат склон, в подножието на който тече река. На мястото, където се издигат няколко стари дъба се вижда основа на дължина 11 м ориентирана север-юг, градена от ломени камъни и кал. Наоколо, върху площ от 20 дк изобилни късове от тухли, керемиди, паници, амфори и пр. По сведения на жителите намирани са монети и битови предмети.

204. Останки от градежи. Около средата на бившето село Драголевци, от дясната страна на шосето за с.Трекляно, в местността Манастирището. При строежи са попадали на основи, вероятно от църква, която е носила името Св.Петър. На 30 – 40 м под нея разкрити солидни основи, градени от ломени камъни и хоросан. Тук се издига могилка със стара круша, където се виждат натрупани камъни. Вероятно се касае до рушевини от сграда. По терена няма находки въз основа на които да се датират останките.

Гр.СТ.ДИМИТРОВ

205. Антично и късноантично селище и некропол. В източната част на града при строежи и благоустройствени мероприятия са намерени оброчни плочки и монети, които свидетелстват за съществуването на селище. То се е намирало на пътя Пауталия – Филипопол. Към това селище се отнася и гробницата, открита на ул.Славейков в двора на К.Спасев. Тя по тип принадлежи към еднокамерните правоъгълни гробници с размери 2,35 м на 2,10 м и височина 1,45 м. Стените изградени от едри речни камъни, а сводът от квадратни тухли, споени с хоросан. В гробницата – два скелета. Единият в ковчег от дъбово дърво. Гробницата сега е разрушена. В близост с нея са открити гробове, изградени от керемиди.
Лит.: Иванов, Й.[52], с.183; Геров, Б.[29], с.304; Балканска, А.[3]

206. Средновековна крепост. В североизточната покрайнина на града, над левия бряг на р.Джерман, при най-голямата теснина, т.н. Цифуньо, върху възвишение. Известна под името Кулата. Крепостният зид, граден от ломени камъни и бял хоросан, върви по ръба и огражда площ около 5 – 6 дк./обр.82/. Добре е запазена стената в югозападния сектор, където се очертават основи на кула. В останалите части личи трасето на стената, затревена и залесена. По затревената площ има оскъдни късове от строителна керамика. Учителят Д.Бисеров в своите записки отбелязва, че крепостта е била снабдена с 7 – 8 кули, които нарича бурчи. Укреплението е свързано с охраната на пътя, който е вървял по р.Джерман и р.Струма към Средец. Евлия Челеби съобщава, че крепостта е завладяна от пашата Лала Шахин и съборена от корен.
Допустимо е крепостта да е изградена още в късната античност.
Лит.: Иванов, Й.[52], с.185 и 189; Меджидиев. А.[97], с.19.

С.СТЕНСКО

207. Антично селище. В селото. При строежи са открити основи, градени от ломени камъни и хоросан, долиуми, тухли, керемиди и пр. На около 500 м северно са попаднали на водопровод от глинени тръби, с посока към споменатото селище.

208. Късноантично селище. На около 1,5 км северно от селото, от двете страни на шосето за с.Ръждавица, на протежение около километър. Местността, сега блок на ТКЗС, носи названието Дългата нива. При оран са попаднали на солидни основи, градени от камъни и хоросан и са изровени долиуми, строителна и битова керамика. Подобни следи от живот се откриват и в района на стопанския двор /оборите/ на ТКЗС.

209. Античен некропол. На около 500 м северно от селото, в местността Черемидарницата. Преди години изровени гробове, изградени от големи, плоски керемиди, поставени стреховидно. Погребенията извършени чрез трупополагане. В гробовете намерени монети. Мястото е блок на ТКЗС. Касае се до некропола на античното селище.

С.СТОБ

210. Антично селище. На 1 км югоизточно от селото,на десния бряг на пороя Дойни Андък, в местността Игримов гроб. Слабо се очертават основи, силно разрушени и затревени, градени от ломени камъни, споени с бял хоросан. По терена са пръснати късове от тухли, керемиди и домашни съдове /амфори, паници, гърнета и др./ Рег.№5625/80.

211. Антично селище. На 1 км южно, в ляво от шосето за с.Пороминово, в местността Дренето. В миналото открити основи на постройки, градени от дялани блокове, споени с хоросан. Сега, на места личат основи от ломени камъни, а по терена са пръснати фрагменти от строителна и битова керамика. На запад се издигат няколко могили, които принадлежат към некропола на селището. Рег.№5624/79.

212. Късноантично селище. На протежение 1 – 2 км североизточно от селото, на левия бряг на Рилската река, между Стоб и Рила. Преди години открити основи от постройки, керамика, монети и пр. К.Иречек съобщава, че в църквата Св.Никола в гр.Рила е видял вградени архитектурни фрагменти, пренесени от това място. По терена, който се обработва продължават да се намират културни останки. Рег.№5626/81.
Лит.: Иречек, К.[72], с.628; Геров, Б.[29], с.36, 254 и 305; Меджидиев, А.[97], с.15.

213. Късноантично селище и некропол. В югозападния край на селото, над стопанските сгради на ДСО Родопа, върху възвишение от Рила планина, ограничено от деретата Горни Андък и Огни Андък. Има неправилна форма с площ около 5 – 6 дк. В южната и източната страна личат леки възвишения от камъни и пръст, може би останки от крепостен зид. Склоновете са силно измити и срутени, и ако е имало стена тя е свлечена. По затревения терен изобилни късове от тухли и керемиди и оскъдни фрагменти от домашна керамика.
В подножието на северния склон на възвишението, в местността Бегови ниви се намира некрополът. Гробните съоръжения са изградени от големи плоски керемиди, поставени стреховидно. При някои гробове за под са употребени също керемиди. Ориентация изток-запад и север-юг. Погребенията, извършени чрез трупополагане. Липсва инвентар.

214. Средновековно градище. На 2 км югоизточно от селото, върху склона на възвишението Гръчковец, в местността Пирамидите или Петрова кула. Има неправилна форма, продиктувана от терена. Крепостният зид, силно разрушен, от лицевите страни е изграден от пясъчни блокове, а вътрешността е блокаж от ломени камъни и бял хоросан, смесен с дребни камъчета. Градището се споменава в хрисовула на Ив.Шишман под името Стоб, като едно от селищата, които са влизали във Велбужската епархия. Рег.№5627/82.
Лит.: Иречек, К.[72], с.628; Иванов, Й.[52], с.46, 80 и 82.

215. Късносредновековна църква. На около 1 км източно от селото, върху тераса от Рила планина, в местността Църквището. Състои се от наос с кръгла апсида /7 м на 3,20 м приблизително/ и нартика /6,20 м на 3,20 м/. Основите запазени на височина до 0,60 м са градени от ломени камъни и бял хоросан. Стената между наоса и притвора е широка 1 м. Вероятно и останалите стени имат същата дебелина. Наоколо са пръснати късове от тухли. Рег.№5628/83.

С.СТРАДАЛЕВО

216. Църква. На 3 км източно от селото, в местността Нечемска. Известна под името Стамболийската църква. По план принадлежи към еднокорабните и еднопасидни църкви с дължина 7 м и ширина 4 м. Основите, широки 0,80 м са изградени от дялани блокчета и хоросан, запазени в лошо състояние. На място стои престолния камък. Рег.№1713/78.
Лит.: Захариев, Й.[48], с.271.

С.СУШИЦА

217. Антично селище. На 1 км източно от селото, под хълма Въртоп, в местността Дзидини. Разположено върху полегат склон, в подножието на който тече река, а в близост има извор. По терена, който се обработва, са разхвърлени камъни от разрушени основи, тухли и керемиди. Вероятно от тук произхождат сребърни и медни монети от императорската епоха. Рег.№1714/79.
Лит.: Захариев, Й.[44], с.512; Геров, Б.[29], с.244.

218. Антично и средновековно селище. На 500 м северозападно от селото, в местността Боро, върху заоблено възвишение, с полегат склон на юг. Селището е продължавало до махалата Раздолци, в местността Валого. При строежа на овчарника са разкрити основи от ломени камъни и хоросан. По терена пръснати късове от строителна и битова керамика. Последната е характерна за епохата на римското владичество и за времето на Първата българска държава. Рег.№1716/81.

219. Късноантично градище. На 1 км североизточно от селото, в ляво от пътя за с.Добри дол, под махалата Село, върху продълговат хълм, в местността Клене и Спасовица /обр.83/. В западната периферия на възвишението са запазени основи от крепостен зид, граден от ломени камъни и бял хоросан. Стената върви по ръба на височината и загражда площ около 10 дк. По терена фрагменти от тухли, керемиди и глинени съдове. В южното подножие, при оран, изровени долиуми, монети и др.

С.ТАВАЛИЧЕВО

220. Праисторическо тракийско и антично селище. На 1 км източно от селото, в местността Гагана, в овощната градина. По терена има части от оръдия на труда от камък, фрагменти от разновидни съдове, характерни за неолита, късно бронзовата и желязна епохи. Също следи и от римското владичество.

221. Антично селище и некропол. В селото, при строежи и благоустройствени мероприятия са открити основи, колони, бази, хромели, над 10 долиума, строителна и битова керамика. От тук произхождат релеф на Дионис, жертвеник с надпис на гръцки език и др. В източната част на селото открити няколко гроба. Рег.№5629/84.
Лит.: Иванов, Й.[52], с.21; Геров, Б.[29], с.297; Mihailov,G.[146], №2195 и 2196.

222. Късноантично селище. Южно от селото, в местността Терзина чешма. Изровени долиуми, тухли, керемиди, късове от глинени съдове. В свободната площ натрупани камъни и тухли със следи от хоросан. Намерени и монети. Мястото сега е ниви и лехи за разсад на тютюн. Възможно е тук да е продължавало селището, описано под №221.

223. Късноантично селище и некропол. Непосредствено източно от крайните къщи на селото, в местността Грамаге. Преди години са открити основи, долиуми, керамика и пр. По терена има натрупани камъни от разрушени сгради, късове от тухли и керемиди. От тук произхожда един релеф на бог Митра. В близост има гробове, изградени от плоски керемиди, поставени стреховидно. Погребенията извършени чрез трупополагане. Инвентар от глинени съдове. Сега една част е засадена с лоза, другата с овощни градини, а третата е свободна. Рег.№5630/85.
Лит.: Захариев, Й.[49], с.269 и сл.

224. Антично селище. На около 3 км югоизточно от селото, в местността Степаново. При риголване са открити основи, градени от дялани камъни, споени с хоросан, части от бази, колони, капители, плочи от настилка, строителна и битова керамика, а също и монети. Сега на места се очертават слаби възвишения, получени от разрушени постройки. Цялата площ е превърната в лозя и културните останки са оскъдни. Рег.№5631/86.

225. Антично селище. На 2 км източно от селото, в местността Селник. При стопанска дейност са изровени строителни материали /камъни, тухли и керемиди/, късове от домашна керамика, битови предмети. Цялата площ влиза в блока на ТКЗС и по терена има оскъдни културни останки. Рег.№5632/87.

226. Антично, късноантично селище и църква. На 1,5 км северно от селото, в местността Змиев дол, под южните склонове на височината Градището. Върху площ около 30 дк изобилни следи: камъни, от разрушени основи, архитектурни фрагменти /бази, колони, праг и др./, строителна и битова керамика. Намерена монета от Антинин Пий /138 – 161 г./ Под кошарите на ТКЗС са запазени основите на малка, еднокорабна църква /разкопана е северната стена и части от олтаря/. Тя има размери 5,75 м на 3 м /вътрешни/. Основите, на височина до 0,60 м, са градени от

ломени камъни и спойка от хоросан, смесен със счукана керемида. Мястото не се обработва. Рег.№5633/88.
Лит.: Захариев. Й.[49], с.270.

227. Късноантично градище. На 3 км северно от селото, върху възвишение от Коневската планина, със стръмни скални склонове на юг, запад и отчасти на изток. Заема площ от 3-4 дк /обр.84 и 85/. Под насип се очертава крепостния зид, който върви по ръба на височината. Изграден от ломени камъни и хоросан. Намерени римски и византийски монети от император Юстиниан /527 – 565 г./. В близост открит водопровод от глинени тръби. По целия терен изобилни фрагменти от строителна и битова керамика /долиумиз амфори и др./. В.Миков съобщава, че тук се е намирало градище от бронзовата епоха с останки от стена, градена от големи камъни без спойка и късове от керамика, характерна за тази епоха. Подобни градежи и съдове няма. Рег.№5634/89.
Лит.: Milkov, V.[47], p.59.

228. Късносредновековна църква Св.Петка. В самото село. Малка, едноапсидна църква с два певника, с вътрешни размери 6,35 м на 3 м /обр.86/. В ляво от полукръглата ниша е проскомидийната ниша, а в дясно, зидана умивалня с каналче за вода. Малки правоъгълни ниши са вдълбани в северната и южна стена. Църквата има полуцилиндричен свод. Осветлява се от три тесни прозорчета. В олтаря се намира маса от голям монолитен блок. Стените на църквата изцяло са били покрити със стенописи. Сега по тях са запазени отделни незначителни фрагменти. Църквата може да се отнесе към края на XVI в. или началото на XVII в.
През 1900 г. към църквата се изгражда голяма зала с галерия на запад и камбанария, която включва в своя обем и част от първоначалната църква.
Лит.: Василиев. А.[12], с.194. обр.15 и 16; Стойков, Г.[128], с.116, 121 и 122, обр.56 – 59; Марди, В.-Бабикова, архив на НИПК.

С.ТИШАНОВО

229. Късноантична крепост. На 7 км западно от селото, върху конусообразно възвишение, известно под името Градището или Калето. Стратегически пункт, от където се наблюдава цялата област Пиянец. По ръба на височината се очертава трасето на крепостен зид, сега залесен и затревен. На места личат иманярски изкопи. Намерени са копия, стрели, римски монети и пр. По терена са пръснати фрагменти от строителна и битова керамика.
Лит.: Захариев. Й.[48], с.224

С.ТРЕКЛЯНО

230. Късноантична крепост. Над селото, в ляво от шосето за с.Средорек и южно от двора на ДЗС, в местността Маркови кошари /обр.87/. Известна под името Градището. Разположена върху най-долната тераса на Ушинската планина. Има правоъгълна форма с приблизителни размери 100 м на 60 м. Крепостният зид запазен на височина от 2,30 м до 1 м /с изключение на северната, напълно разрушена/, е гъсто обрасъл с храсти и дървета. Градеж от ломени камъни, споени с бял хоросан. По терена късове от тухли и керемиди. Южно и западно от крепостта следи от селище. От тук, вероятно, произхожда една монетна находка от византийските императори Теодоси /402 – 405 г./ и Хонори /393 – 423 г./. Покрай тази крепост е минавал пътя от Пауталия към рудните находища в Краище. Мястото е ливада. Рег.№1720/85.
Лит.: Захариев, Й.[44], с.498; Герасимов, Т.[27], с.344.

231. Останки от металодобиване. На 2 км югоизточно от селото и на около 30 м в дясно от шосето за с.Габрешевци, в местността Златареви рупи /южната част/ и Св.Вода /северната/. Върху площ над 100 дк се издигат грамади от камъни, сега затревени и залесени. На поляните между тях има следи от разрушени постройки: камъни, тухли и керемиди. Липсват характерни находки за датиране.

С.ЦЕРОВИЦА

232. Крепост. На десния бряг на р.Бистрица, югоизточно от ж.п. спирката и наоколо 1/2 час пеш северно от махалата Влаовец, върху заоблено възвишение, т.н. Градище /обр.88/. Отгоре равно с площ около 3 дк. По ръба останки от крепостен зид, сега разрушен и затревен, но трасето му добре се очертава. Входът от достъпната южна страна. Тук се издига могилообразно възвишение, вероятно, останки от кула. Стените, градени от ломен камък и хоросан, са широки повече от 1,50 м. Във вътрешността следи от разрушени основи. По затревения терен оскъдни късове от тухли. Липсват находки за точно датиране.

С.ЦРЕШНЬОВО

233. Тракийско и късноантично градище. На 2 км югоизточно, върху възвишение, на левия бряг на Копривската река. Известно под името Малкотоградище. Заема площ около 3 дк. Склоновете са покрити с бор, а горната, равна площ е свободна. Тук на места има натрупани камъни от разрушени постройки. По терена късове от глинени съдове. Едни от тях са характерни за предримската епоха, други за периода III–V в.

234. Късноантично градище. На около 400 м източно от Долната махала, върху възвишение със силен наклон на юг. Носи названието Голямо градище. Преди години са открити основи, тухли, керемиди и пр. Сега по-голямата част е засадена с бор, а горната площ е терасирана и измита от водите. Оскъдни късове от домашна керамика.

С.ЦЪРВАРИЦА

235. Късноантична крепост. На около 400 м северно от селото, в местността Прекоп. Конусообразно възвишение с наклон на юг, където се спуска дълбок ров-прекоп. От крепостната стена, която е ограждала възвишението, сега са запазени останки главно в западната част. Градежът е от ломени камъни и хоросан, смесен със счукана керемида. Й.Захариев съобщава, че крепостният зид е имал дебелина 1,50 м. Върху затревения терен има изобилни културни останки: късове от тухли, керемиди, части от долиуми, амфори и др. Мястото не се обработва.
Лит.: Захариев, Й.[48], с.224.

С.ЦЪРВЕНЯНО

236. Късноантична крепост. На 1 км югоизточно от селото, в ляво от шосето за гр.Кюстендил, върху склон на Коневската планина. Последният е леко полегат на югозапад. Върху крайния, югозападен рид, със стръмни скални склонове от три страни.са запазени останки от кула, на височина до 0,80 м. Основата, широка 2,30 м е изградена от ломен камък и спойка от хоросан, смесен със счукана керемида. Мястото се нарича Джевелков камък. Малката площ, заета от строежа, не допуска съществуването на по-голямо укрепление. Вероятно се касае до изолирана, самостоятелна кула. По терена – изобилни късове от строителна и битова керамика. Площта, северно от крепостта, изобилствува с находки, които свидетелствуват, че на това място се е намирало селище от късноримската епоха.

237. Късноантична крепост. На 5 км източно от селото, върху рид от Коневската планина, на около 2 км северно от старата махала Мардевци сега изоставена /обр.89/. Известна под името Долното градище. На юг, изток и север, ограничено от стръмни скални склонове. Теренът е с наклон на запад. Заема площ около 5 дк. По ръба минава зид, широк 1 м, граден от ломени камъни и хоросан /обр.90/. Във вътрешността изобилни културни останки: късове от тухли, керемиди, амфори, долиуми и пр.

238. Късноантично градище. На 8 км източно от селото, на южния склон на Коневската планина, под Телевизионната кула, в местността Редова поляна /обр.91 и 92/. Носи названието Градището. Представлява рид със стръмни скални склонове от три страни, достъпен само от север. На това място се издига слабо възвишение от натрупани камъни, вероятно останки от кула. Крепостният зид, граден от ломени камъни и хоросан, следва конфигурацията на терена. Той е разрушен в по-голямата си част. Само на запад може да се проследи на дължина 7 – 8 м. По терена изобилни културни останки, предимно керамика.

239. Късносредновековна църква. На 2,5 км югоизточно от селото, върху тераса над дол в Коневската планина, в местността Манастира /обр.93/. Църквата е силно разрушена от иманярски изкопи. Вътрешното лице на стените е било изградено от бигорови камъни, за което свидетелствува блок с останки от стенопис. До църквата е открит гроб. Скелетът поставен в дървен ковчег. Наоколо се намират тухли, вероятно от подова настилка.

С.ЧЕРВЕН БРЯГ

240. Антично селище. На 1 км западно от селото, около параклиса Св.Рангел, върху полегат склон към р.Джубрена. При оран са открити основи, долиуми, тухли и пр. От тук, вероятно, произхожда една оброчна плочка на Хермес, две златни гривни и една находка от 113 сребърни римски монети. Сега по терена има изобилни културни останки: камъни от

разрушени постройки, строителна и битова керамика. Селището е на пътя Филипопол – Пауталия. Мястото е блок на ТКЗС. Рег.№5635/90.
Лит: Мушмов, Н.[105], с.272; Геров, Б.[29], с.241 и 304; Младенова, Я.[103], с.41, обр.3.

С.ЧЕШЛЯНЦИ

241. Късносредновековна църква. На 1,5 км северозападно от селото, в гробищата на Махалата Вишорица. Малка еднокорабна и едноапсидна църква с вътрешни размери 7 м на 4 м, с дълбока полукръгла апсида. Стените, градени от ломени камъни и кал, са запазени на височина до 0,70 м. Сега църквата е силно затревена и мъчно забележима на пръв поглед. Рег.№1729/94.

С.ШАТРОВО

242. Антично селище. В югозападния край на селото, в стопанския двор, в местността Св.Рангел. При копане на изкоп са открити части от долиуми, амфори, паници, каменно корито и др. Селището се е простирало и в дясно от шосето, в местността Орловица където са изровени подобни материали, мраморен фрагмент и др. Вероятно от тук произхожда част от колона с гръцки надпис.
Лит.; Mihailov, G. [146], №2216.

243. Късноантична крепост. На 2 км северно, върху заоблено възвишение в местността Големи Врън. Крепостен зид, дебел около 2 м, граден от ломени камъни и бял хоросан, по сведения на местни жители, е ограждал високата част с площ около 5 дк. Сега само в югоизточната част се очертава неговото трасе по хоросанения пласт и отделни камъни. По терена има изобилни културни останки, които продължават и по полегатия южен склон.

С.ШИШКОВЦИ

244. Антично селище и некропол. Непосредствено източно от селото, в ляво от шосето за гр.Кюстендил, срещу стопанския двор. Преди години, при оран, са изровени основи, тухли, керемиди и части от глинени съдове. На около 500 м източно, до гробищата, се е издигала могила в която е разкрита гробница, а в периферията ѝ – части от две римски колесници. Около това място се е намирал некропола. Сега цялата площ е превърната в ливада и овощна градина. Липсват културни останки. Рег.№5637/92.
Лит.: Венедиков, Ив.[24], с.7 и сл.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ангелов. Г. – Кюстендил. 1960 г.
2. Баласчев. Г. – Старотракийски светилища и божества. С. 1938. 103 с.
3. Балканска. А. – Разкрита раннохристиянска гробница в гр. Ст. Димитров. в. Звезда, бр. 53 от 9.V.1972 г.
4. Батаклиев. Г. – Кюстендилски находки. – ИАД, XIII, 1933. с. 184–185.
5. Батаклиев Г. – Новооткрити старини. – ИАИ, VIII, 1934. с. 466.
6. Бешевлиев. В. – Епиграфски приноси. С. 1952 г., 99 с.
7. Библиография на българската археология, С. 1974, 478 с.
8. Бобчев. С. Н. – Крепостни кули с издаден остър ръб. – ИАИ. XXIV. 1961. с. 151.
9. Божков. А. – За някои забравени паметници на българската монументална живопис от XVI в. Сп. Изкуство, кн. 9/10. 1964. с. 47–57.
10. Бояджиев. Ст. – Състояние на изследванията върху архитектурата на Тракия и Дакия по време на римското владичество. – СТИГА. XXV. с. 171–193.
11. Бръчкова. М. – Антични паметници от Гюшево. – ИАД. VII. 1919–1920. с. 138.
12. Василиев. А.– Художествени паметници и майстори обазописци из някои селища на Трънско. Брезнишко и Кюстендилско. Комплексни научни експедиции в Западна България през 1957–1958 г. С. 1961. с. 184–192.
13. Василиев. А.– Проучвания на изобразителните изкуства из някои селища по долината на Струма. – ИИИИ, VII. 1964. с. 154–155.
14. Василиев. А. – Непроучени средновековни паметници. в. Отечествен фронт. бр. 7274 от 4.II.1968 г.
15. Велков. В. – Градът в Тракия и Дакия през късната античност IV–VI в. С. 1956. с. 286.
16. Велков. Ив. – Антични паметници. – ГНМ. 1921. с. 201.
17. Велков. Ив. – Новооткрити старини. – ИАИ. I. 1921–1922. с. 251.
18. Велков. Ив. – Новооткрити старини. – ИАИ, IV, 1926–1927. с. 319.
19. Велков. Ив. Новооткрити старини. – ИАИ. VII. 1933. с. 419.
20. Велков. Ив. и Хр. Данов. Новооткрити старини. – ИАИ. XII. 1938. с. 449.
21. Велков, Ив. Предисторическо селище до с. Дяково. – ИАИ, XIV, 1940–1942, с. 208.
22. Венедиков, Ив. Два новооткрити паметника за религията на траките през римската епоха. – ИАИ, XIX, 1955. с. 195–205.
23. Венедиков, Ив. Тракийска юзда. – ИАИ, 1957, 194 с.
24. Венедиков, Ив. Тракийската колесница. София, 1960. 252 с.
25. Герасимов, Т. Две новооткрити тракоримски колесници. – ИАИ, XII, 1934, с. 400.
26. Герасимов, Т. Колективни находки на монети през 1937–1938 г. – ИАИ, XII, 1938, с. 452 и 453.
27. Герасимов, Т. Колективни находки на монети през 1939 г. – ИАИ, XIII, 1939, с. 347.
28. Герасимов, Т. Колективни находки на монети. – ИАИ. XVII. 1950, с. 321 и сл.
29. Геров, Б.Проучвания върху западно тракийските земи през римско време, – ГСУФФ, 1959, ЛIV, 60, с. 226 и сл.
30. Гочева, З. Разкопки на Хисарлъка в Кюстендил. – ПКМ, 1966, 4, с. 53.
31. Гочева, З. Крепост в местността Хисарлъка в град Кюстендил. – ИИД, XXVII. 1970, с. 225 и сл.
32. Гочева, З. Крепост в местността Хисарлъка в град Кюстендил. Първи конгрес на българското историческо дружество. С. 1972, I. с. 233 и сл.
33. Грабар, А. Няколко средновековни паметници в западна България. ГНМ, III, 1921, с. 286 – 296.
34. Делирадев. П. Пътувания из България. I, 1943. 192 с.
35. Дечев, Д. Антични паметници. – ГНМ, 1932–1934 V, с. 57.
36. Дечев, Д. Антични паметници от България. – ИАИ. VIII, 1934, с. 67.
37. Димитров, Д., П. За стратегиите и териториите в римска Тракия. – ГНМ, VI, 1932–1934, с. 139.
38. Димитров, З. и Б. Шарков. Стенописни онраменти от югозападна България. С. 1964. 54 с.
39. Добруски, В. Материали по археология на България. – МСб. XVIII, 1901, с.785
40. Добруски, В. Материали по археология на България. – ИАМ, I, 1907, с. 156.
41. Дуйчев, Ив. Рилският светец и неговата обител. С. 1947. с. 243.

42. Дремсизова, Цв. Една находка от Сапарева баня. – ИАИ, XVIII, 1952, с. 353–358.

43. Дремсизова, Цв. Нелчинова. Научно мотивирано предложение за обявяване на археологическите паметници в Кюстендилски окръг за паметници на културата. С. 1971, с. 45. Архив на НИПК.

44. Захариев, Й. Кюстендилското крайще. – МСб, XXXII, 1918, 653 с.

45. Захариев, Й. Село Слокощница. Антропогеографски изучаване. С. 1929, 64 с.

46. Захариев, Й. Каменница. – МСб. 4 X, 1935, 458 с.

47. Захариев, Й. Кюстендил. Принос към поселищно-географските проучвания в нашите градове. – Арх. ПП. I, 1938, кн. I, с. 48–105.

48. Захариев, Й. Пианец. – Сб. НУ, XIV, 1949, 423 с.

49. Захариев, Й. Кюстендилската котловина. София, 1963, с. 445.

50. Иванов, Й. Епископиите Брегалнишка и Велбуждска през средните векове. – ГСУ, I, 1903–1904, с. 74–83.

51. Иванов, Й. Разкопки в Мощени при Кадин мост. – ИКМНП, II, 1905, с. 251–261.

52. Иванов, Й. Северна Македония. С. 1906, 420 с.

53. Иванов, Й. Отчет за разкопките при Кадин мост. – ИАД, I, 1910, с. 163–201.

54. Иванов, Й. Епархиите в Охридската архиепископия през началото на IX м. – СпБАН, I, 1911, с. 93–112.

55. Иванов, Й. Старинни църкви в югозападна България. – ИАД, III, 1912–1913, с. 53–73.

56. Иванов, Й. Св. Иван Рилски и неговият манастир. С. 1917, 164 с.

57. Иванов, Й. Кюстендилският Хисарлък и неговите старини. – ИАД, VII, 1919–1920, с. 66–123.

58. Иванов, Й. Жития на Св. Иван Рилски с уводни бележки, ГСУИФФ, XXXII, 1936, 108 с.

59. Иванов, Й. Български старини из Македония. С. 1970, 703 с.

60. Иванов, Т. Древна Пауталия. – НР, 1958, кн. 6.

61. Иванов, Т. Паметници от Пауталия. – ИАИ, XXIII, 1960, с. 205–230.

62. Иванов, Т. Към въпроса за лагеруването на **cohors** II **Lucensium** в град Германия. Археология, VI, 1964, I, с. 20–23.

63. Иванов, Т. Археологически разкопки при Сапарева баня. – ИАИ, XXII, 1957, с. 211–232.

64. Иванов, Т. Проучвания на града през римската и рановизантийската епоха в България. – Археология, VI, 1964, 3, с. 35–45.

65. Иванов, Т. За някои преустройства на укрепителната система през ранновизантийската епоха /V–VI в./. – Археология, XV, 1973, 4, с. 24–34.

66. Иванова, в. Стари църкви и манастири в българските земи, IV–XII в. – ГНМ, IV, 1922–1925, с. 429–582.

67. Иванова, В. Неиздадени църкви в югозападна България. – ГНМ, V, 1926–1931, стр. 261–284.

68. Известия на археологическите дружества: II, 1911, с. 251; IV, 1914, с. 272 и 282.

69. Известия на археологическия институт: I, 1921–1922, с. 251, V, 1925–1927, с. 319 и 331; VIII, 1934, с. 466; XIII, 1938, с. 400 и 449; XIII, 1937, с. 309; XVI, 1946, с. 232; XIX, 1955, с. 125; XXI, 1957, с. 323, XXV, 1962, с. 232.

70. Извори за старата история и география на Тракия. С. 1949, 199 с.

71. Иречек, К. Пътувания по България. С. 1974, 1039 с.

72. Иречек, К. Княжество България. Пл. 1899 г. 934 с.

73. Кацаров, Г. Антични паметници из България, – ИАД, II, 1911, с. 187–189.

74. Кацаров, Г. Нови паметници на Митра в България. – ИАД, VI, 1911, с. 46–69.

75. Кацаров, Г. Антични паметници из България. – ИАД, VII, 1919, с. 1–13.

76. Кацаров, Г. Светилището на Зевс и Хера при Копиловци, Кюстендилско. – ИАД, IV, 1914, с. 89–110.

77. Кацаров, Г. Цар Филип II Македонски. С. 1922, 318 с.

78. Кацаров, Г. Антични паметници из България. – ИАИ, VI, 1932, с. 120.

79. Кепов, Ив. Минало и сегашно на Бобошево. С. 1935, 288 с.

80. Коняров, Г. Принос към историята на рударството и металургията в България. С. 1953, 172 с.

81. Кузманов, Г. Римска баня в Пауталия. – МПК, 1972, 4, с. 11.

82. Кюстендил. Пътеводител. С. 1963.

83. Мавродинов, Н. Еднокорабната и кръстовидна църква по българските земи до края на XIV в. С. 1931, 188 с.

84. Мавродинов, Н. Външната украса на старобългарските църкви. – ИАИ, VIII, 1934, с. 262–330.

85. Мавродинов, Н. Старобългарското изкуство. XI–XIII в. С. 1966, 159 с.

86. Мавродинов, Н. Изкуството на българското възраждане. С. 1957, 459 с.

87. Марди, В. – Бабикова. Научно мотивирано предложение за обявяване стенописите на църквата „Св. Архангел Михаил“ край с. Горановци за паметник на изобразителното изкуство. С. 1968, 21 с. Архив на НИПК.

88. Марди, В. – Бабикова. Научно мотивирано предложение за обявяване църквата „Св. Илия“ в с. Бобошево, Кюстендилско за паметник на културата. С. 1969, 20 с. Архив на НИПК.

89. Марди, В. – Бабикова. Научно мотивирано предложение за обявяване стенописите на църквата „Св. Петка“ в с. Вуково, Кюстендилско за паметник на културата. С. 1968, 23 с. Архив на НИПК.

90. Марди, В. – Бабикова. Научно мотивирано предложение за обявяване църквата „Св. Димитър“ за паметник на културата. С. 1969, 20 с. Архив на НИПК.

91. Марди, В. – Бабикова. Научно мотивирано предложение за обявяване на църквата при с. Мърводол, Кюстендилско за паметник на културата. С. 1969, 16 с. Архив на НИПК.

92. Марди, В. – Бабикова. Научно мотивирано предложение за обявяване на църквата „Св. Богородица“ на градището при с. Пастух, Кюстендилско за паметник на културата. С. 1969, 15 с. Архив НИПК.

93. Марди, В. – Бабикова. Научно мотивирано предложение за обявяване на църквата „Св. Тодор“ при с. Бобошево, Кюстендилско за паметник на културата. С. 1969, 12 с. Архив на НИПК.

94. Марди, В. – Бабикова. Научно мотивирано предложение за обявяване на църквата „Св. Никола“ в с. Сапарево за паметник на изобразителното изкуство. С. 1969, 21 с. Архив на НИПК.

95. Марди, В. – Бабикова. Научно мотивирано предложение за обявяване на църквата „Св. Атанас“ в с. Бобошево, Кюстендилско за паметник на културата. С. 1969, 23 с. Архив на НИПК.

96. Марди, В. – Бабикова. Научно мотивирано предложение за обявяване на църквата „Св. Петка“ в с. Таваличево; Кюстендилско за паметник на културата. С. 1969, 7 с. Архив на НИПК.

97. Меджидиев, А. История на град Станке Димитров /Дупница/ и покрайнината му от XVI век до 1912–1963 г. С. 1969, 460 с.

298Н1Н

98. Миков, В. Църквата „Св. Тодор". – ИАИ, V, 1928–1929, с. 33.

99. Миков, В. Предисторически селища и находки в България. С. 1933, 183 с.

100. Миков, В. Материали от предисторическата епоха в България. – ИАИ, VII, 1932–1933, с. 362.

101. Миятев, Кр. Архитектурата в средновековна България. С. 1965, 250 с.

102. Миятев, Кр. Кратка история на българската архитектура . С. 1965, 625 с.

103. Младенова, Я. Необнародвани паметници на Хермес. – Археология, IX, 1967, с. 41.

104. Мушмов, Н. Колективни находки на монети през 1891–1914 г. ИАД, IV, 1914, с. 271, 272 и 275.

105. Мушмов, Н. Колективни находки на монети през 1925–1926. ИАИ, IV, 1926/1927, с. 382.

106. Мушмов, Н. Колективни находки на монети през 1929–1930. ИАИ, 1930/1931, с. 317.

107. Ненадович, Сл. Орхитектура Спасовице. **Zbornik zaštite spomenika kulture.** кн. XIX, 1968, с. 33 и сл.

108. Огненова, Л. Една мозайка от Пауталия. – ИАИ, XXIII, 1960.с. 231–237.

109. Панайотова, Д. Църквата Св. Тодор при Бобошево. – ИИИИ, VII, 1964, с. 101.

110. Панайотова, Д. Църквата „Св. Петка" при с. Вуково. – ИИИИ, VIII, 1965, с. 221–157.

111. Попов, К. и Л. Трайков. Пътеводител. 1963 г. С., 144 с.

112. Попов, Р. Халщатски и латенски фибули от разни находища.– СпБАН, VII, 1913, с. 141–164.

113. Попов, Ст. Разкриват се тайните на некрепола в Пауталия. в. Отечествен фронт от 11.II.1970 г. бр. 7896.

114. Прашков, Л. Хрельовата кула. С. 150 с.

115. Протич, А. Денационализиране и възраждане на нашето изкуство от 1393–1879 г. Сборник България 1000 години. София, 1930, стр. 383–540.

116. Русева, Л. Опазване паметниците на културата, високо патриотичен дълг на всеки гражданин на Кюстендил. 1961, 16 стр. Архив на ОИМ Кюстендил.

117. Русева, Л. Римска обществена сграда в Пауталия. – Археология, VI, 1964, 1, стр. 33–44.

118. Русева, Л. – Слоковска. Едно погребение от Пауталия. – Археология, VII, 1965, 4, стр. 43–46.

119. Слокоска, Л. Разкопки на крепостта Хисарлъка. – в. Звезда от 7.X.1967 г.

120. Слокоска, Л. Асклепионът на Пауталия. – в. Народна трибуна от 2.VI.1962 г.

121. Слокоска, Л. Подземния Кюстендил. – в. Звезда, от 4.IX.1969 г.

122. Слокоска, Л. Новоразкрита тракийска колесница от Кюстендил. – МПК, 1970, 4, с. 7.

123. Слокоска, Л. Нови данни за некропола на Пауталия. – в. Звезда от 10.II.1970 г.

124. Слокоска, Л. Тайните на древна Пауталия. – в. Работническо дело от 5.VIII.1970 г.

125. Слокоска, Л. Руините на антична Пауталия разказват. – в. Звезда от 1.VII.1971 г.

126. Слокоска, Л. Състояние и проблеми на археологическото проучване в Кюстендилски окръг. Основен доклад на XVII-та национална археологическа конференция на АИМ при БАН. Кюстендил 1972 г. Архив на ОИМ Кюстендил.

127. Слокоска, Л. Античната история на гр. Кюстендил и края според историческите извори и археологическите материали. Сборник Кюстендил и Кюстендилско. София 1973, с. 25–56.

128. Стойков, Г. Култови и обществени сгради из Трънско, Брезнишко и Кюстендилско. Експедиция в западна България. С. 1961, с. 1–128.

129. Тонев, Л. Кули и камбанарии в България до Освобождението. С. 1952, 294 с.

130. Тонев, М. Епиграфски добавки и прибавки. – ИАИ, VII, 1932–1933, с. 316.

131. Тонев, М. Мощехранителница от с. Перивол. – ИАИ, VIII, с. 79.

132. Филов, Б. Новооткрити старини, – ИАД, II, 1911, с. 286.

133. Филов, Б. Разкопки при Копиловци. – ИАД, II, 1911, с. 21.

134. Христов, Хр., Г. Стойков и Кр. Миятев. Рилски манастир. С. 1957, с. 35.

135. Шкорпил Х. и К. Старовремски надписи из разни краища на България. – МСб. VII, 1892, с. 90.

136. Шкорпил, К. Могили, Пл. 1896, с. 43.

СЪКРАЩЕНИЯ

Арх.НИПК	Архив на Националния институт за паметниците на културата.
Арх.ПП	Архив за поселищни проучвания.
ГНМ	Годишник на Народния археологически музей — София
ГСУ	Годишник на Софийския университет.
ГСУИФФ	Годишник на Софийския университет — Историко-филилологически факултет.
ГСУФФ	Годишник на Софийския университет — Филологически факултет.
ИАД	Известия на археологическото дружество
ИАИ	Известия на археологическия институт
ИИД	Известия на историческото дружество
ИИИИ	Известия на Института за изобразителни изкуства
ИКМНП	Известия за командировките на Министерството на народната просвета.
МПК	Музеи и паметници на културата.
МСб	Сборник за народни умотворения, наука и книжнина.
НР	Наша родина
СпБАН	Списание на Българската академия на науките
СТИГА	Секция по теория и история на градоустройството и архитектурата
RA	Revue archéologique
RE	Pauly-Wissowa. Real Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft.
WNZIT	Wiener numismatische Zeitschrift.

СЕЛИЩНИ ИМЕНА

Багренци, с., стр. 12
Берсин, с., стр. 12
Бистрица, с., стр. 12
Бобешино, с., стр. 12
Бобошево, с., стр. 12
Богослов, с., стр. 13
Боровец, с., стр. 13
Бъзовица, с., стр. 13
Ваксево, с., стр. 14
Ветрен, с., стр. 14
Висока могила, с., стр. 14
Вуково, с., стр. 14
Габрешевци, с., стр. 14
Големо село, с., стр. 15
Горановци, с., стр. 15
Горна Гращица, с., стр. 15
Горна Козница, с., стр. 15
Горни Кортен, с., стр. 15
Горно Уйно, с., стр. 15
Граница, с., стр. 16
Гюешево, с., стр. 16
Гърляно, с., стр. 16
Добри дол, с., стр. 16
Долна Гращица, с., стр. 16
Долни Кортен, с., стр. 17
Долно Кобиле, с., стр. 17
Долно село, с., стр. 17
Долно Уйно, с., стр. 17
Драговищица, с., стр. 17
Драгойчинци, с., стр. 17
Друмохар, с., стр. 18
Дяково, с., стр. 18
Еремия, с., стр. 18
Жеравино, с., стр. 18
Жилинци, с., стр. 18
Згурово, с., стр. 18
Злогош, с., стр. 18
Илия, с., стр. 18
Кадровица, с., стр. 19
Каменишка Скакавица, с., стр. 19
Катрище, с., стр. 19
Коняво, с., стр. 19
Копиловци, с., стр. 19
Коприва, с., стр. 20
Косово, с., стр. 20
Кочериново, с., стр. 20
Крайници, с., стр. 20
Кременик, с., стр. 20
Кутугерци, с., стр. 20
Кюстендил, гр., стр. 20
Лелинци, с., стр. 23
Лозно, с., стр. 23
Ломница, с., стр. 23
Мазарчево, с., стр. 23
Метохия, с., стр. 23
Мирово, с., стр. 23
Мламолово, с., стр. 23
Мурсалево, с., стр. 23
Мърводол, с., стр. 23
Невестино, с., стр. 24
Неделкова Гращица, с., стр. 24
Николичевци, с., стр. 24
Палатово, с., стр. 24
Паничарево, с., стр. 24
Пастух, с., стр. 24
Пелатиково, с., стр. 25
Полетинци, с., стр. 25
Преколница, с., стр. 25
Радловци, с., стр. 25
Рашка Гращица, с., стр. 25
Ресилово, с., стр. 26
Рила, гр., стр. 26
Ръждавица, с., стр. 26
Ръсово, с., стр. 26
Саморaново, с., стр. 27
Сапарева баня, с., стр. 27
Сапарево, с., стр. 27
Скриняно, с., стр. 27
Слокощица, с., стр. 27
Смоличано, с., стр. 28
Соволяно, с., стр. 28
Средорек, с., стр. 28
Ст.Димитров, гр., стр. 28
Стенско, с., стр. 28
Стоб, с., стр. 29
Страдалово, с., стр. 29
Сушица, с., стр. 29
Таваличево, с., стр. 29
Тишаново, с., стр. 30
Трекляно, с., стр. 30
Церовица, с., стр. 30
Црешново, с., стр. 30
Църварица, с., стр. 30
Цървеняно, с., стр. 30
Червен бряг, с., стр. 30
Чешлянци, с., стр. 31
Шатрово, с., стр. 31
Шишковци, с., стр. 31

ПОКАЗАЛЕЦ НА ВИДОВЕТЕ ПАМЕТНИЦИ

I. Паметници от праисторическата епоха.

а/ Пещери
Ветрен, с.28
б/ Открити селища
Ваксево, с.24
Мурсалево, с.140
Невестино, с.144
Самораново, с.181
Сапарева баня, с.184
Таваличево, с.220

II. Паметници от тракийската епоха

а/ Селища
Гюешево, с.58
Дяково, с.84
Кутугерци, с.111
Мурсалево, с.140
Невестино, с.144
Николичевци, с.150
Таваличево, с.220
б/ Градище
Црешньово, с.233
в/ Некрополи
Боровец, с.21

III. Паметници от античната и късноантичната епоха.

а/ Селища
Багренци, с.1
Берсин, с.2
Бистрица, с.4
Бобешино, с.9
Бобошево, с.10
Богослов, с.192
Боровец, с.20
Бъзовица, с.22 и 23
Ваксево, с.24 и 25
Висока могила, с.29
Вуково, с.30
Голямо село, с.36
Горановци, с.38
Горна Гращица, с.42
Горна Козница, с.43
Горни Коритен, с.47
Горно Уйно, с.48
Гърляно, с.59
Гюешево, с.58, 59 и 60
Добри дол, с.61 и 62
Долни Коритен, с.66
Долно село, с.70 и 71
Драговищица; с.73
Драгойчинци, с.78
Друмохар, с.83
Дяково, с.84
Жеравино, с.86
Жилинци, с.87
Згурово, с.88 и 89
Злогош, с.90
Илия, с.93
Коняво, с.101
Кочериново, с.107
Крайници, с.108
Кутугерци, с.111 и 112
Лелинци, с.128
Лозно, с.129
Ломница, с.131
Мламолово, с.138
Метохия, с.135
Невестино, с.142
Неделкова Гращица, с.147 и 148
Палатово, с.152
Паничарево, с.153
Пастух, с.154
Пелатиково, с.160 Полетинци, с.162
Преколница, с.164 и 166
Радловци, с.167
Ресилово, с.170
Рила, гр. 171
Ръждавица, с.174
Ръсово, с.180
Самораново, с.182
Слокощица, с.190
Смоличано, с.194 и 196
Соволяно, с.200
Средорек, с.203
Ст.Димитров, гр.205
Стенско, с.207 и 208
Стоб, с.210 – 213
Сушица, с.217 и 218
Таваличево, с.220 – 226
Червени бряг, с.240
Шатрово, с.242
Шишковци, с.244

б/ Крепости и градища
Бистрица, с.5
Богослов, с.17
Ваксево, с.26
Вуково, с.31
Голямо село, с.37
Горна Гращица, с.41
Горна Козница, с.44 и 45
Горно Уйно, с.50 – 51
Гърляно, с.60
Долна Гращица, с.63
Долни Коритен, с.65
Долно Кобиле, с.67
Долно село, с.68
Друмохар, с.82
Еремия, с.85
Илия, с.91 и 92

Кадровица, с.94 и 95
Каменишка Скакавица, с.97 и 98
Катрище, с.99 и 100
Коняво, с.101
Коприва, с.105
Косово, с.106
Кюстендил, гр.113 – 120 и 125
Ломница, с.130
Мазарчево, с.132
Мирово, с.137
Мламолово, с.139
Невестино, с.143
Николичевци, с.150
Пелатиково, с.161
Преколница, с.165
Радловци, с.168
Рашка Гращица, с.169
Ръждавица, с.175
Сапарева баня, с.185
Скриняно, с.189
Смоличано, с.195
Соволяно, с.202
Сушица, с.219
Таваличево, с.227
Тишаново, с.229
Трекляно, с.230
Црешньово, с.233 и 234
Църварица, с.235
Цървеняно, с.236 – 238
Шатрово, с.243

в/ Вили

Невестино, с.144

г/ Светилища

Коняво, с.103
Копиловци, с.104
Слокощица, с.190

д/ Некрополи

Багренци, с.1
Бистрица, с.7
Бобошево, с.11
Богослов, с.18 и 19
Боровец, с.20
Висока могила, с.29
Вуково, с.30
Голямо село, с.36
Горановци, с.38
Горна Гращица, с.42
Горни Коритен, с.47
Горно Уйно, с.50, 51, 53 и 54
Долна Гращица, с.64
Драговищица, с.76
Злогош, с.90
Кадровица, с.96
Катрище, са.99
Коняво, с.103
Кочериново, с.107
Кюстендил, гр.121 – 123
Лелинци, с.128
Мазарчево, с.134
Метохия, с.136
Неделкова Гращица, с.149
Ресилово, с.170
Рила, гр.171
Сапарева баня, с.187
Слокощица, с.191
Смоличано, с.197 и 199
Ст.Димитров, гр.205
Стенско, с.209
Стоб, с.213
Шишковци, с.244

е/ Гробници

Горни Коритен, с.47
Горно Уйно, с.49
Драговищица, с.74
Коняво, с.102
Крайници, с.109
Смоличано, с.198

ж/ Църкви

Бистрица, с.6
Драгойчинци, с.79 и 81
Таваличево, с.226

IV. Паметници от ранното и късно средновековие

а/ Селища

Ваксево, с.27
Горановци, с.39
Жеравино, с.86
Николичевци, с.150
Ръждавица, с.177
Сапарева баня, с.185
Сушица, с.218

б/ Крепости и градища

Бобошево, с.12
Граница, с.57
Долно Уйно, с.72
Драгойчинци, с.80
Кюстендил, гр.113 и 125
Пастух, с.155
Ръждавица, с.185 и 176
Ст.Димитров, гр.206
Стоб, с.214

в/ Некрополи

Кюстендил, гр.124
Николичевци, с.150
Ръждавица, с.175

г/ Църкви

Бобошево, с.13 – 16
Ваксево, с.27
Вуково, с.32 и 33
Габрашевци, с.34
Горановци, с.40
Горна Козница, с.46
Горно Уйно, с.55
Кременик, с.110
Кюстендил, гр.126
Мърводол, с.141
Невестино, с.145
Николичевци, с.151
Пастух, с.156 – 159
Полетинци, с.163
Рила, гр.172
Ръждавица, с.178
Сапарева баня, с.186
Сапарево, с.188
Слокощица, с.192 и 193
Стоб, с.215
Страдалево, с.216
Таваличево, с.228
Цървеняно, с.239
Чешлянци, с.241

д/ Кули

Кюстендил, гр.127
Рила, гр.173

е/ Мостове.

Невестино, с.146

ж/ Останки от металодобиване

Габрашевци, с.35
Саморановo, с.183
Трекляно, с.231

ARCHEOLOGIC SITES IN THE DISTRICT OF KYOUSTENDIL

Tsvetana Dremsizova-Neltchinova and L. Slokoska

(Summary)

A considerable part of the rich historic past of our Country, of its monuments and relics of culture created throughout the ages is to be found in the district of Kyoustendil. With their good situation, favourable climate, fertile fields irrigated by the Strouma, German, Rila and other rivers, with their curative mineral springs and ample ore deposits, the lands of the Kyoustendil district had always been giving shelter to various different tribes and peoples since times immemorial. By way of evidence there are the vestiges of life discovered in the cave near the Vetren village, the prehistoric settlements along the Moursalevo, Samoranovo and Separeva Banya villages, a number of settlements, towns, fortifications, necropoli (graveyards), churches, etc., dating back to Antiquity as well as to the early and late Mediaeval Periods.

The earliest settlers in the Kyoustendil district that have become known through written sources (Plinius the Elder, Titus Livius, Stephen of Bysantium and others) were the Dentelets. With the establishment of Roman rule over the Balkans in the year 46 AD the lands of the Dentelets were included in the strategiums of Lowland and Highland Denteleticas. In the period I-II Centuries the social and economic status reached to that degree of development where some of the tribal centres had turned into settlements of civic character. In the times of Trajan (98-117 AD) and Hadrian (117-138 AD) there sprang up quite a few new towns and Pautalia (nowadays Kyoustendil) was one of them. It did quickly develop into a large administrative, economic and cultural centre of the upper Strouma river valley. It had a Town Council, a parliamentary kind of Gathering, Courts of Law, the right of minting coins, etc. The monumental fortifications, public and private buildings, inscriptions, and all the numerous other finds in the last few years have revealed Pautalia as a large and prosperous town, which in the Fifth Century had also become an episcopal centre. Other towns known from literature were Germania (nowadays Separeva Banya), Sportela (Rila), Spinopara (in the village of Zavalitchevo), Carystorum, near the village of Kopilovtsy and many others as well.

The Kyoustendil district had once been part of the First Bulgarian Kingdom as is now evident from the remains of settlements and necropoli from that period. Written Mediaeval sources mention the towns of Velbazhd (Kyoustendil), Stob (near nowadays Stob), Zhitomsk (the fortress above the village of Pastoukh), and Deyatchevo (nowadays under the waters of the Dyakovo Dam).

Research on the history and archelogic sites within the Kyoustendil district began nearly a century ago. In 1883 Mr. Irecek was the first to travel around the surroundings of Kyoustendil and the Rila district, giving brief data for separate sites here and there, some settlements and events. A more thorough historical research and comment of the rich sources and finds from the most Ancient Period until the Nineteenth Century within the land of the Kyoustendil district was done by J. Ivanov in quite a number of his papers. He was also the first to carry out archeological diggings near the village of Nevestino, along the Hissarluka hill above Kyoustendil, etc. Of particular value were the monograph works of J. Zakhariev on development of settlements in the various different parts of the Kyoustendil district. There he mentioned a number of archeologic sites. Diggings and research of separate archeologic objects and relics were also done together with those on inscriptions, coins, etc., by G. Katsarov, V. Mikov, Iv. Vekkov, L. Ruzicka, G. Michailov, T. Gerasimov, N. Mavrodinov and others.

After September the Ninth, 1944, there were considerably wider opportunities open for research on the Early and Mediaeval history of the Kyoustendil district. The large-scale building and meliorative works undertaken on the territoty of the Kyoustendil district, at Separeva Banya, etc., necessitated archeological diggings to salvage valuable relics. T. Ivanov, L. Slokoska, D. Dimitrova, V. Mardi-Babikova and others succeeded in casting new light upon the past of that district through the sites discovered and studied by them.

Simultanously the National Institute of Monuments and Relics of Culture (Ts. Dremsizova) with the assistance of the District Historical Museum (L. Slokoska) have carried and deep on carrying out systemic registration (of the archeological finds. 244 sites (settlements, fortresses, necropoli, churches, etc.) were studied on the spot, thus comprising the main body of the present work. For each site there is a concise annotation containing the following data: kind of site, direction and distance to the village or town nearest to the site, description of the various different remains and finds, as well as their dating. There are some more detailed annotations on some of the sites within the town of Kyoustendil itself, since these have not yet been published elsewhere and are of particular interest for the history of ancient Pautalia. At the end of the annotation there is the registration number of each site as entered in the State Register.

Below each annotation there is a note on the literature concerning the site or the separate finds connected to it. It provides brief data, just the name of the author and an index number pointing to the title and publication data of the paper or monography as listed later on at the Literature section.

The catalogue has been arranged on the alphabetic principle, the settlements being enumerated alphabetically and the sites at the separate different settlements are being listed according to their chronological order as per historic periods.

Two index sections have also been added to the catalogue.

The 224 sites mentioned do not exhaust the whole cultural inheritance of the Kyoustendil district. Quite a few relics more are left hidden deep down in the bosom of the earth. Future studies are probably going to discover new traces and fill up some of the blank spaces in our knowledge, thus illuminating more thoroughly the material and spiritual culture of the district of Kyoustendil.

КАРТИ

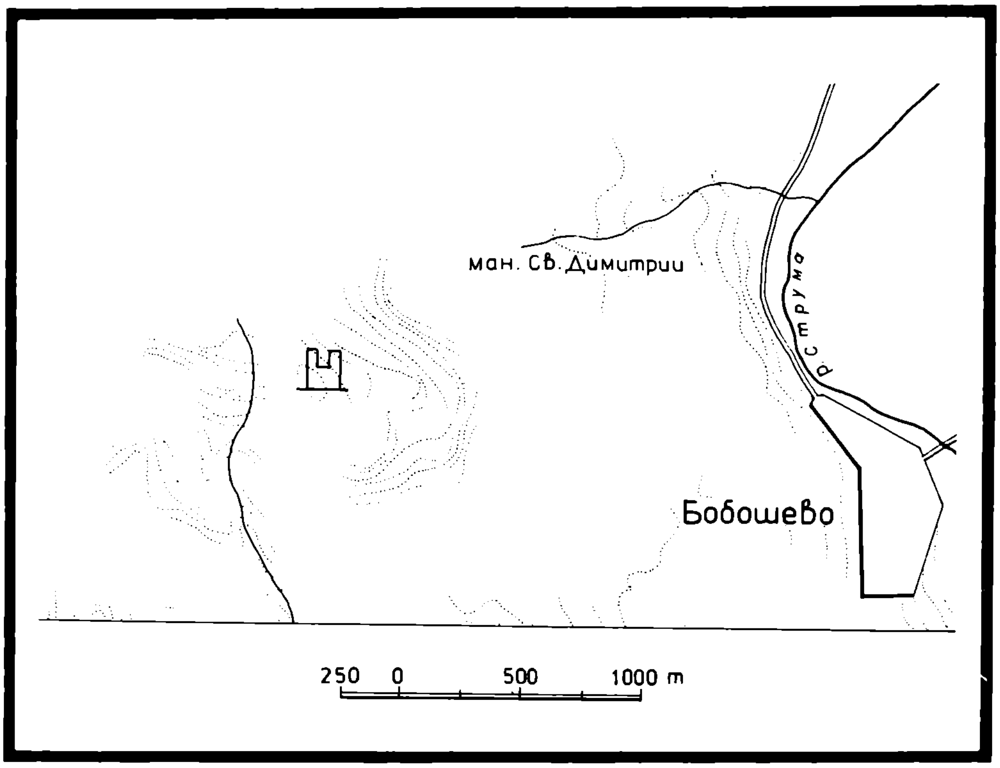
ман. Св.Димитрии
р. Струма
Бобошево
250 0 500 1000 m

Местоположение на средновековната крепост край с.Бобошево.

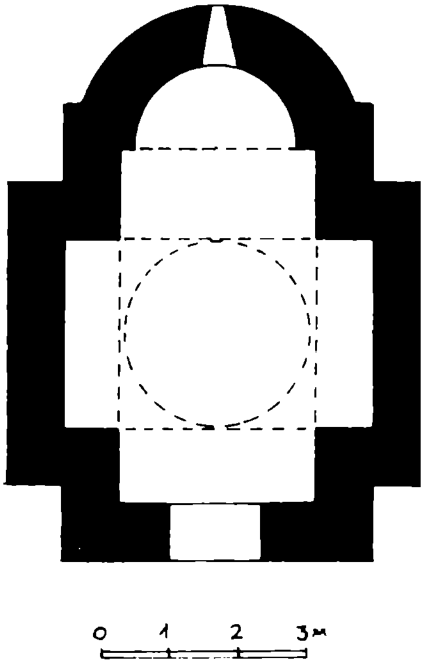

План на църквата Св.Тодор край с.Бобошево /План по Б.Игнатов/.

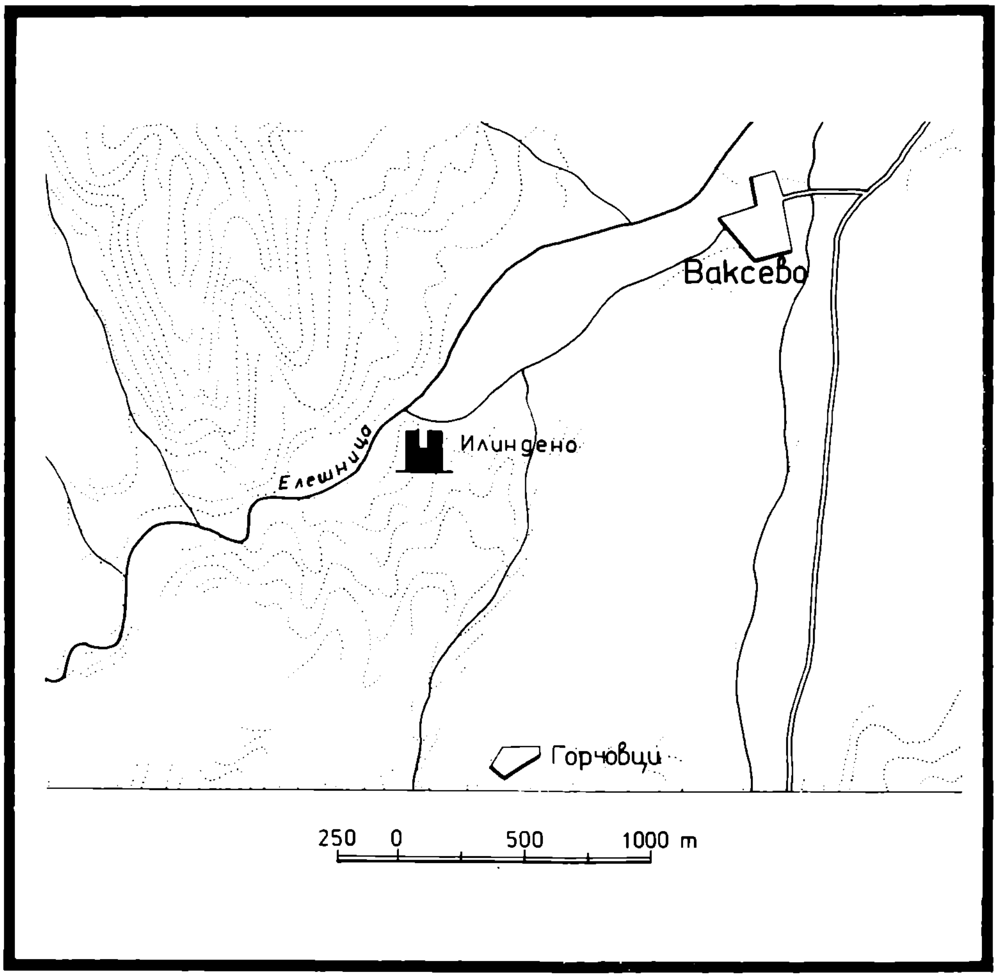
Ваксево
Илинденo
Елешница
Горчовци
250 0 500 1000 m

Местоположение на късноантичното укрепление над с.Ваксево.

Местоположение на късноантичната крепост край с.Вуково.

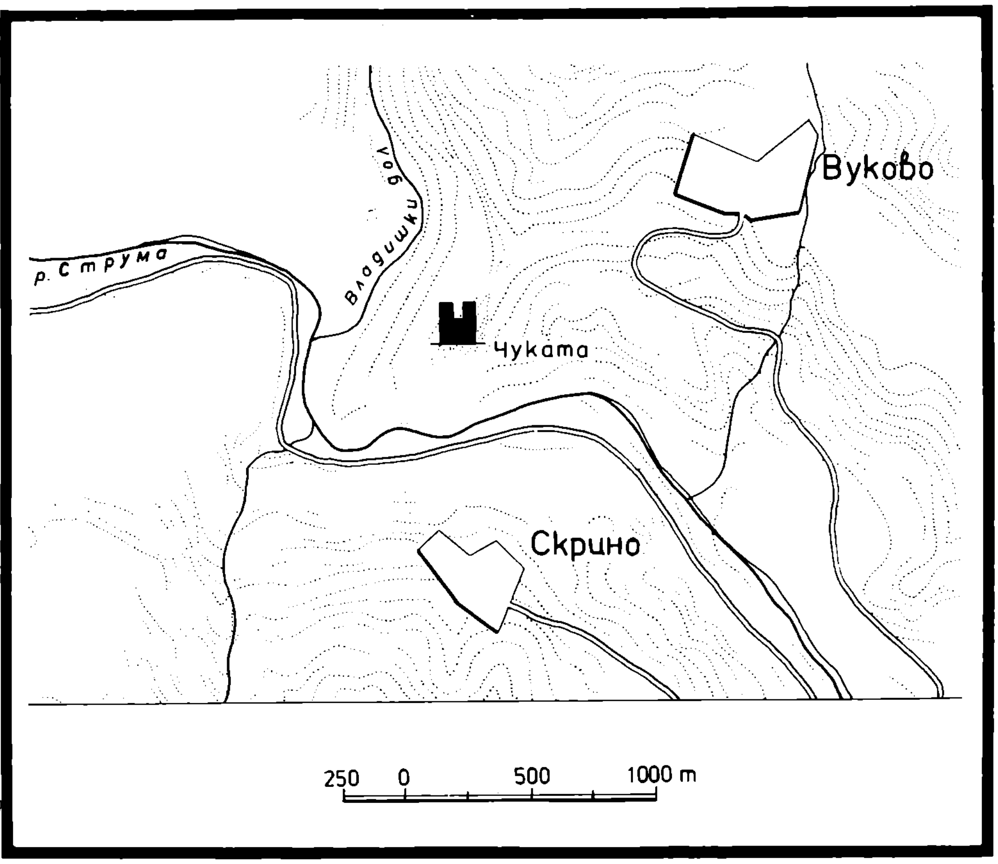
Вуково
р. Струма
Владишки дол
Чуката
Скрино
250 0 500 1000 m

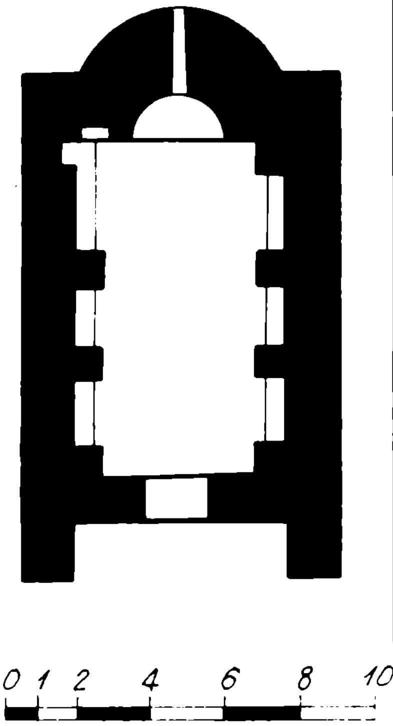

План на църквата Св.Архангел Михаил край с.Горановци. /План по В.Мавродинова/

Местоположение на късноантичната крепост край с.Горна Гращица и с.Долна Гращица.

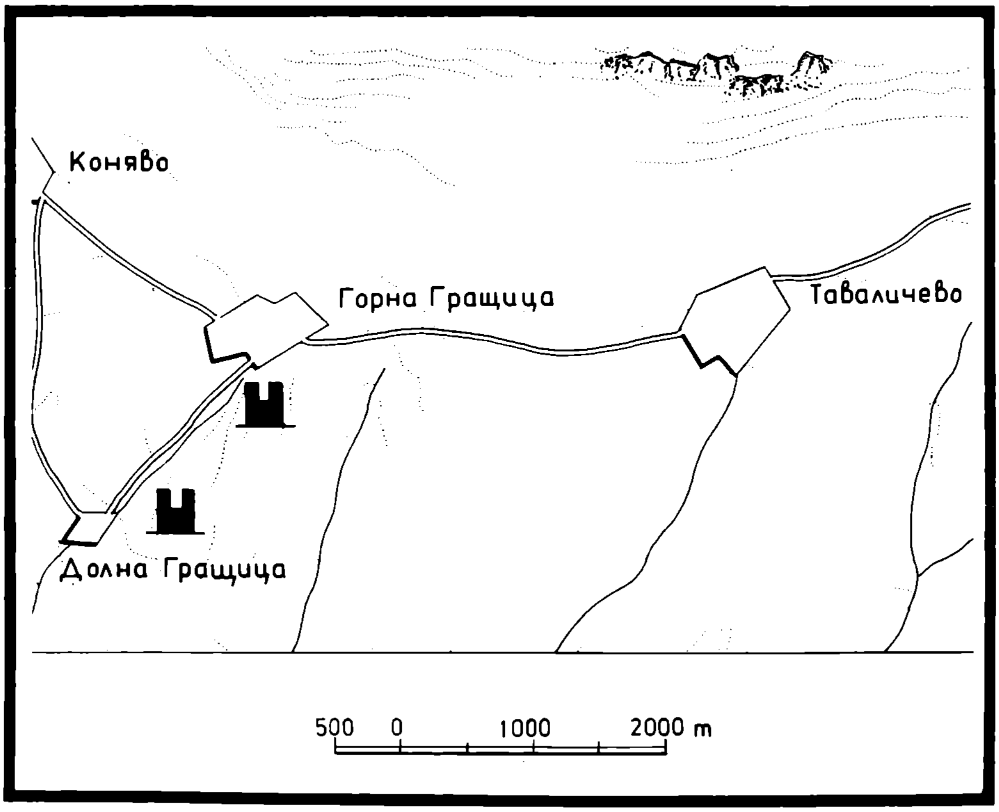
Конявo
Горна Гращица
Таваличево
Долна Гращица
500 0 1000 2000 m

Останки от църквата над с.Горна Козница.

Част от стената на средновековната крепост край с.Граница.

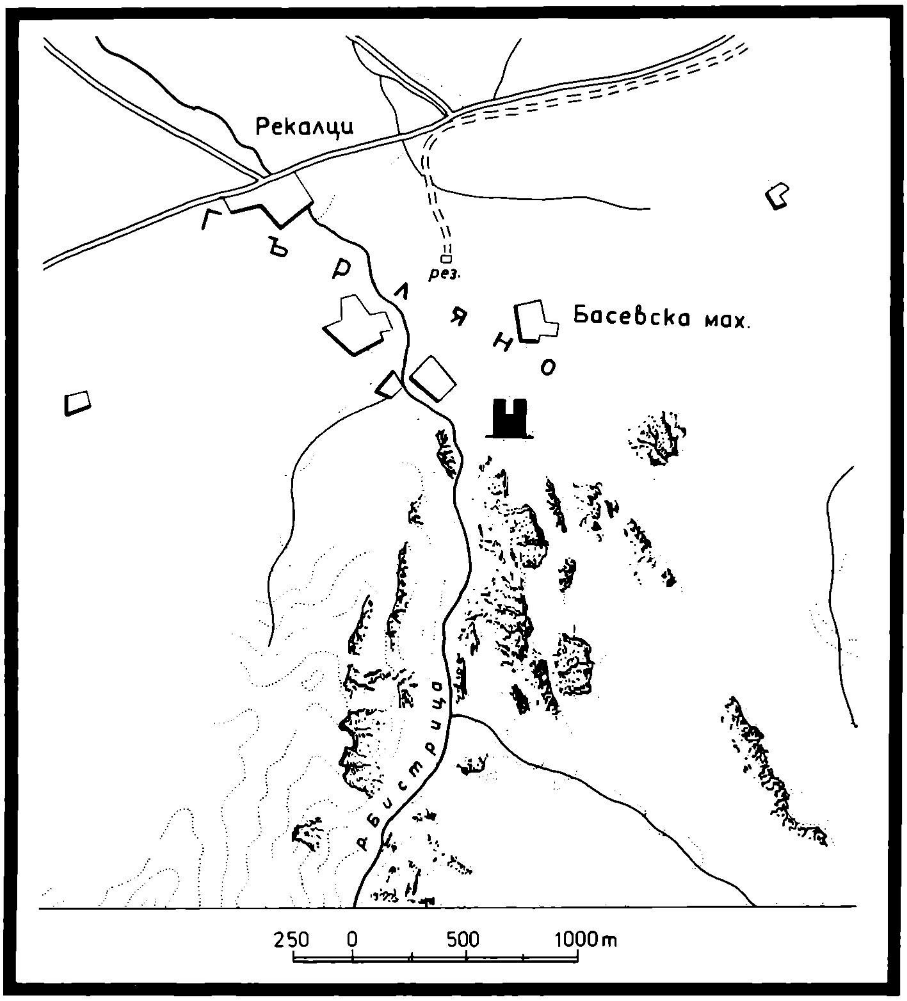
Рекалци
Гърляно
рез.
Басевска мах.
Бистрица
250 0 500 1000m

Местоположение на късноантичната крепост над с.Гърляно.

Рид от Осоговската планина с останки от крепост.

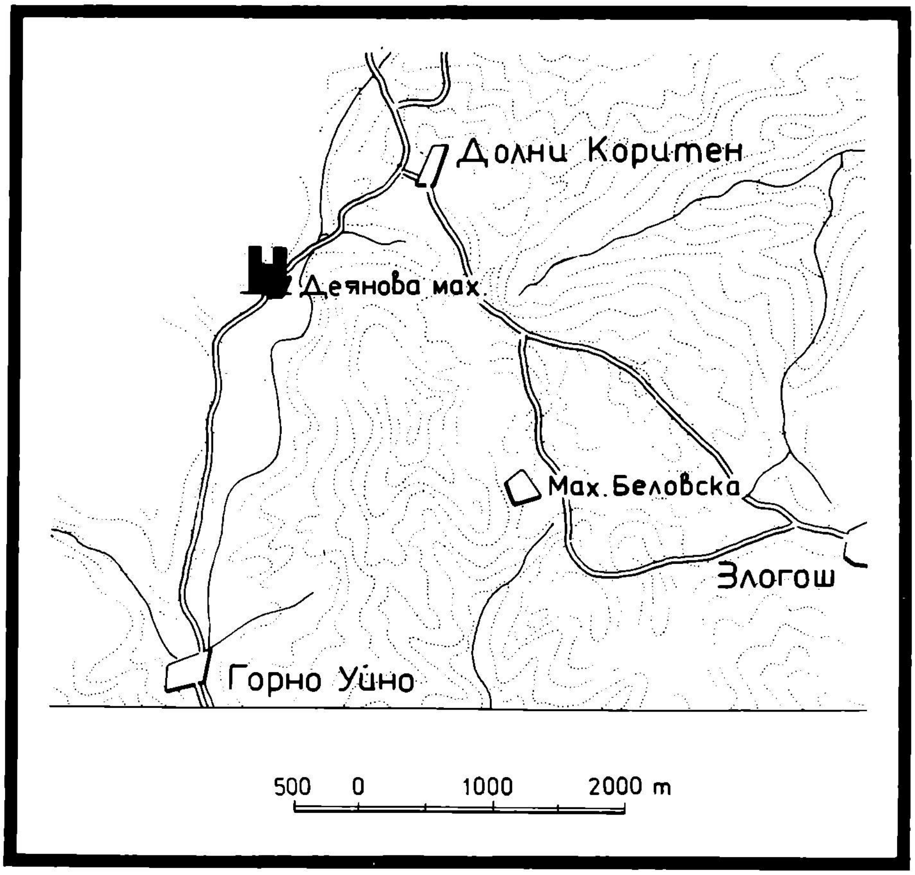
Долни Коритен
Деянова мах.
Мах.Беловска
Злогош
Горно Уйно
500 0 1000 2000 m

Местоположение на късноантичната крепост край с.Долни Коритен.

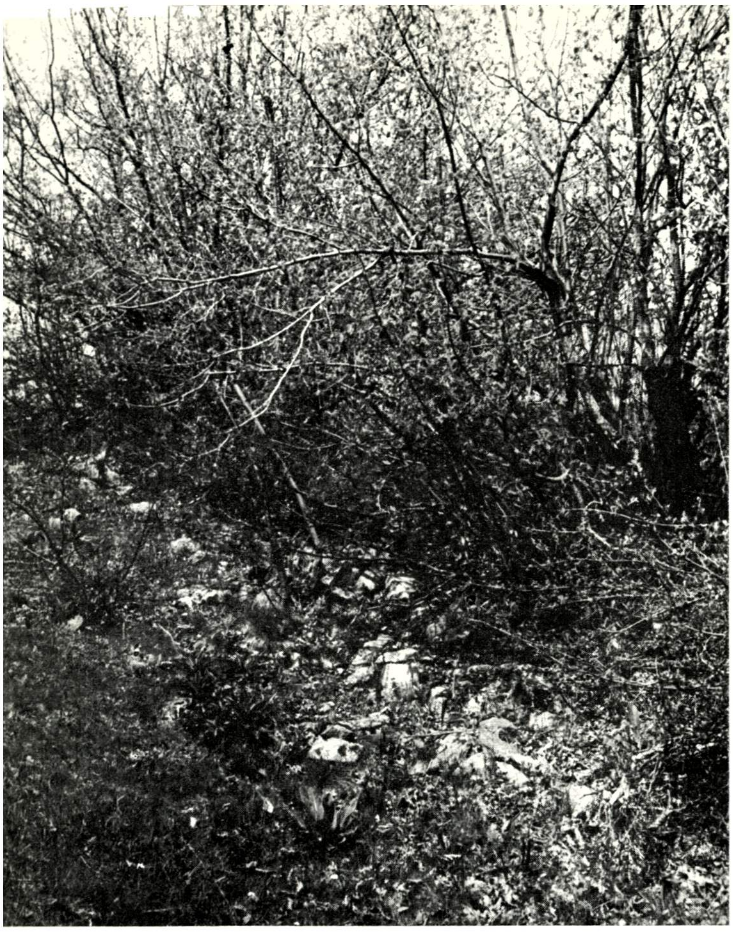

Трасето на стената на крепостта при с.Долно Кобиле.

Част от стената на крепостта край с.Долно Кобиле.

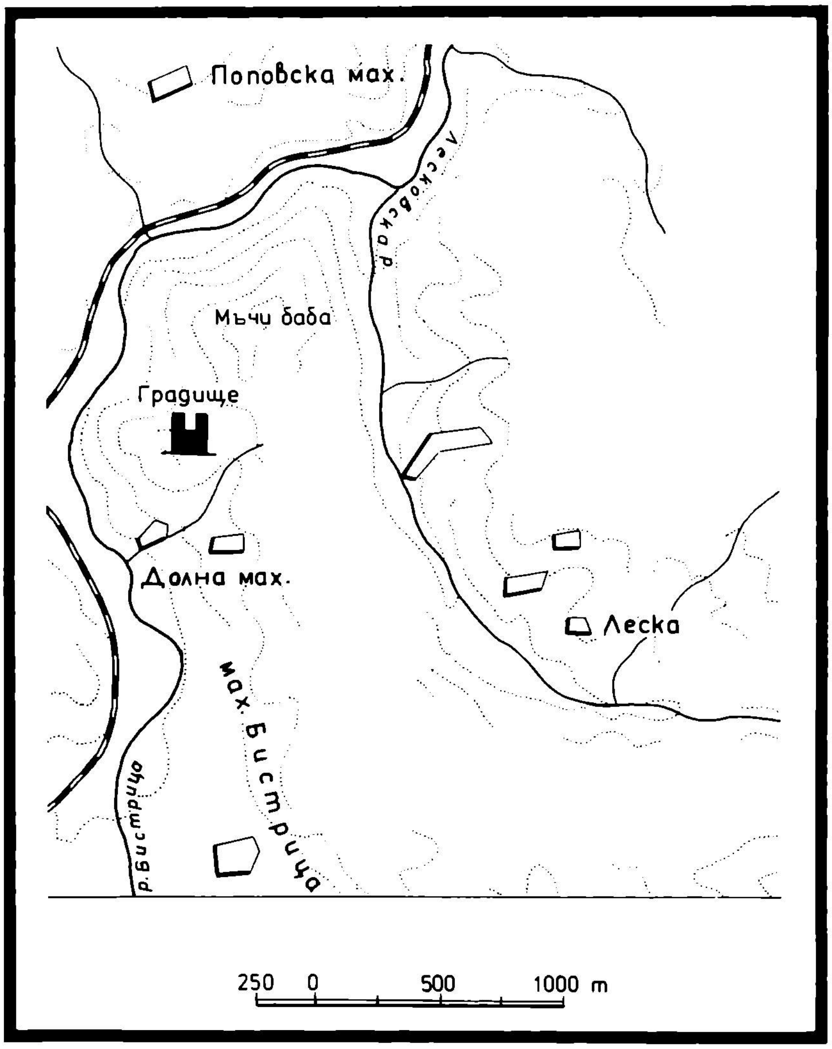
Поповска мах.
Лесковска р
Мъчи баба
Градище
Долна мах.
Леска
мах. Бистрица
р. Бистрица
250 0 500 1000 m

Местоположение на късноантичното градище при Долно село.

Местоположение на средновековната крепост при с.Долно Уйно.

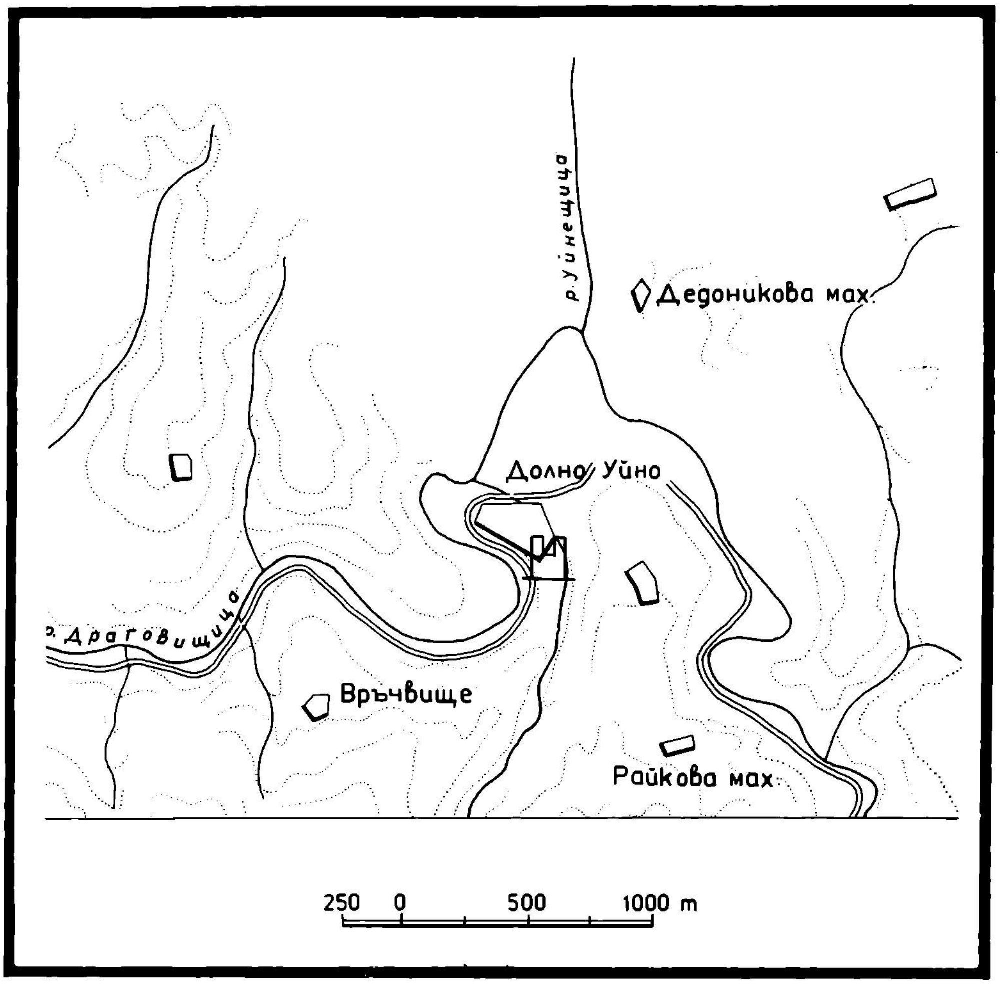
р. Уйнещица
Дедоникова мах.
Долно Уйно
р. Драговищица
Връчвище
Райкова мах.
250 0 500 1000 m

Кулата на средновековната крепост край с. Драгойчинци.

Част от стената на средновековната крепост край с.Драгойчинци.

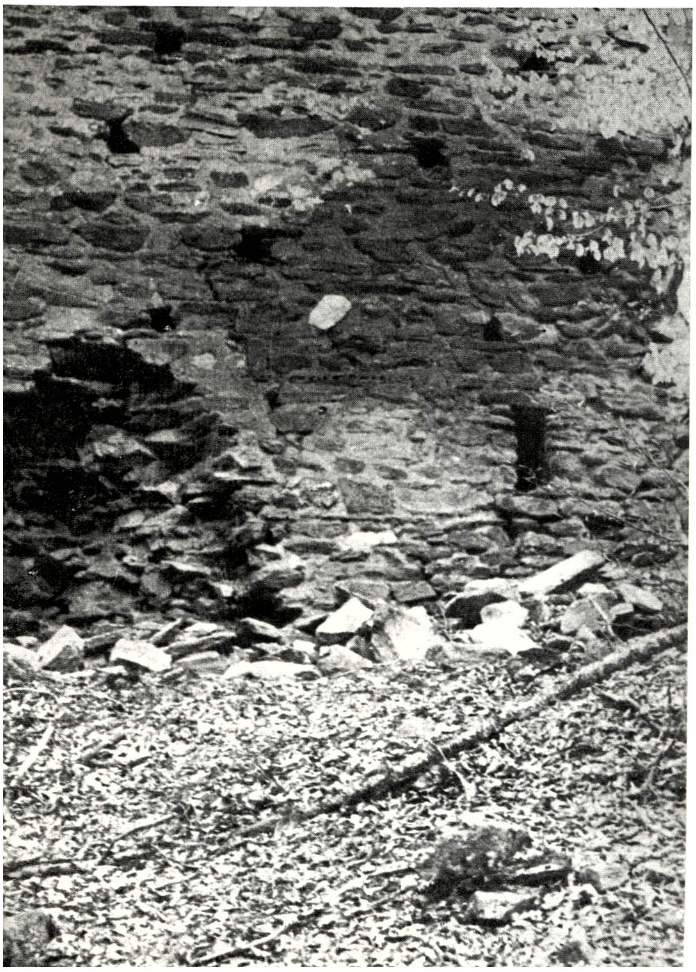

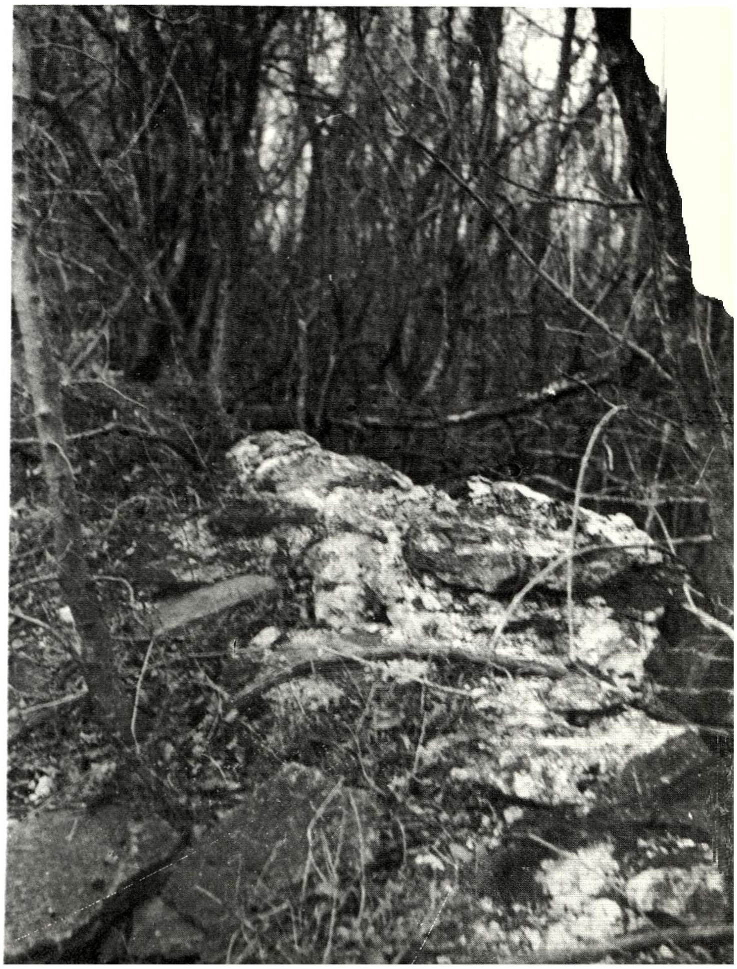

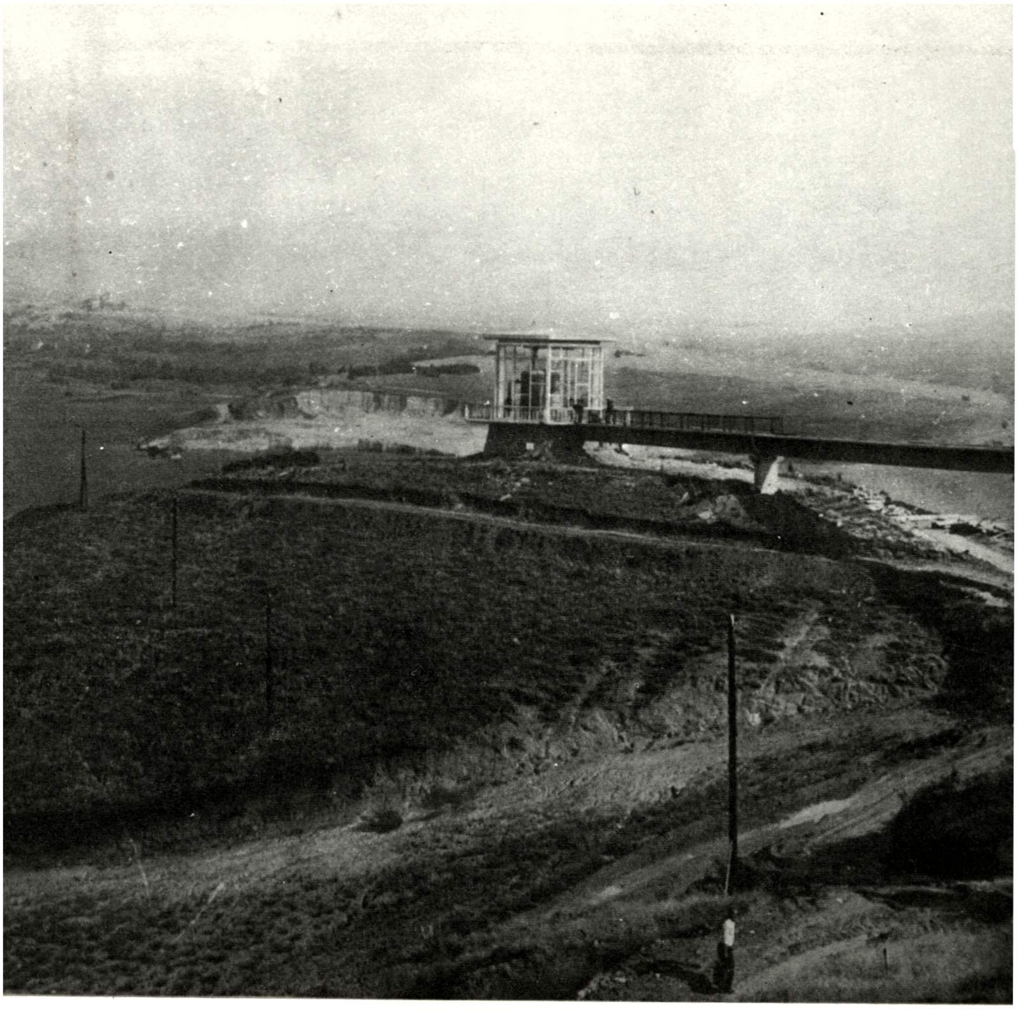

Възвишението „Градището" с останки от праисторическо и античнo селище при с.Дяково.

Възвишението с останки от късноантична крепост край с.Еремия.

Хълмът върху който е разположена късноантичната крепост над с.Илия.

Късноантичната крепост „Градището“ над с.Кадровица.

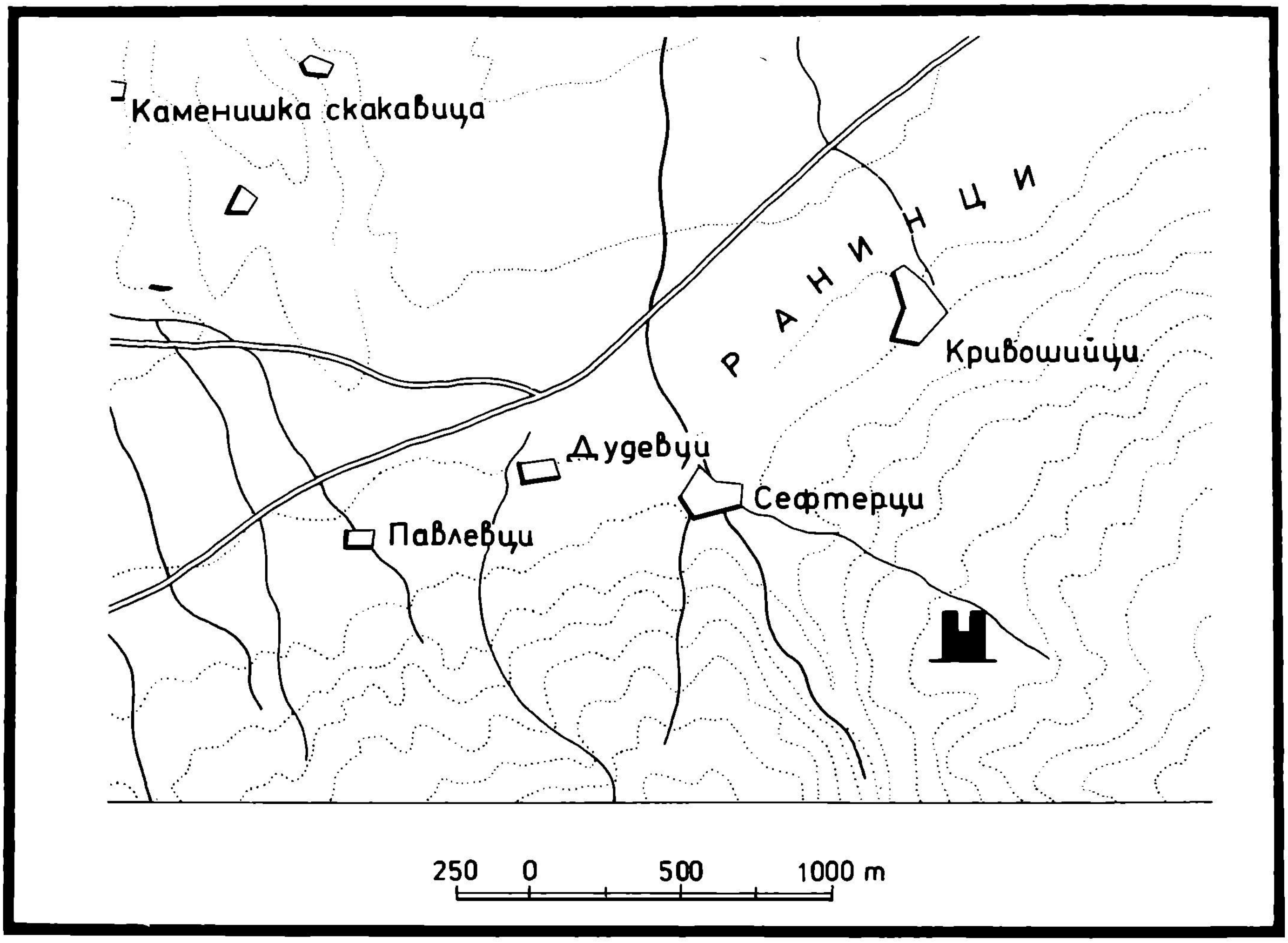
Каменишка скакавица
РАНИНЦИ
Кривошийци
Дудевци
Сефтерци
Павлевци
250
0
500
1000 m

Местоположение на крепостта над с.Каменишка Скакавица.

Част от стената на крепостта над с.Каменишка Скакавица.

Трасето на южната стена на крепостта край с.Катрище.

Част от стената на късноантичното градище край с.Катрище.

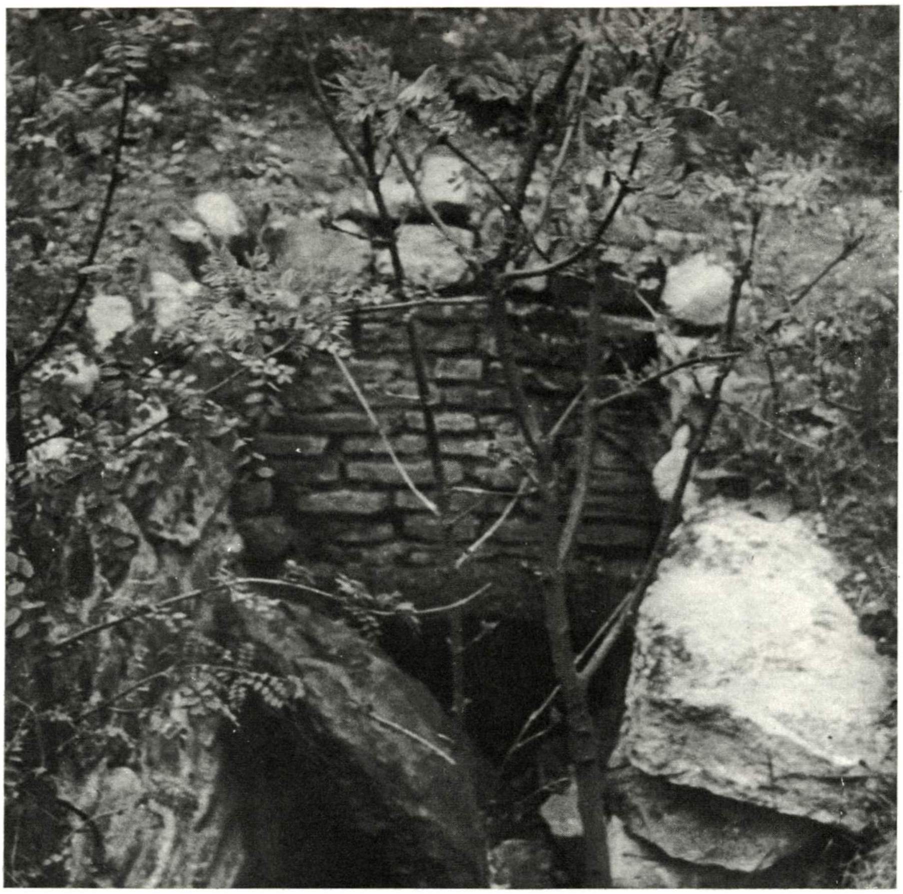

Входът на гробницата в с.Коняво.

План на светилището при с.Копиловци. План по Г.Кацаров.

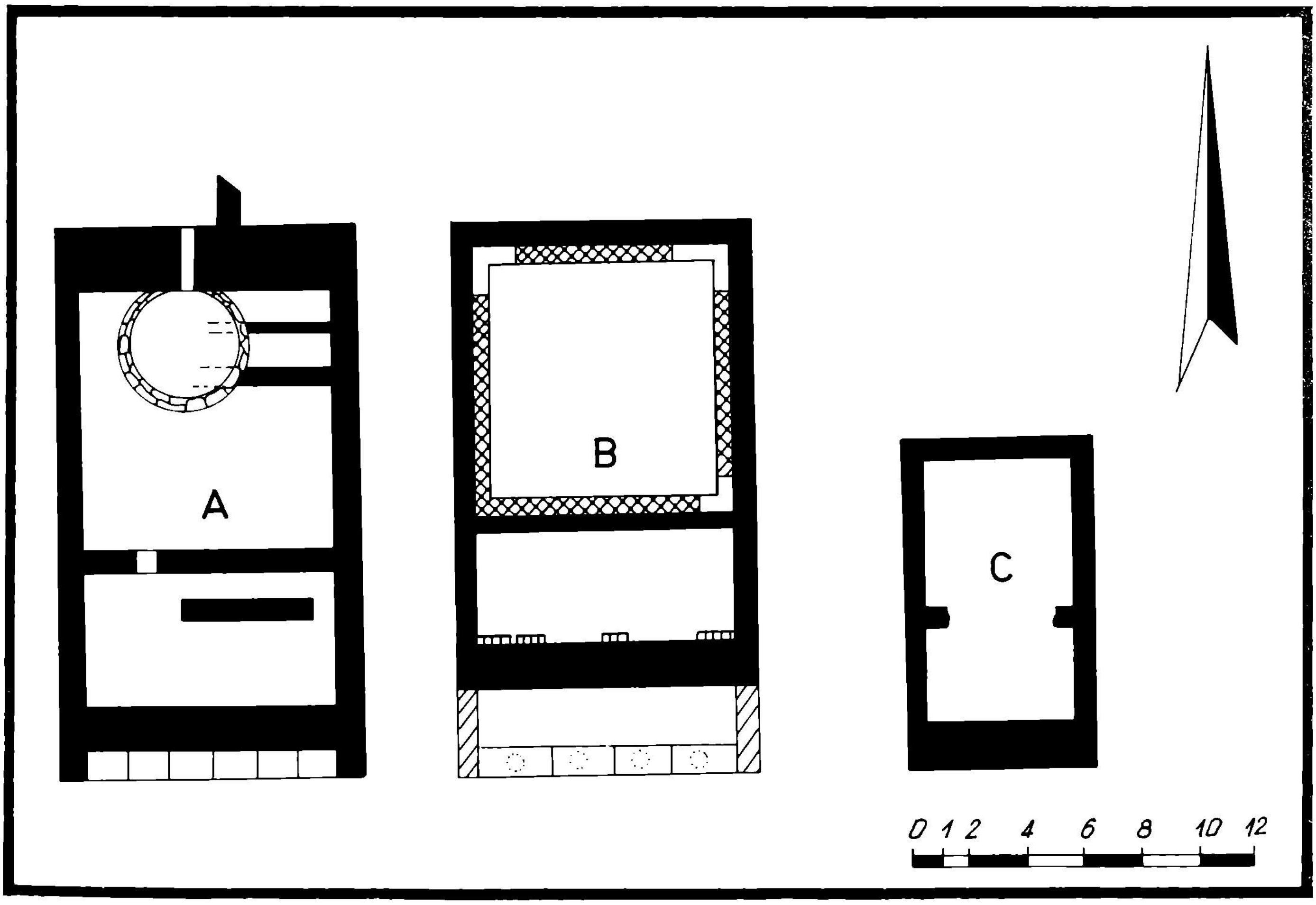
A
B
C
0 1 2 4 6 8 10 12

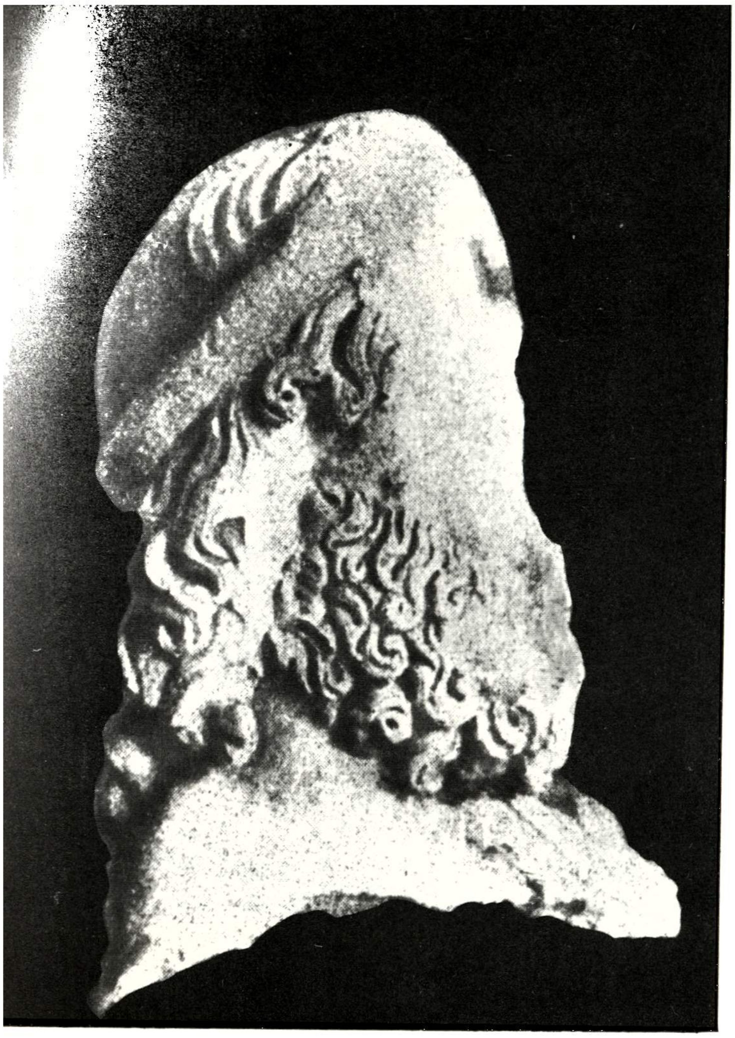

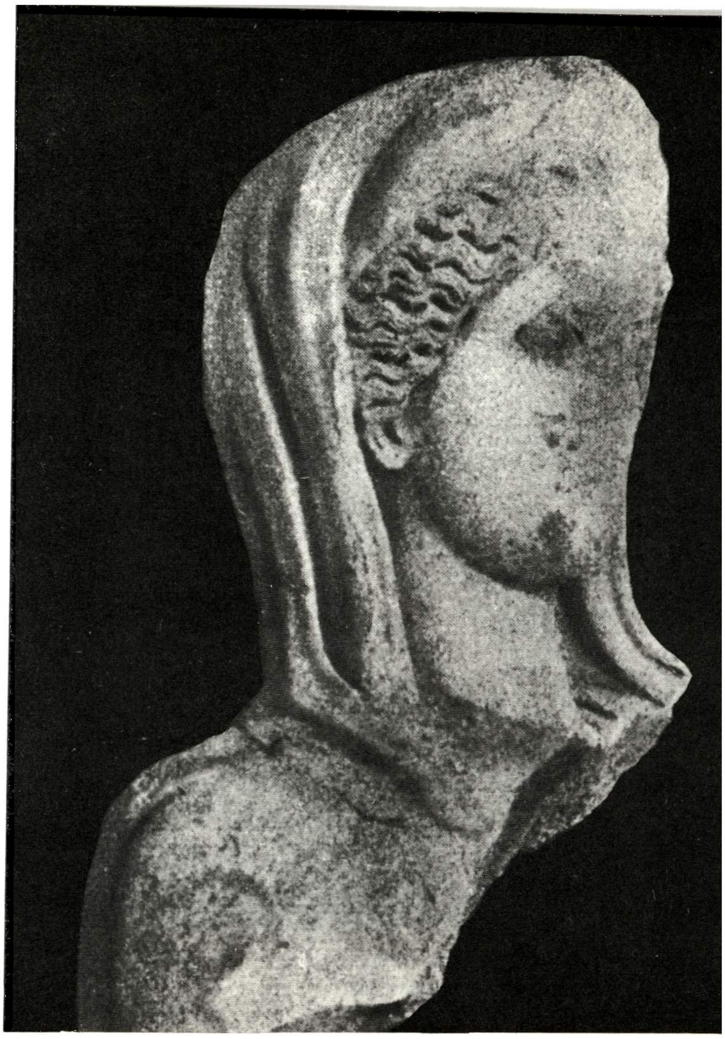

Бюст на Зевс от светилище-то при с.Копиловци.

Бюст на Хера от светилище-то при с.Копиловци.

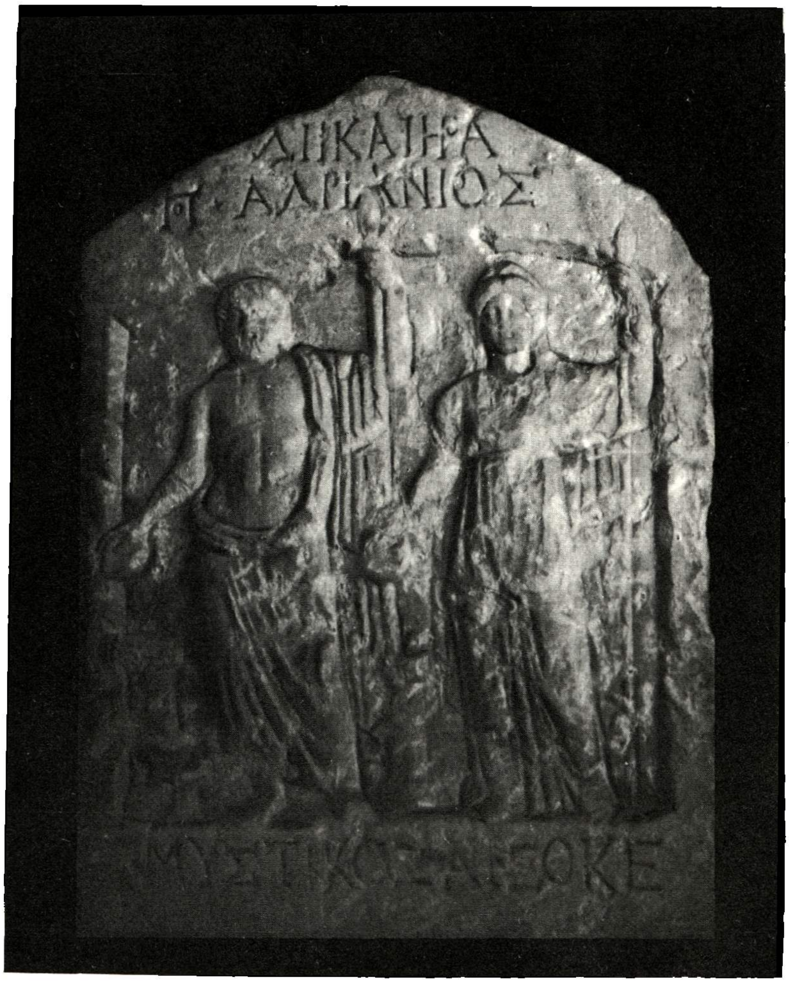
ΔΙΙΚΑΙΗΡΑ
Π·ΑΛΡΙΑΝΙΟΣ
ΜΥΣΤΙΚΟΣΑΝΕΘΟΚΕ

Оброчна плочка на Асклепий и Хигия.

Височината „Градището“ край с.Коприва с останки от крепост.

Църквата при с.Кременик.

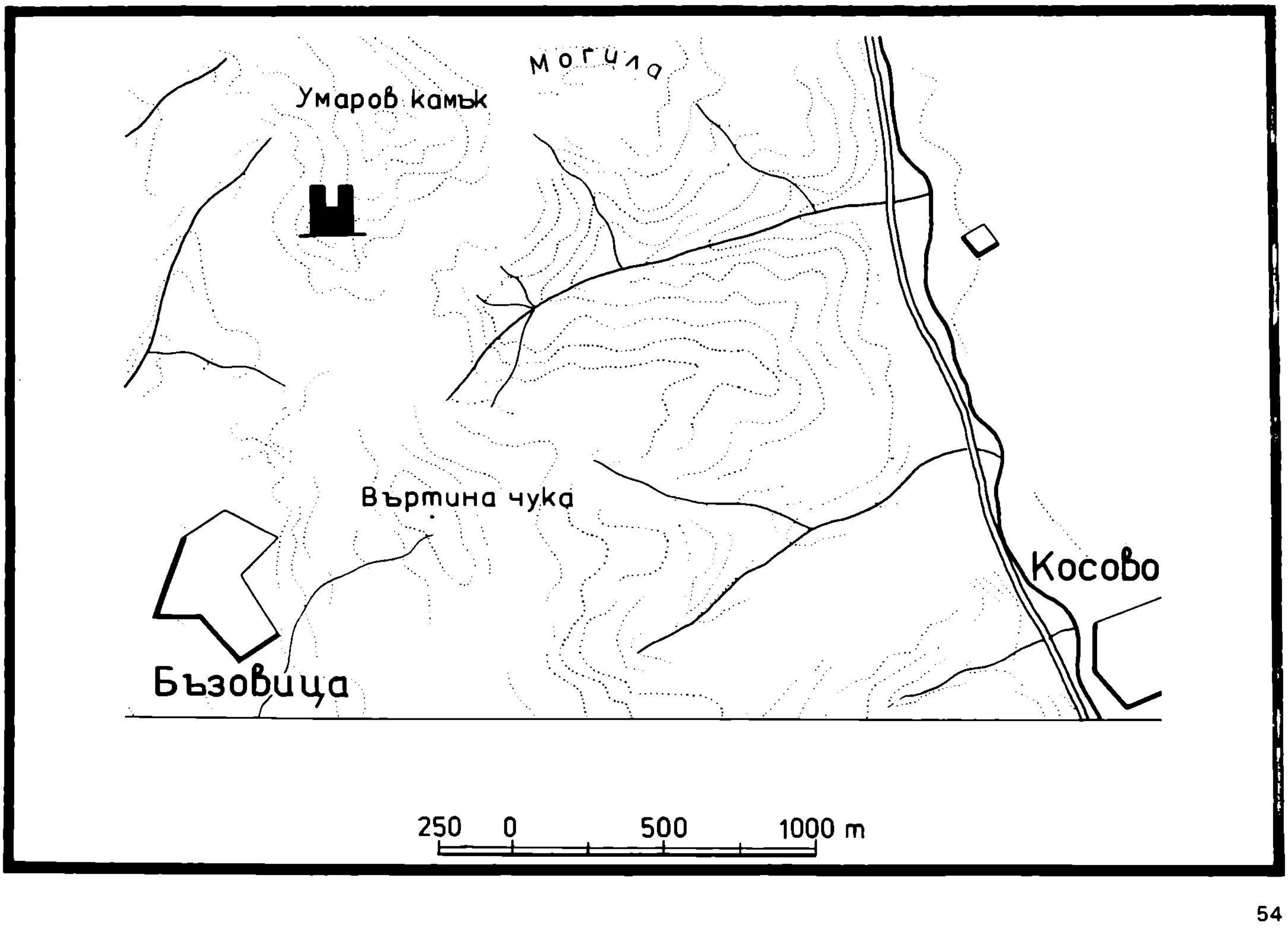
Могила
Умаров камък
Въртина чука
Косово
Бъзовица
250 0 500 1000 m

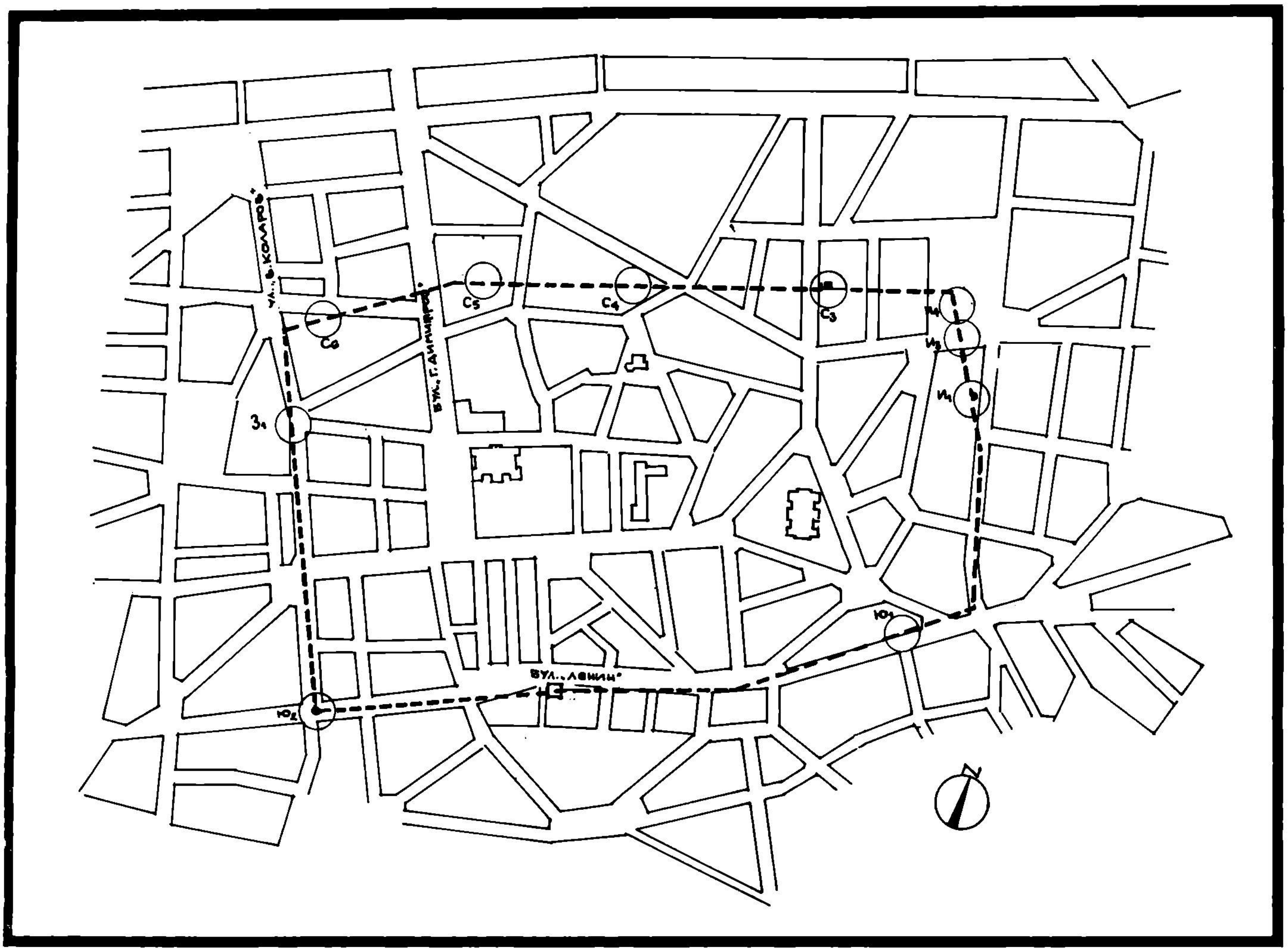
ул. „В. Коларов“
бул. „Г. Димитров“
С6
С5
С4
С3
И4
И3
И1
З1
Ю1
Ю2
бул. „Ленин“

План на крепостта на Пауталия. /План по Слокоски/.

Източната порта на Пауталия с част от кръглата кула.

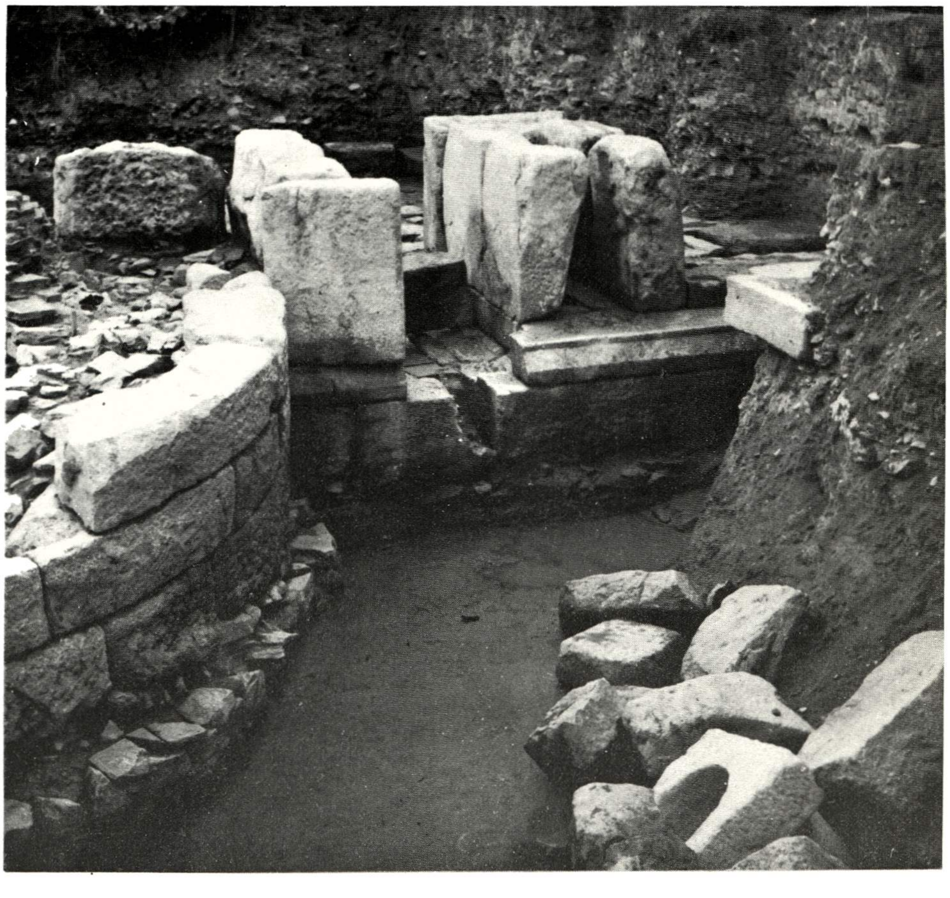

◀ *Местоположение на крепостта над с.Косово.*

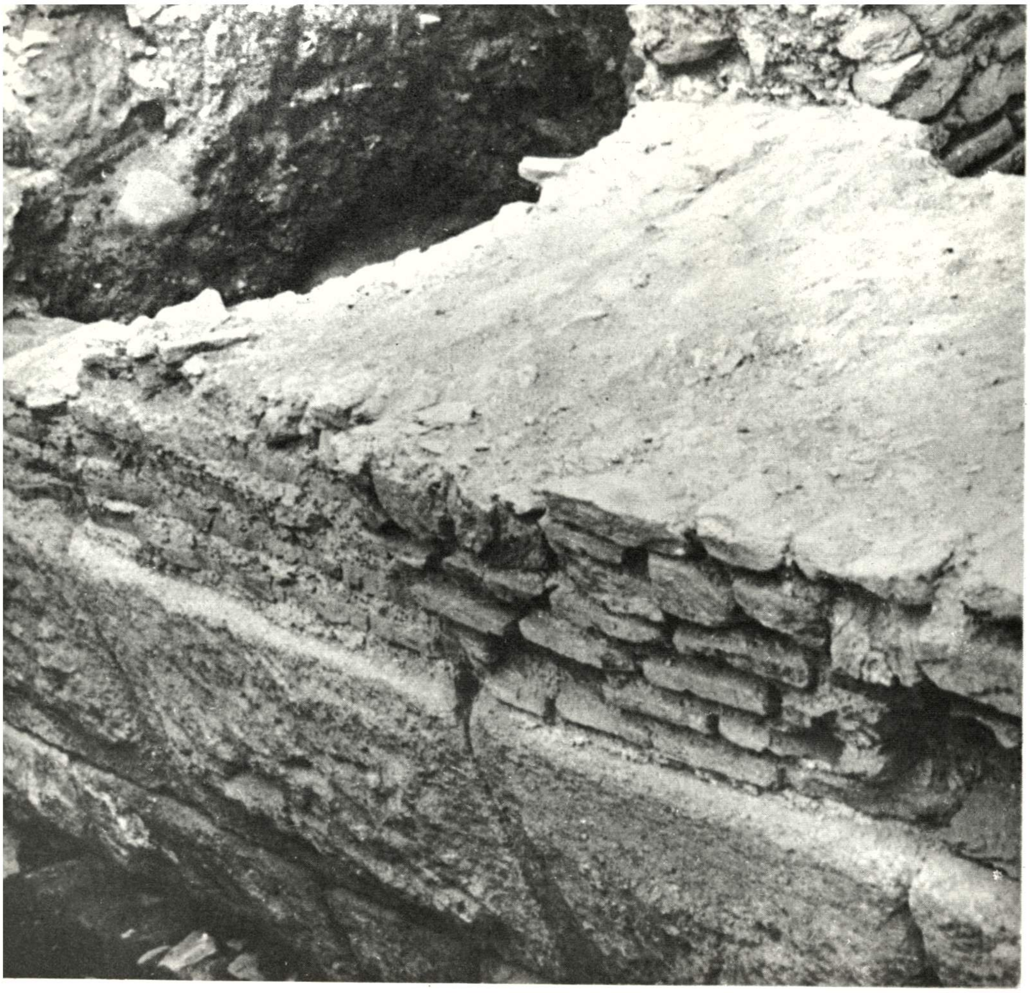

Част от крепостта на Пауталия.

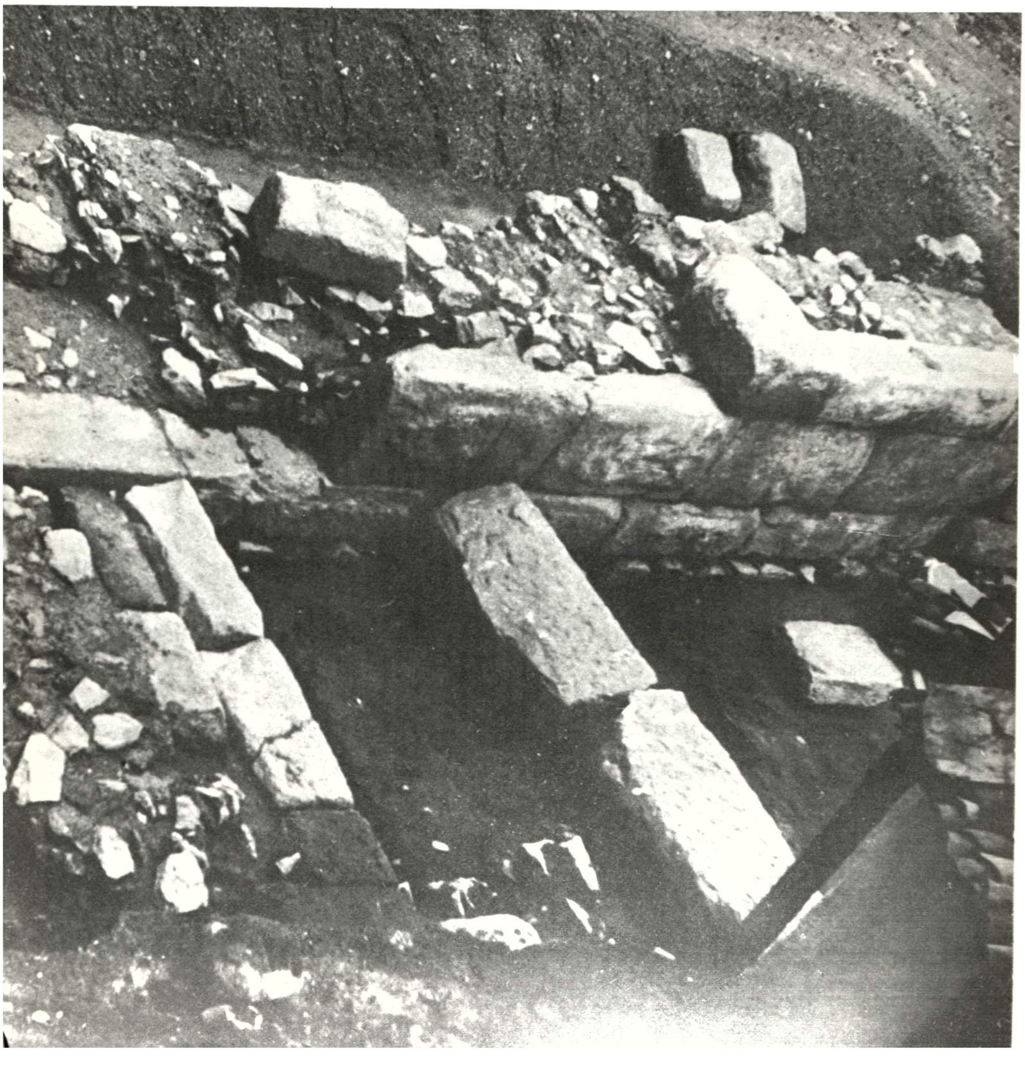

Правоъгълната кула на източната крепостна стена на Пауталия.

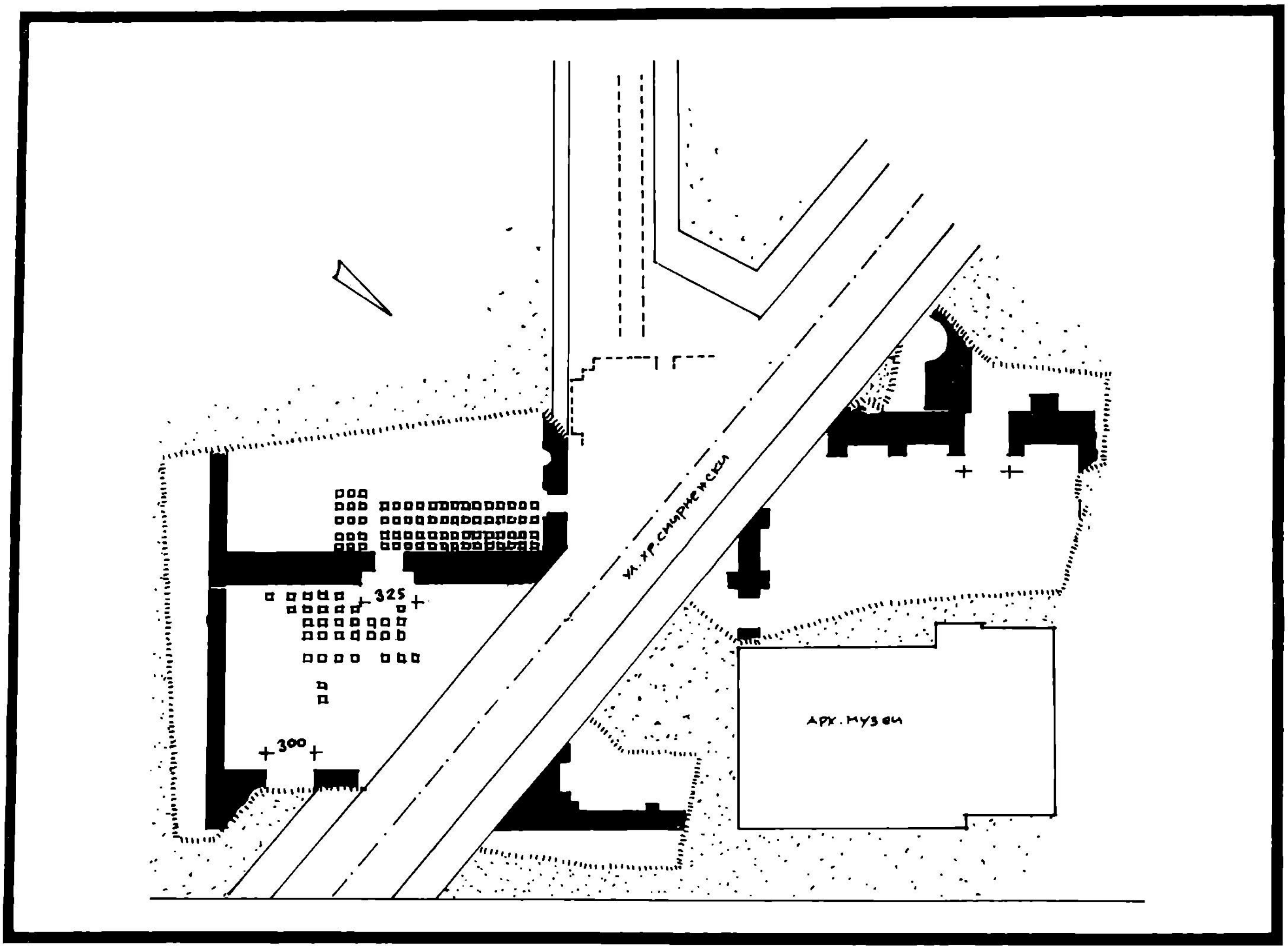
ул. хр. смирненски
325
300
арх. музей

План на Асклепиона.

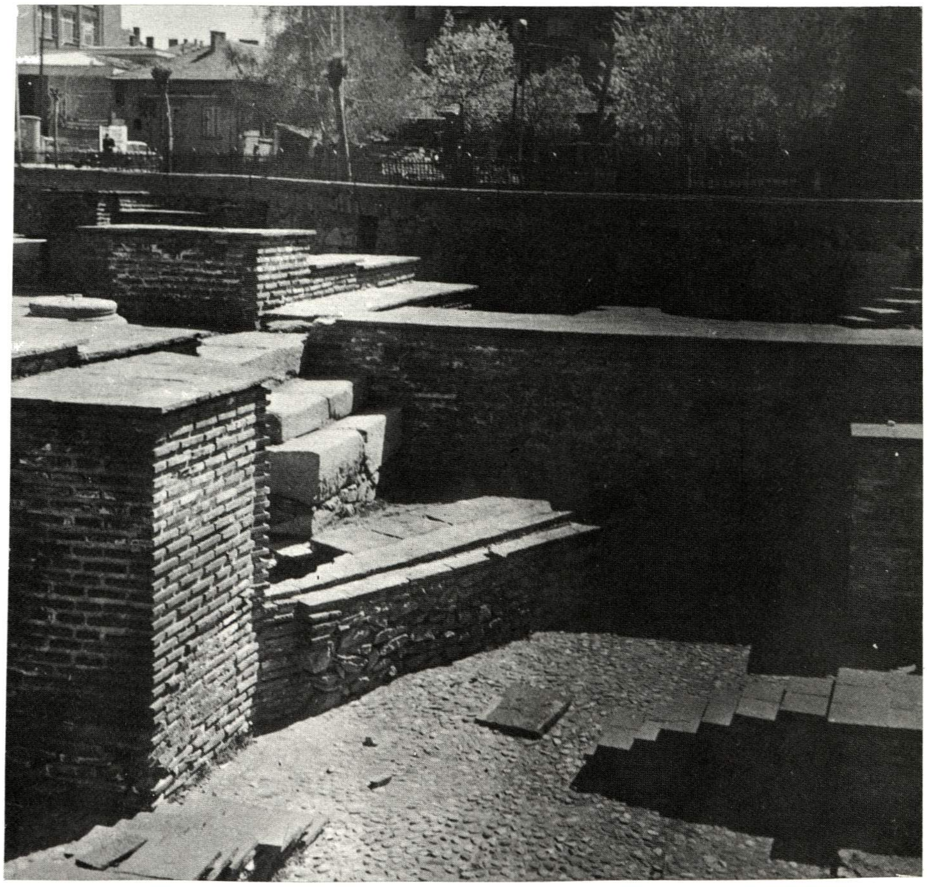

Обществена сграда, т.н. Асклепион.

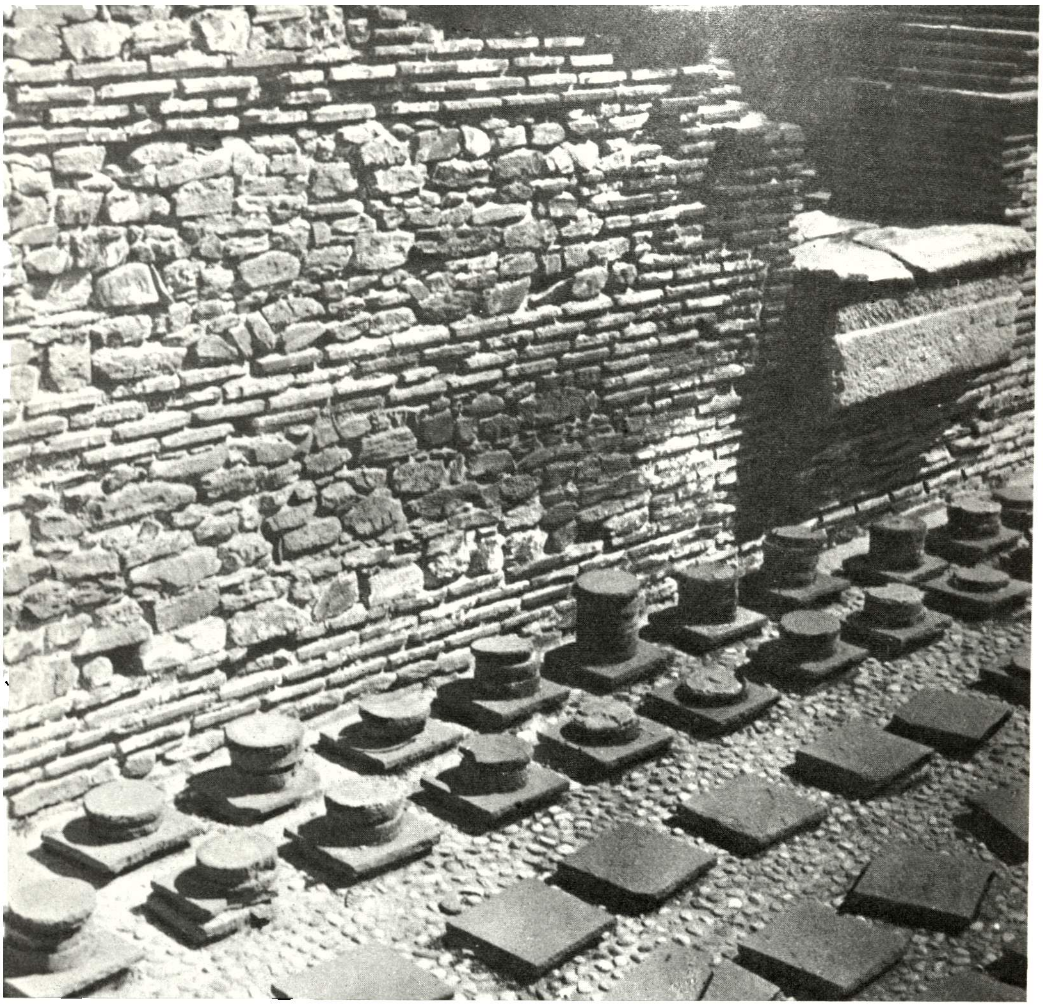

Обществена сграда, т.н. Асклепион.

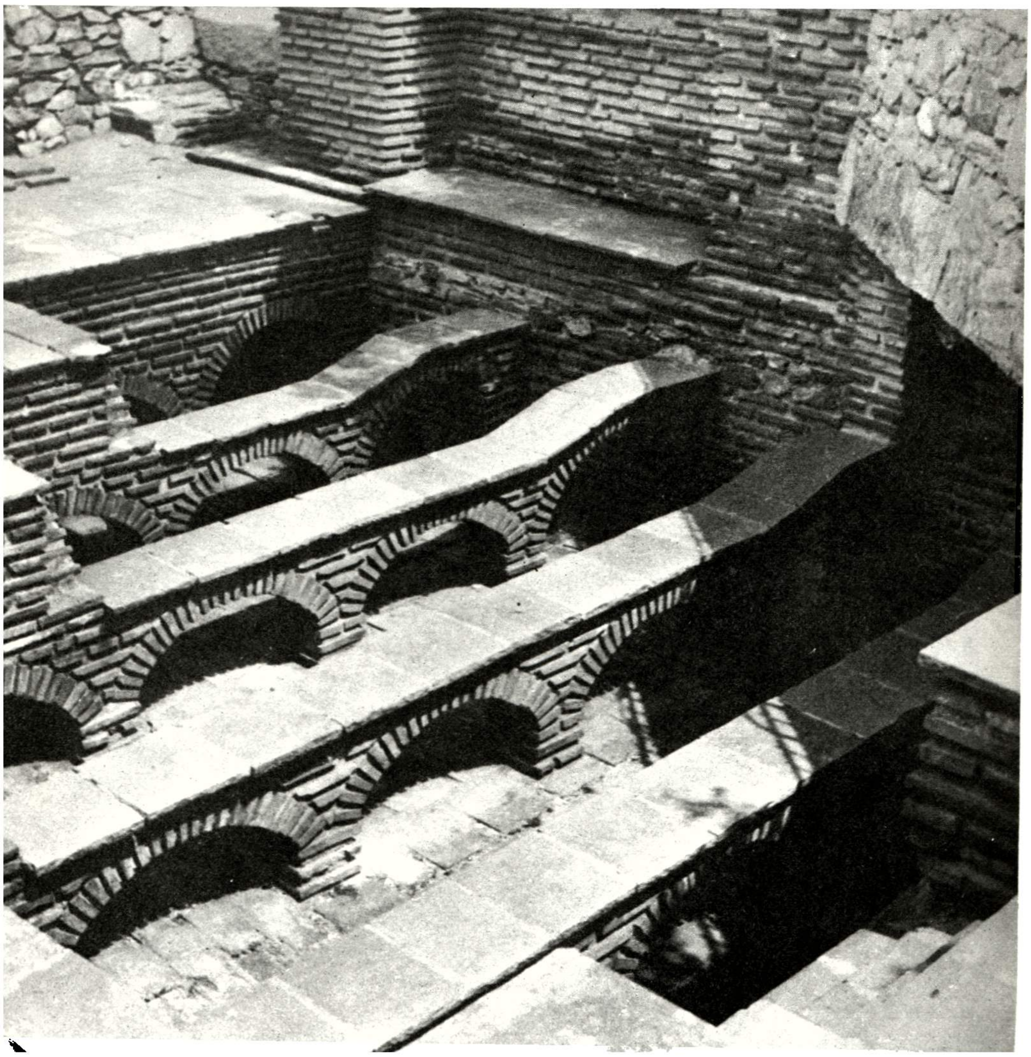

Обществена сграда т.н. Асклепион след консервацията.

Оброчна плочка на Асклепий, Хигия и Телесфор.

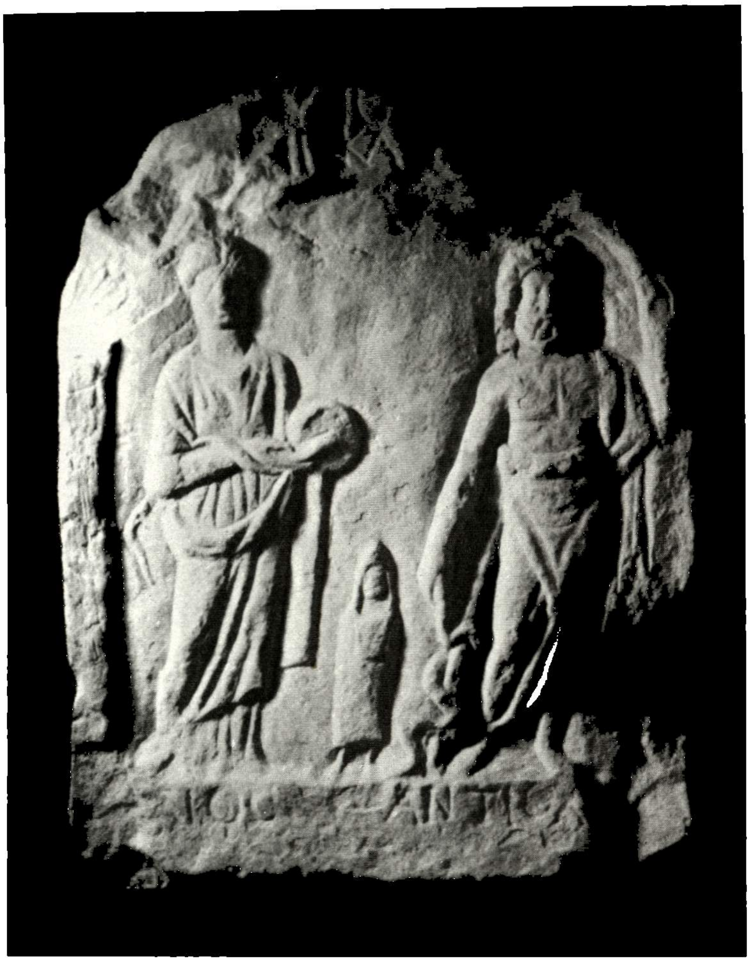

План на банята.

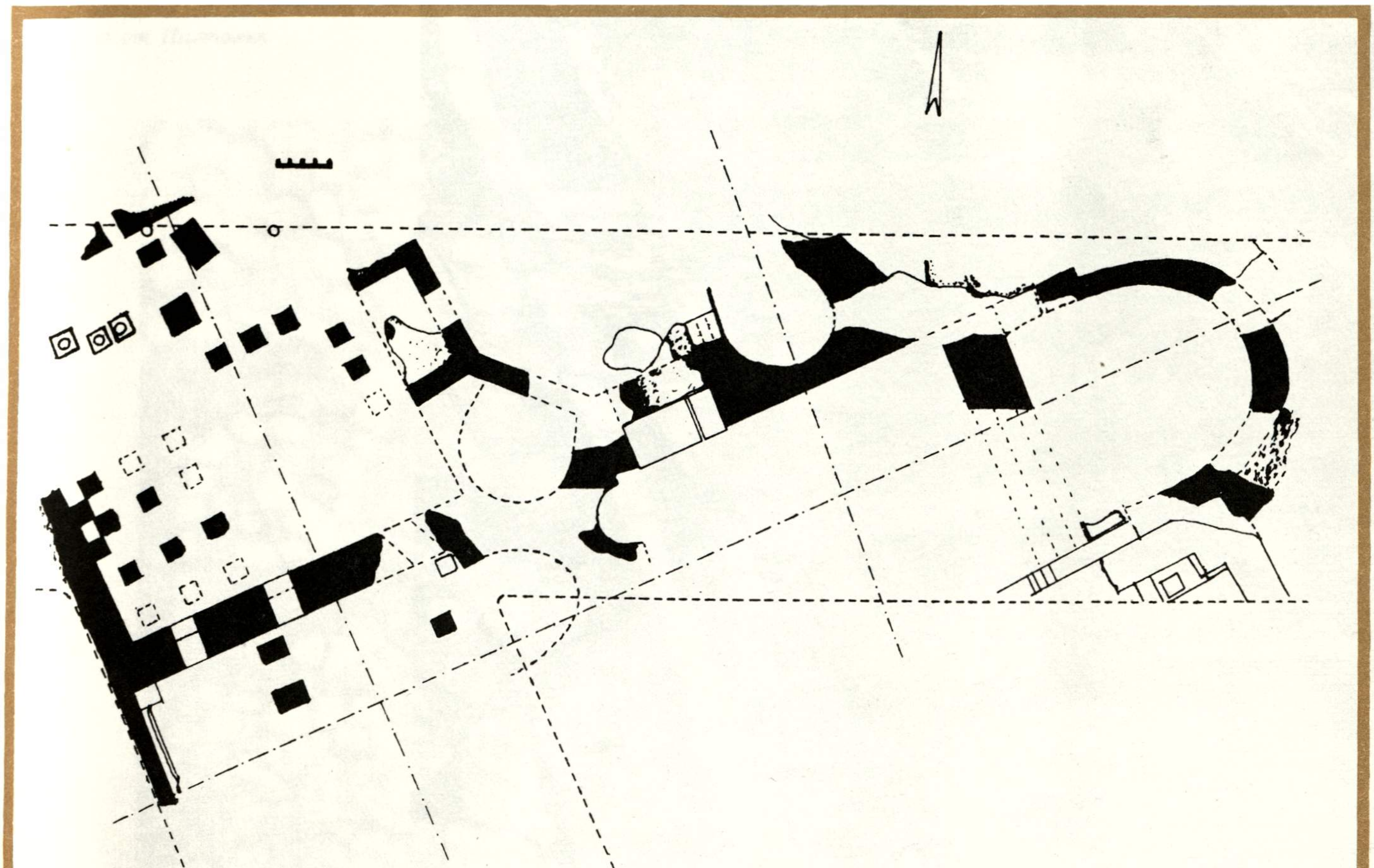

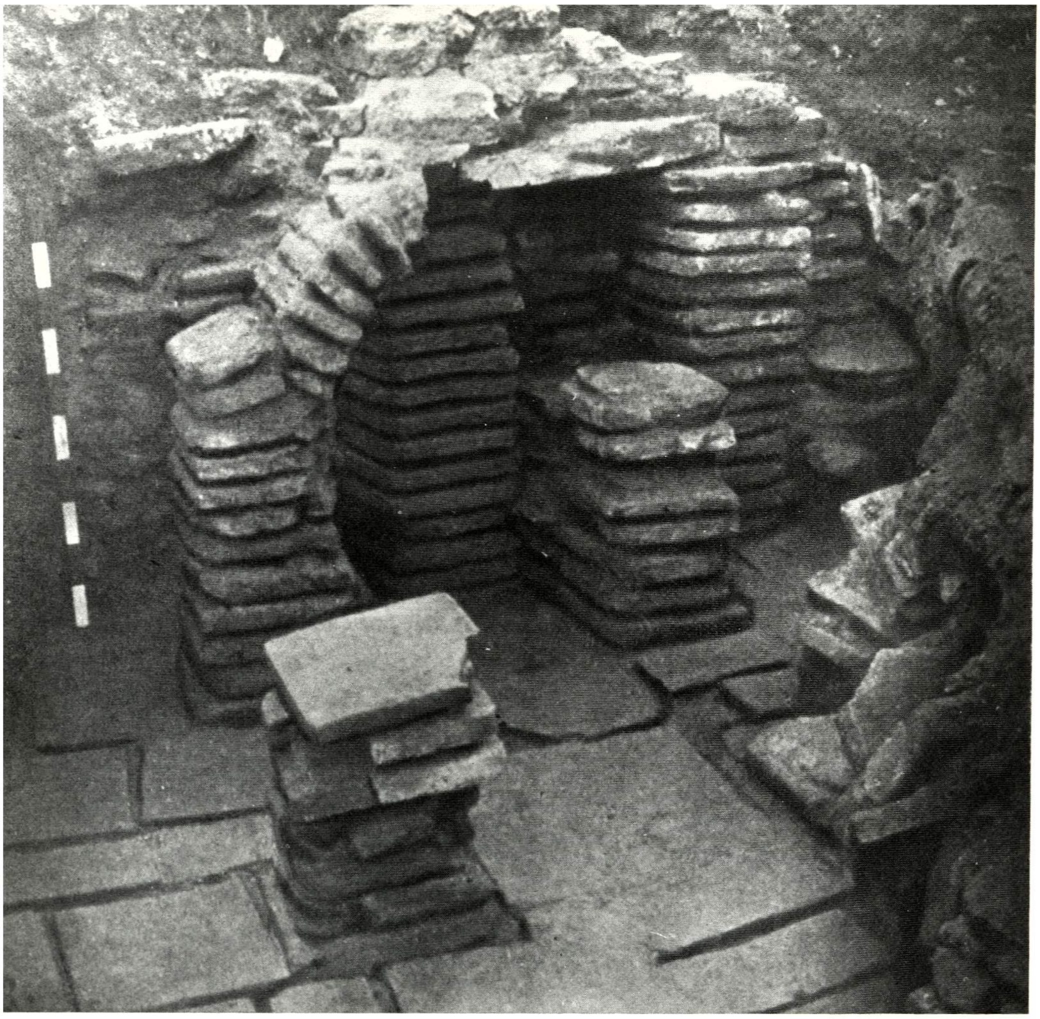

Останки от сградите под Партийния дом.

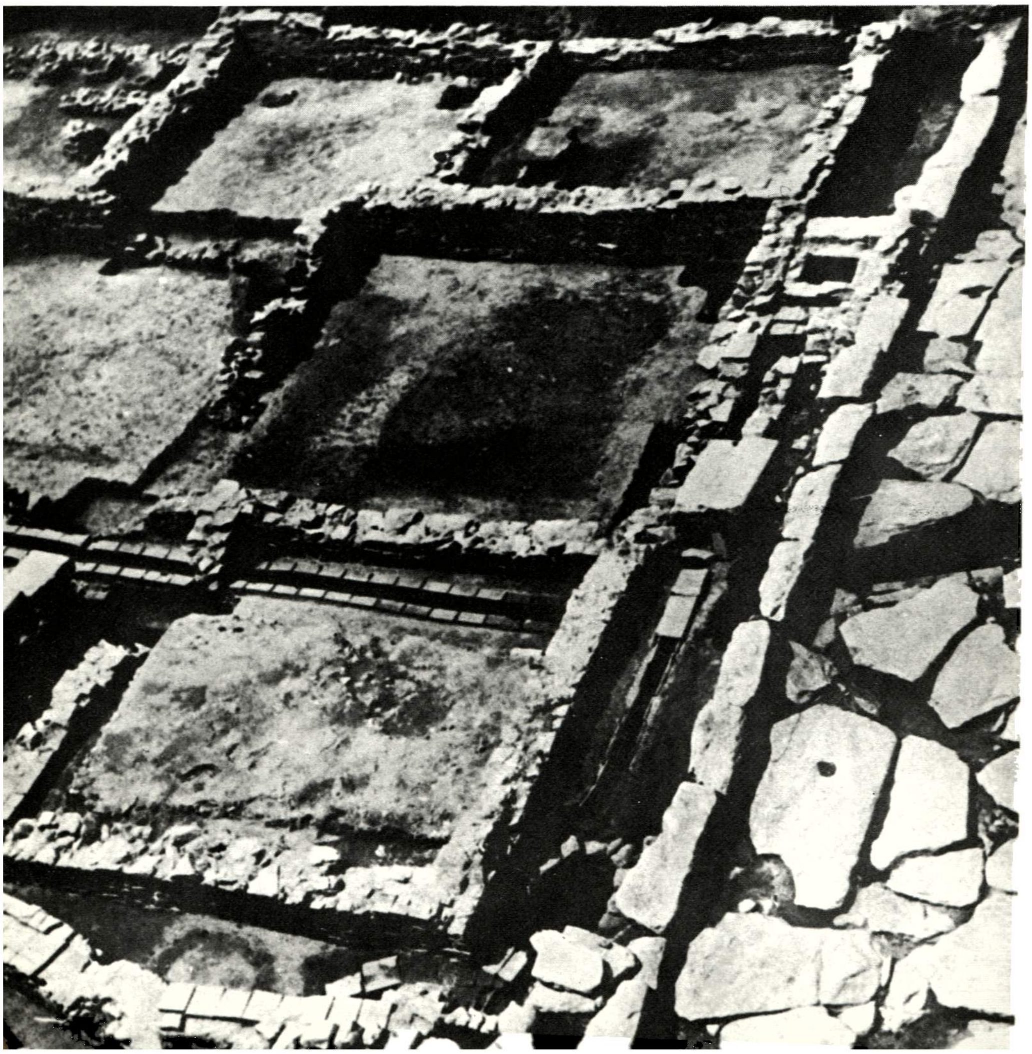

Останки от сградите под Партийния дом.

Мозайка от обществена сграда в Пауталия.

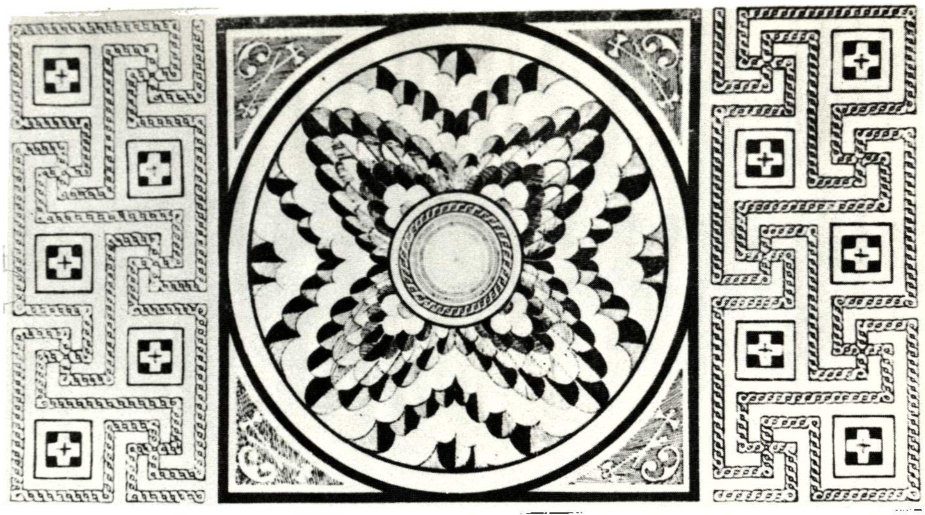

Мозайка от обществена сграда от Пауталия.

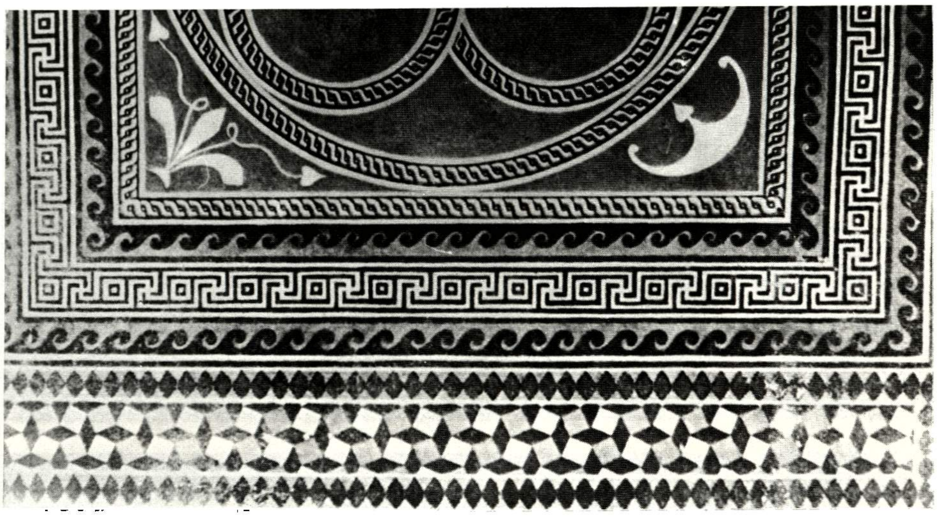

Мозайка от обществена сграда от Пауталия.

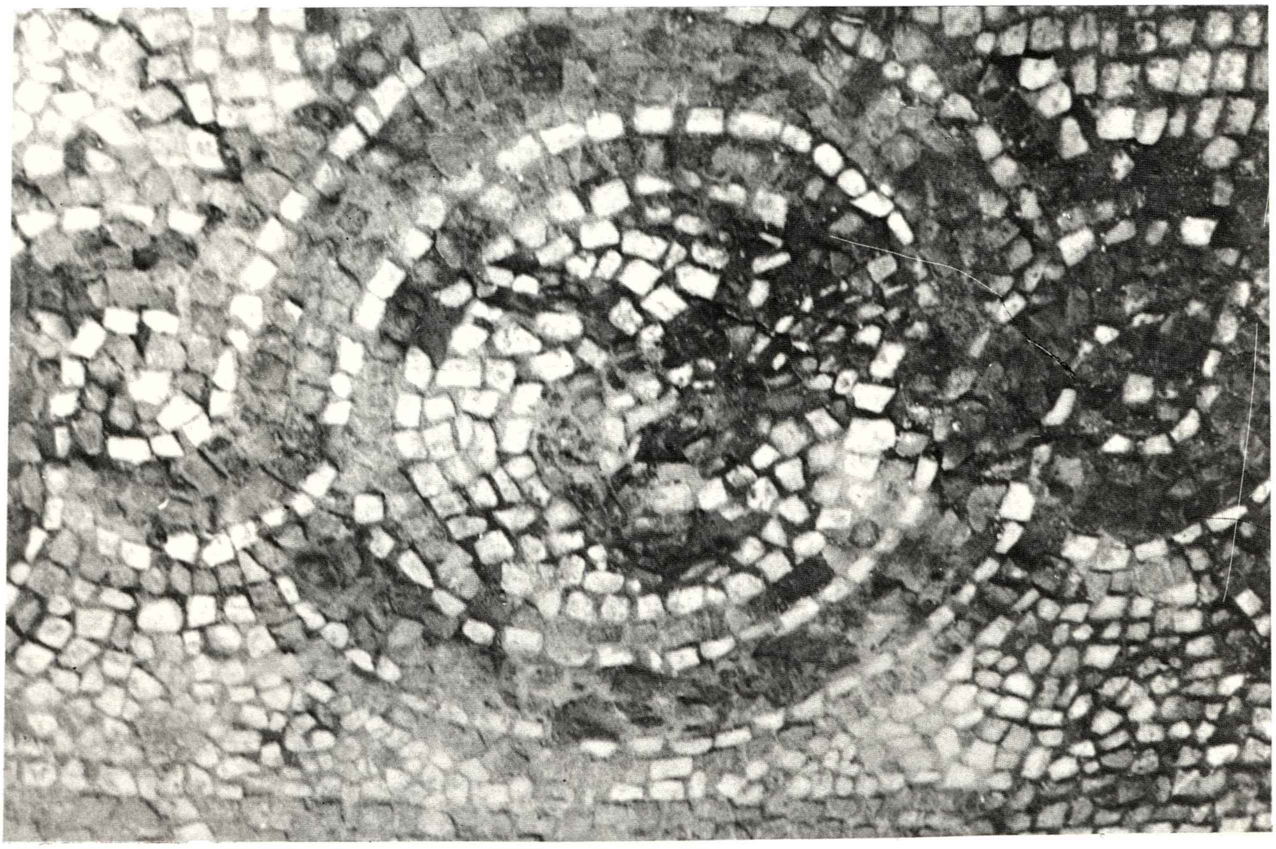

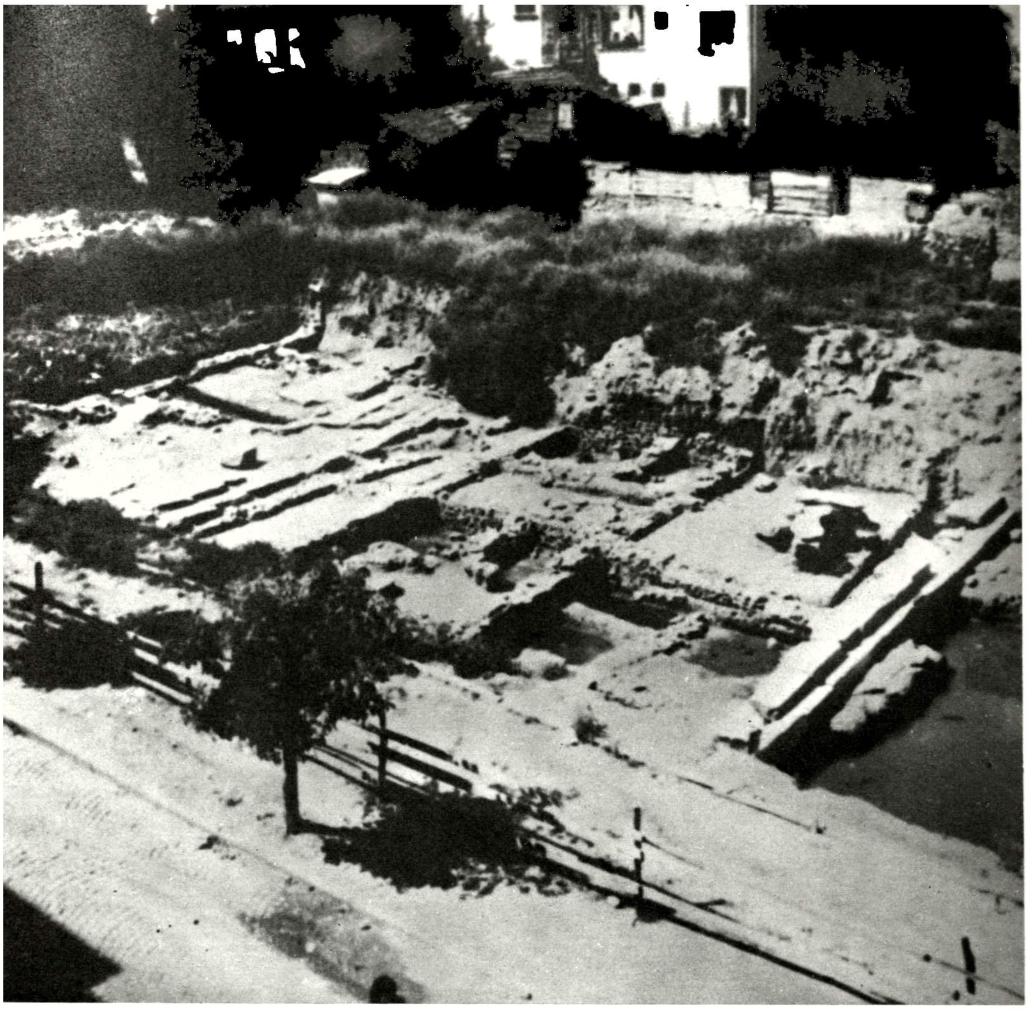

Общ изглед на сградите, открити при строежа на Поликлиниката.

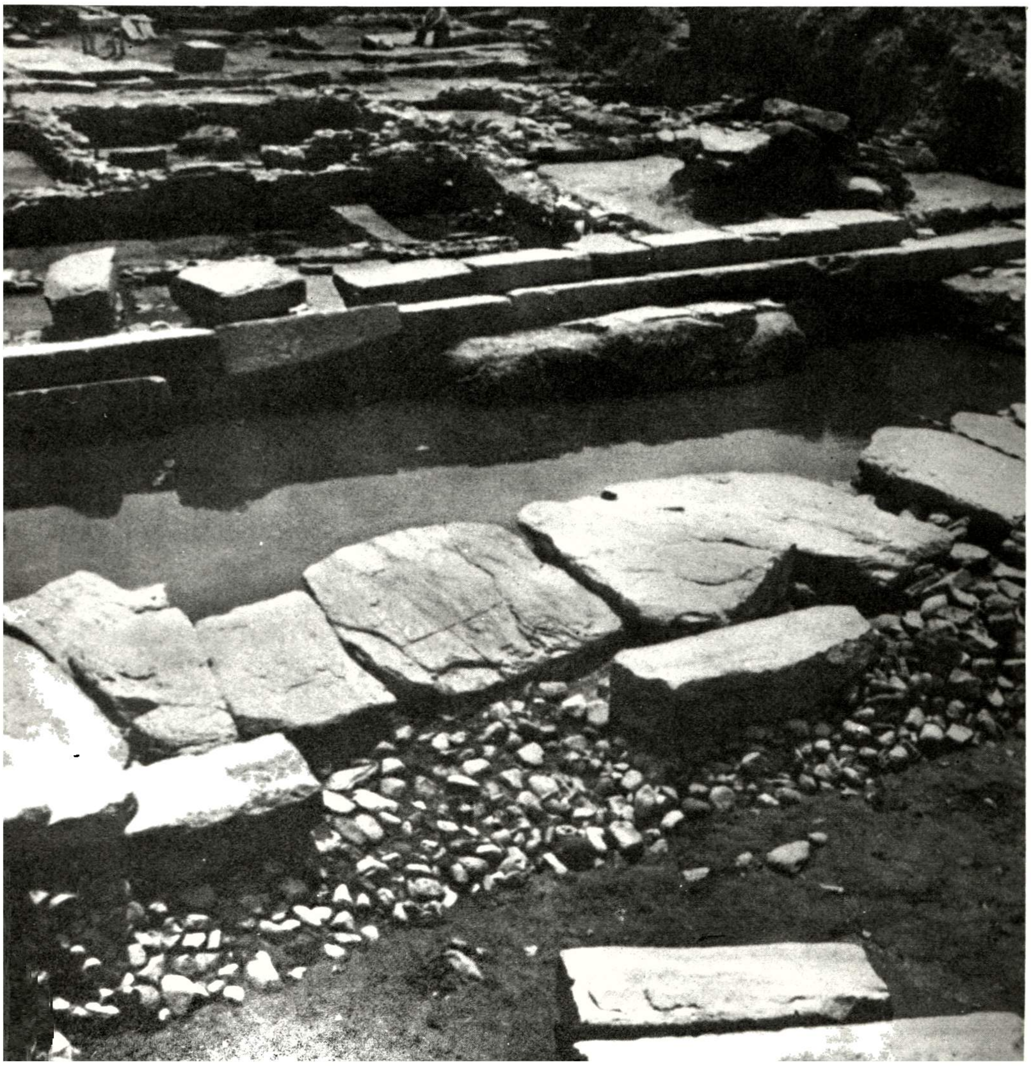

Улицата с част от сградите.

Части от жилищна сграда.

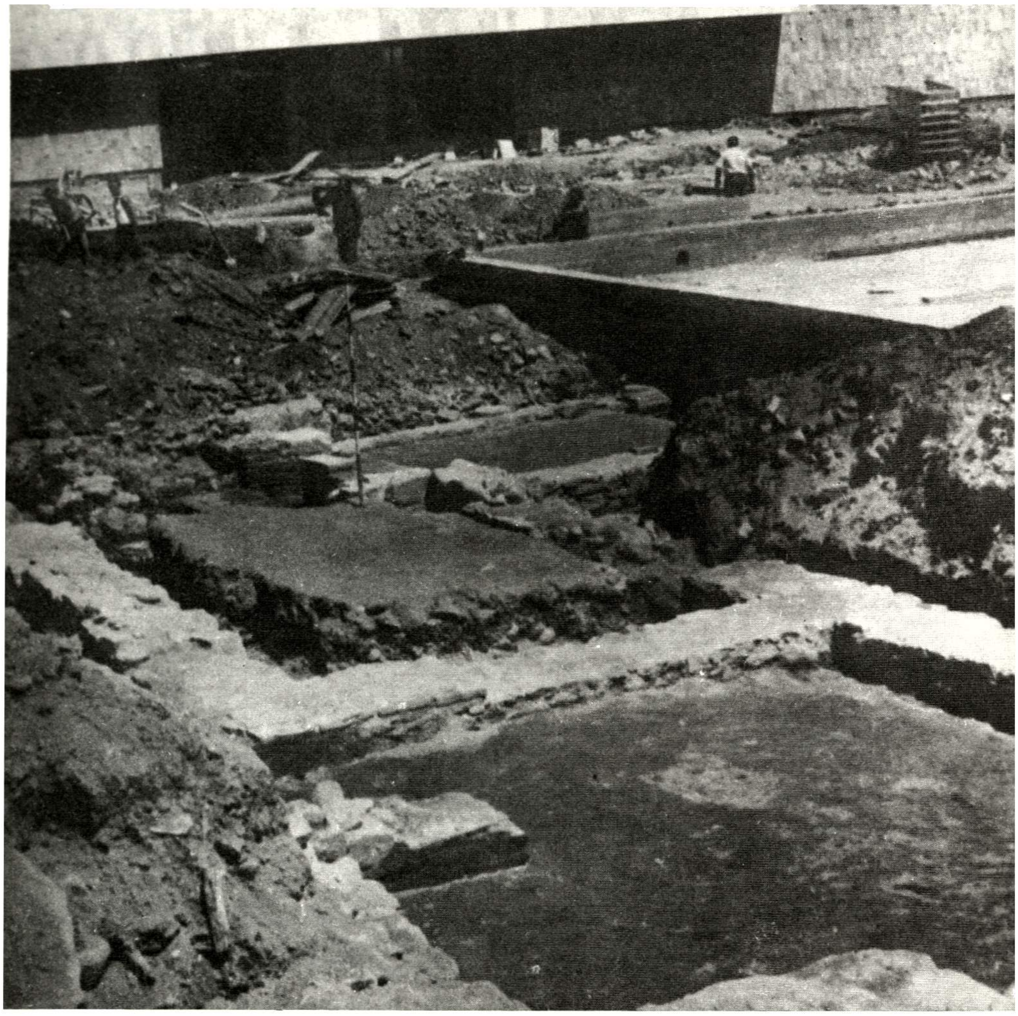

Основи от жилищни сгради.

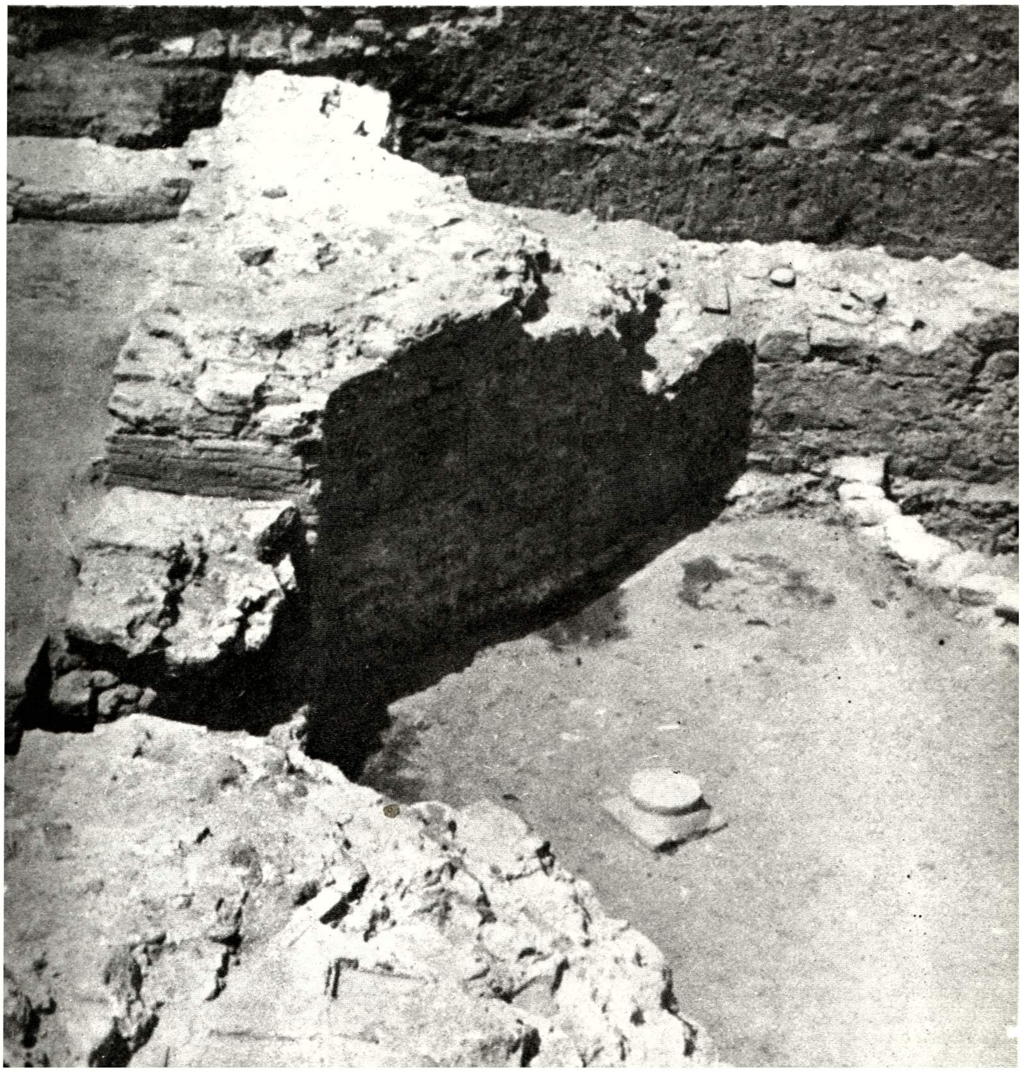

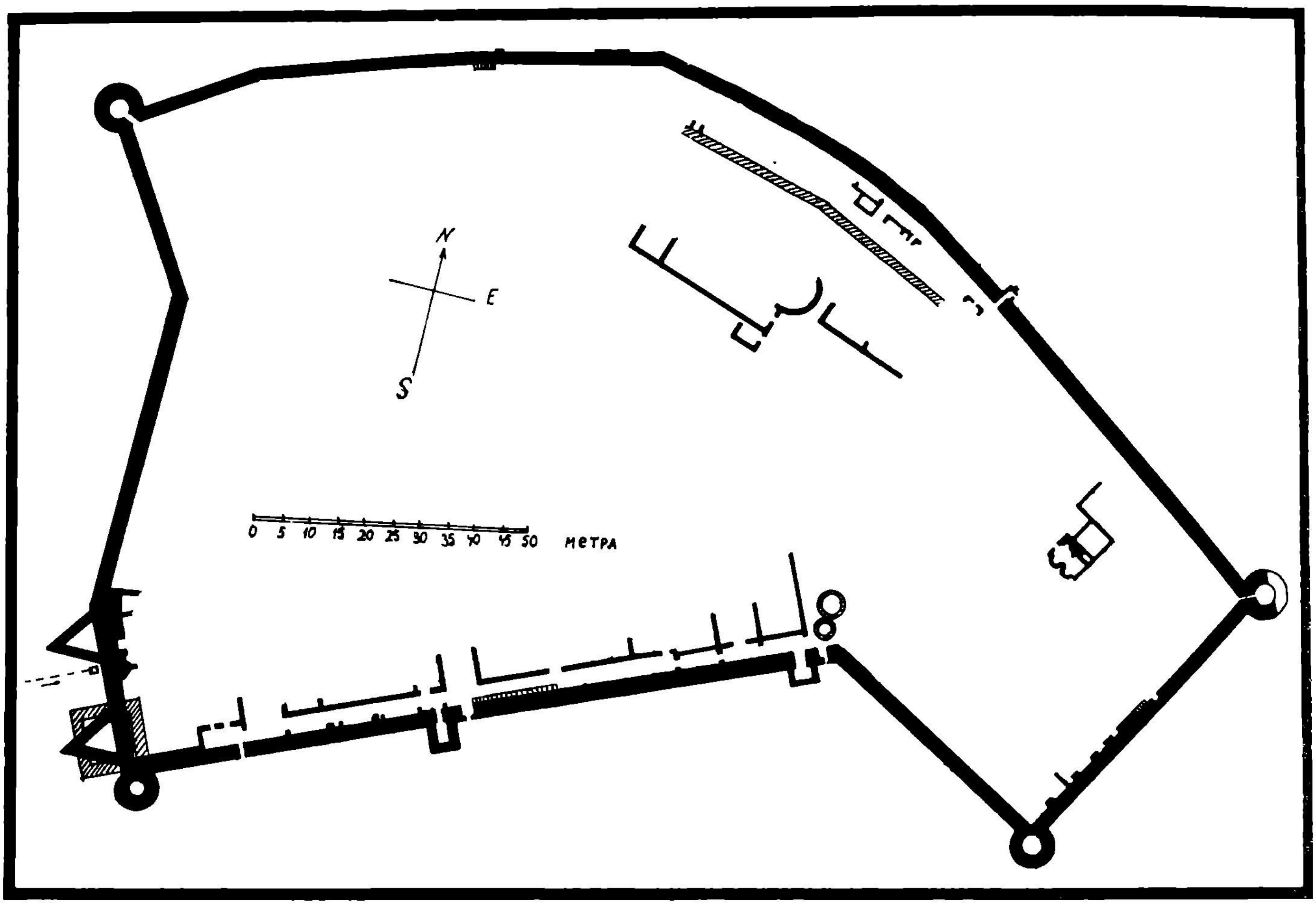
N
E
S
0 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50
метра

План на Хисарлъка над гр. Кюстендил. /План по Й.Иванов/.

Стълба на обществена сграда в Пауталия.

Част от крепостна стена на Хисарлъка.

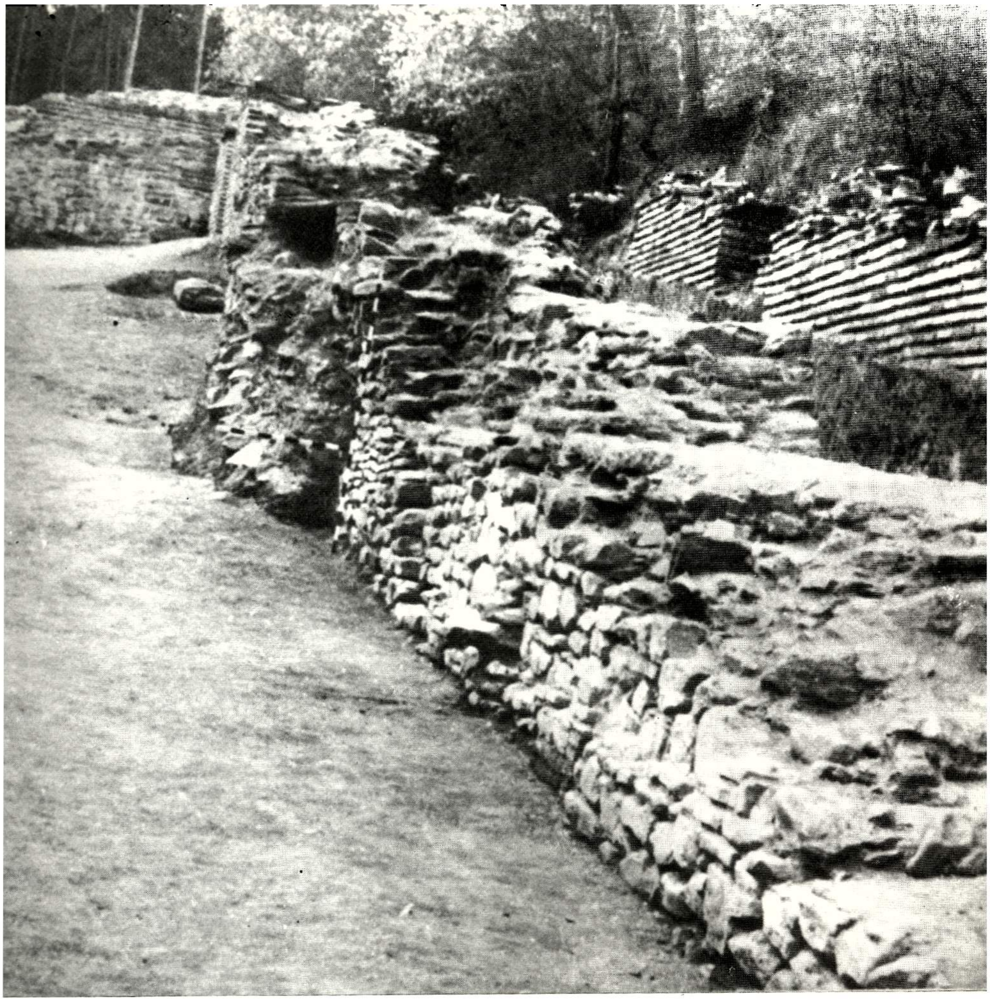

Част от крепостна стена на Хисарлъка.

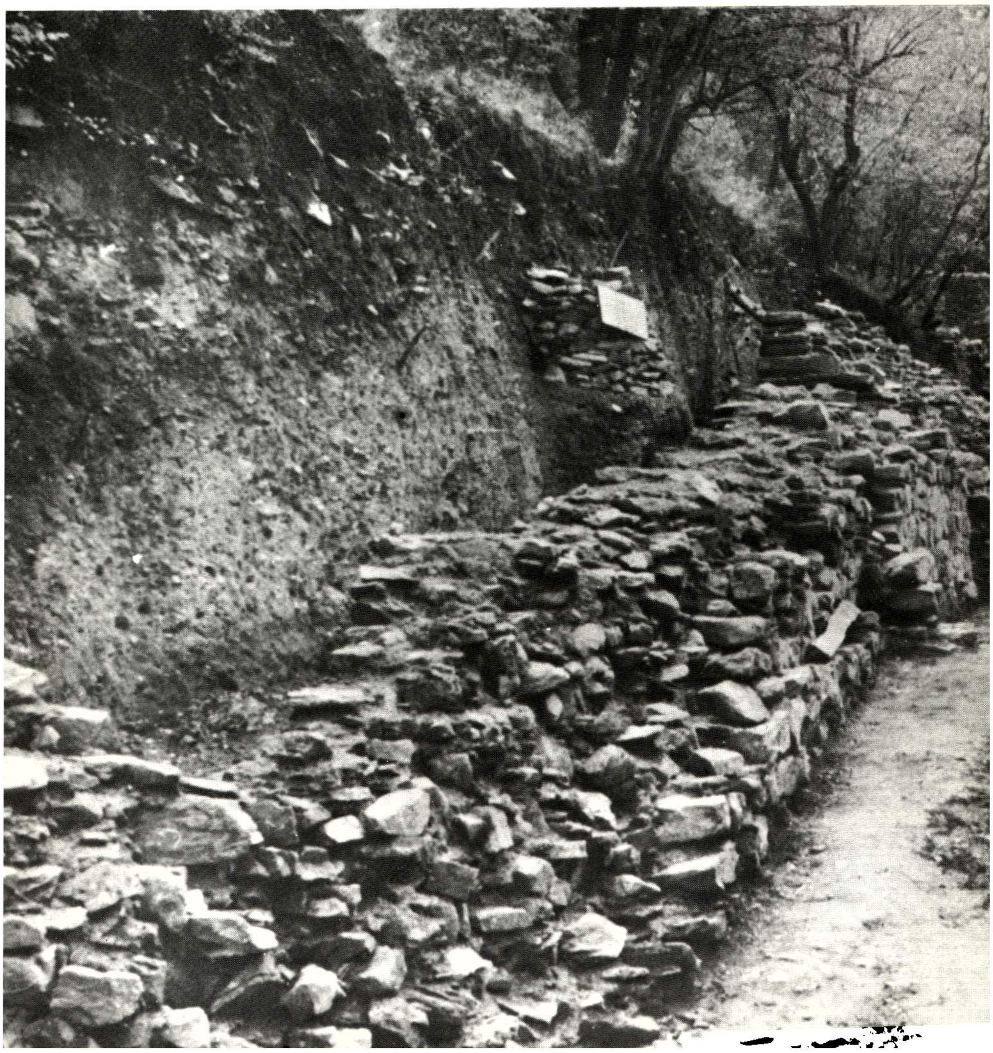

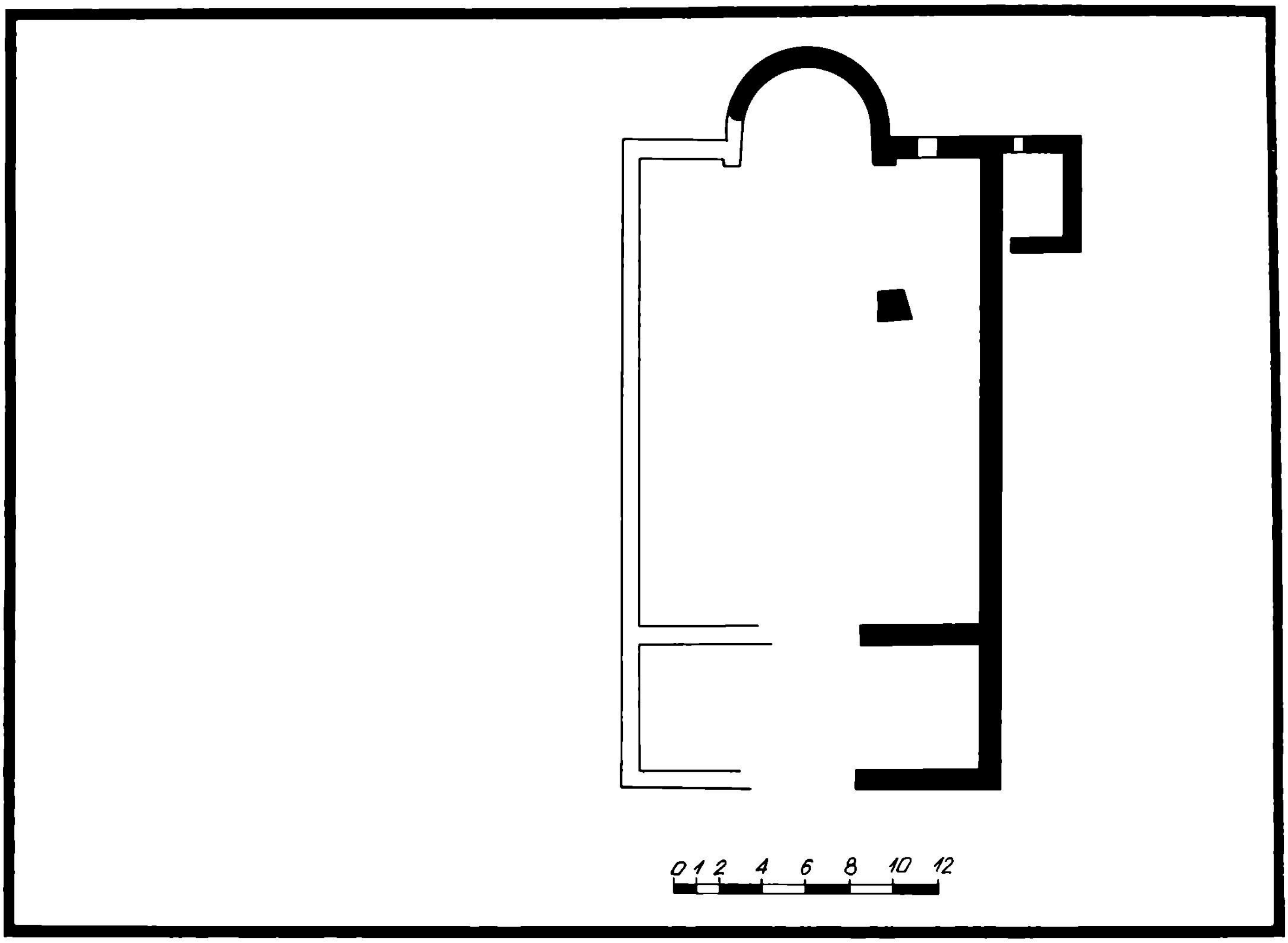
0 1 2 4 6 8 10 12

План на базиликата на Хисарлъка. /План по Й.Иванов/.

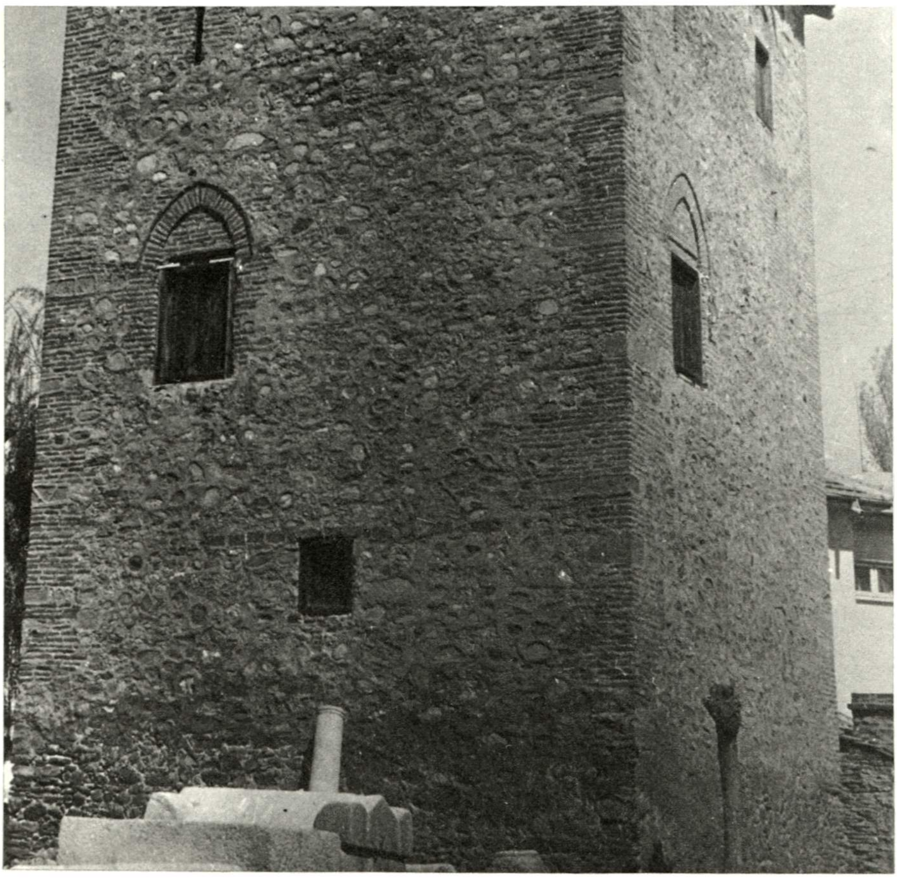

Пирговата кула в гр.Кюстендил.

Местоположение на градището край с.Ломница.

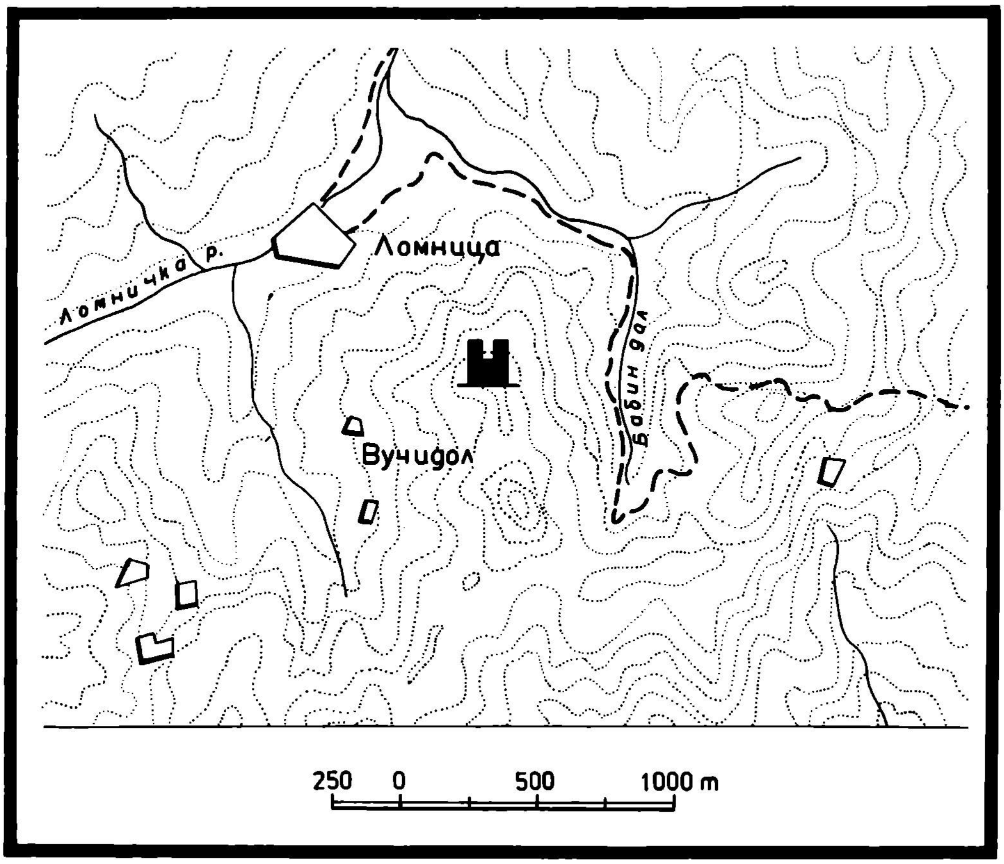
Ломница
Ломничка р.
Бабин дол
Вучидол
250 0 500 1000 m

Местоположение на крепостта над с.Мламолово.

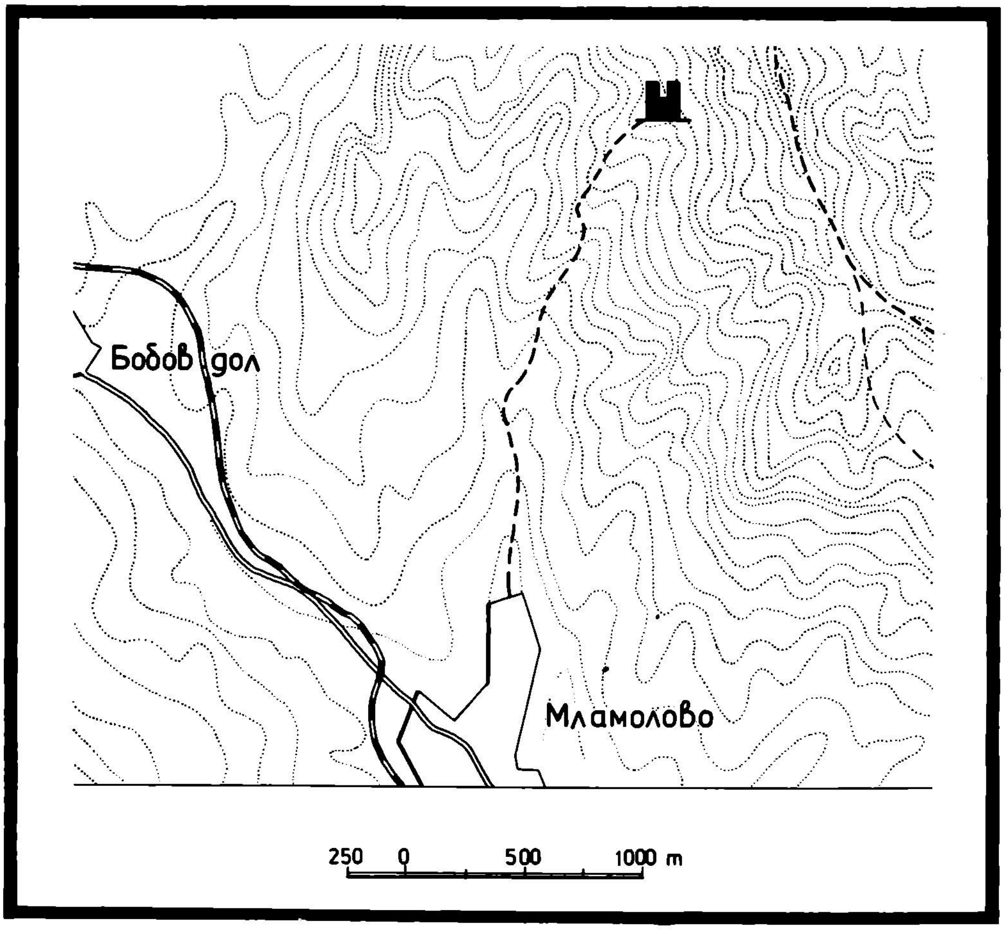
Бобов дол
Мламолово
250 0 500 1000 m

Жертвеник от гранит в крепостта над с.Невестино.

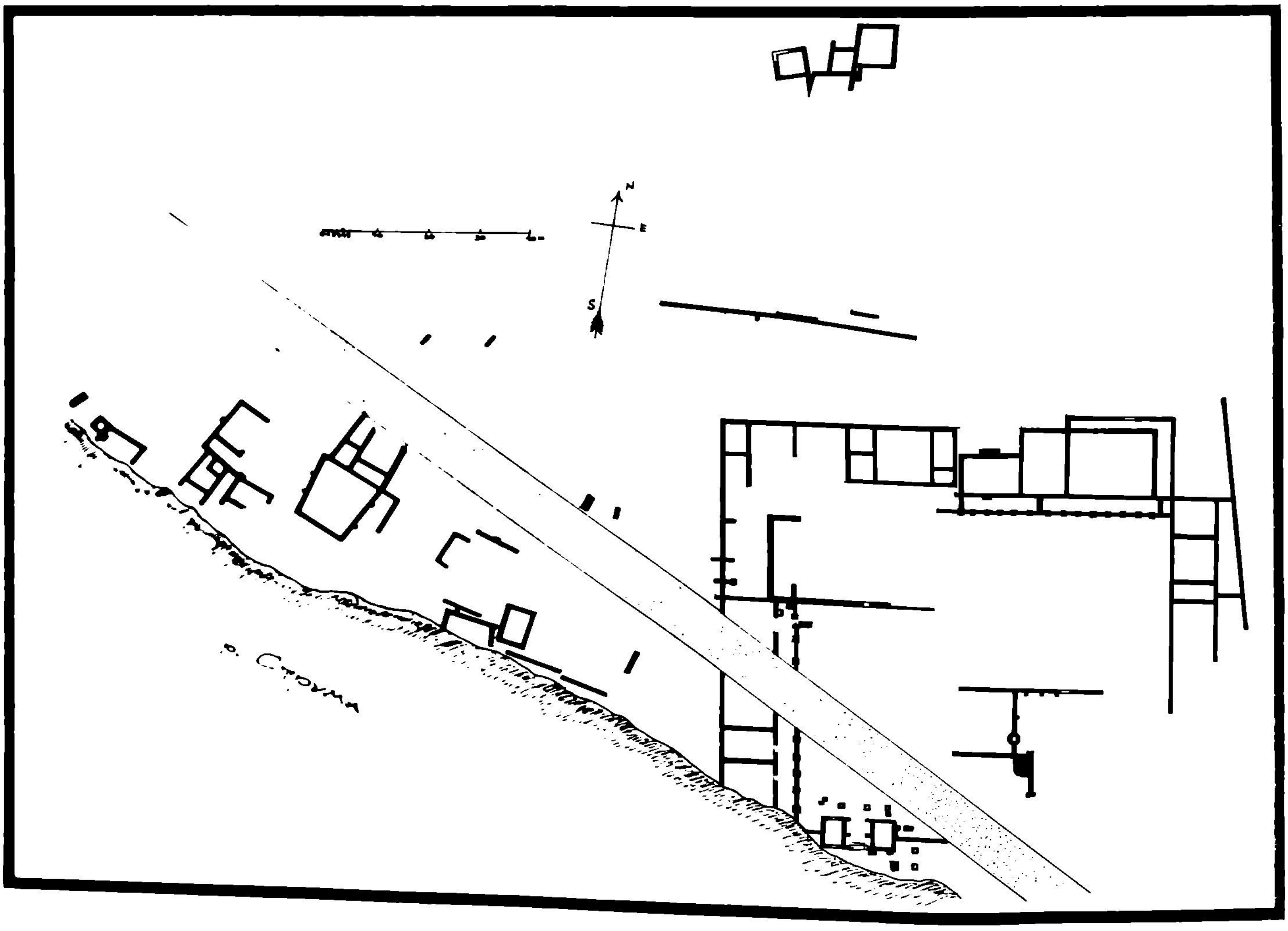
N
E
S
р. Струма

План на римска вила край с.Невестино. /План по Й.Иванов/.

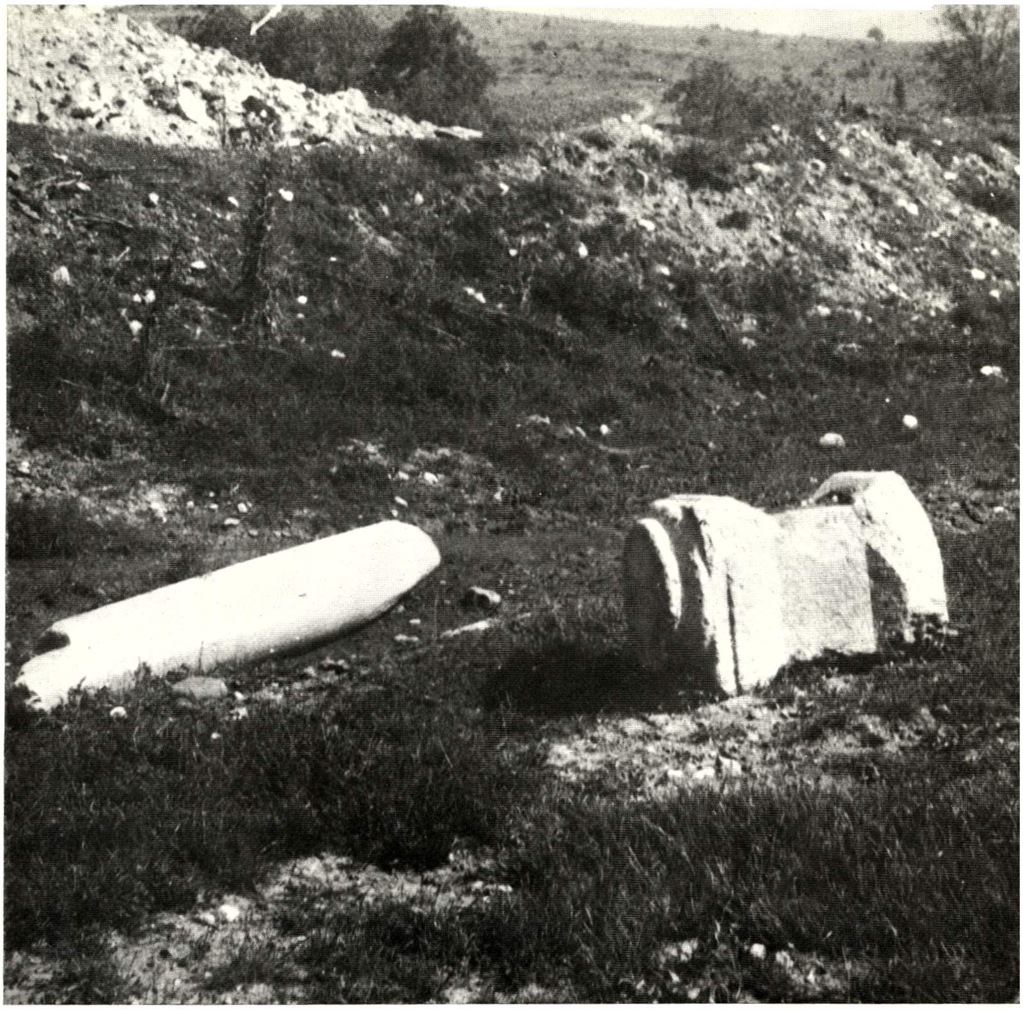

Архитектурни останки от градището край с.Николичевци.

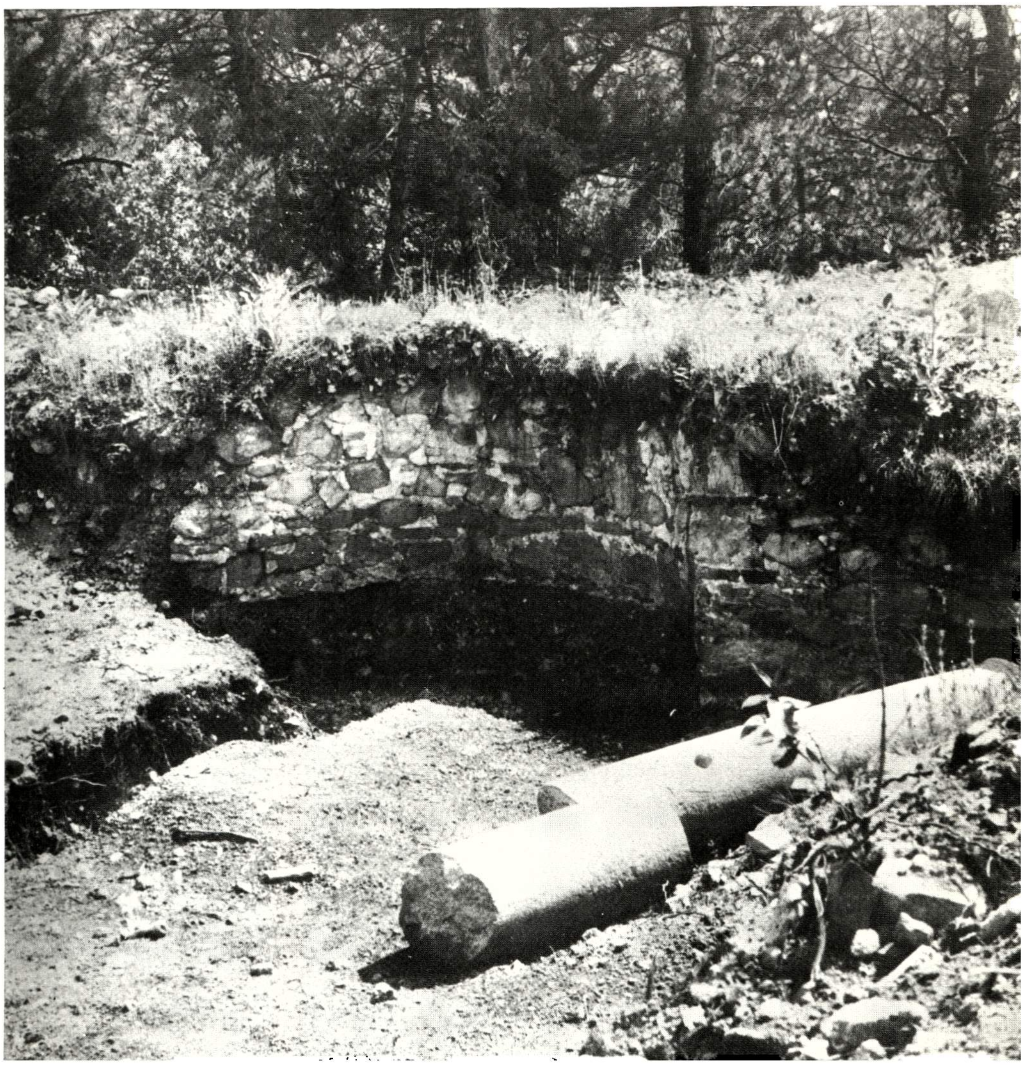

Източната част на църквата на връх Спасовица.

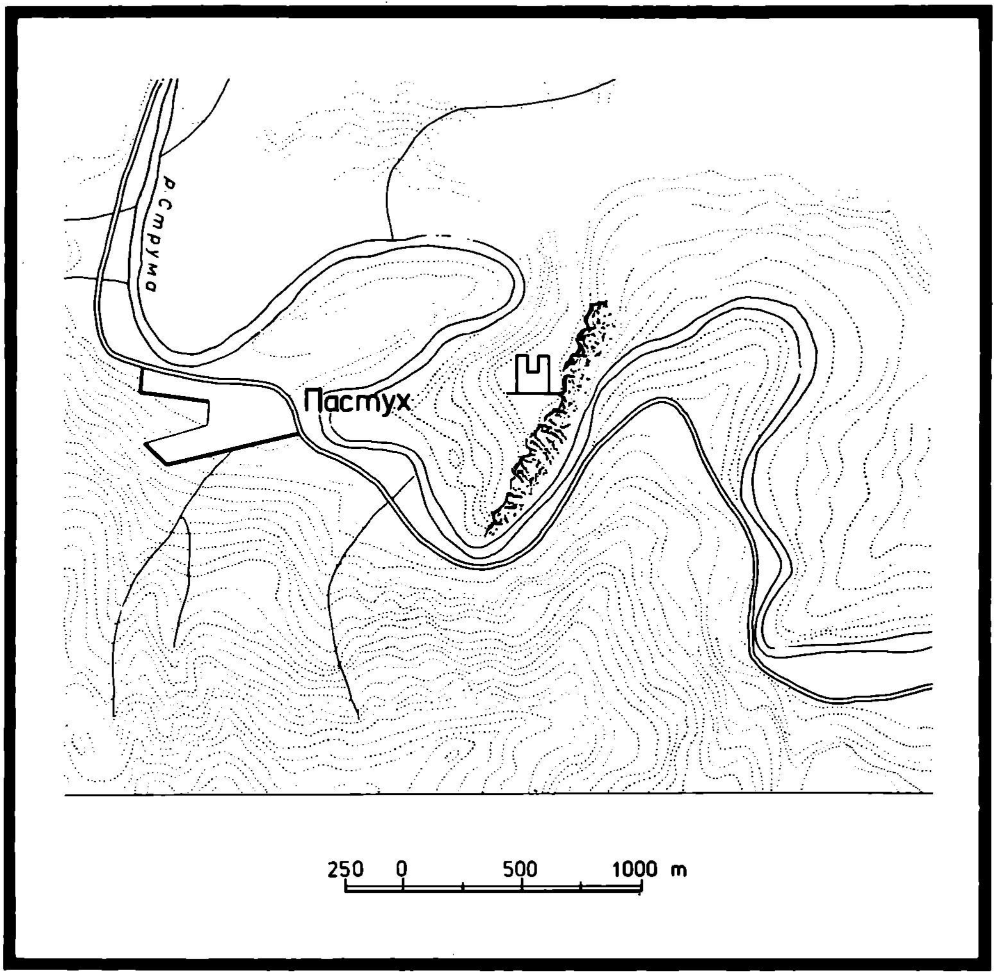
р.Струма
Пастух
250 0 500 1000 m

Местоположение на крепостта над с.Пастух.

Част от стената на крепостта над с.Пастух.

Църквата Св.Иван край с.Пастух.

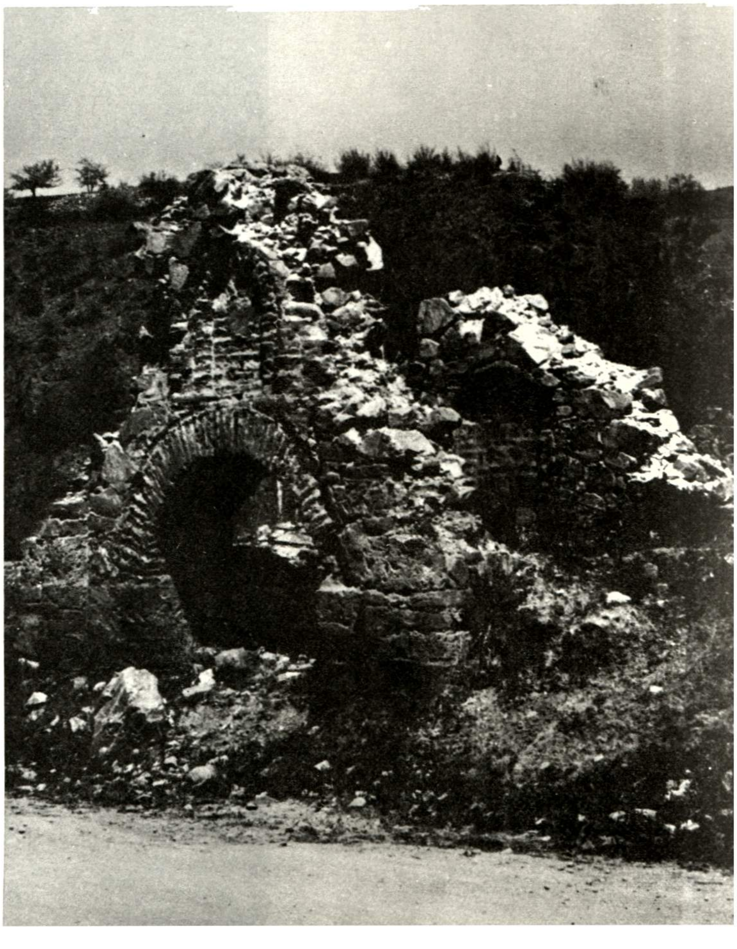

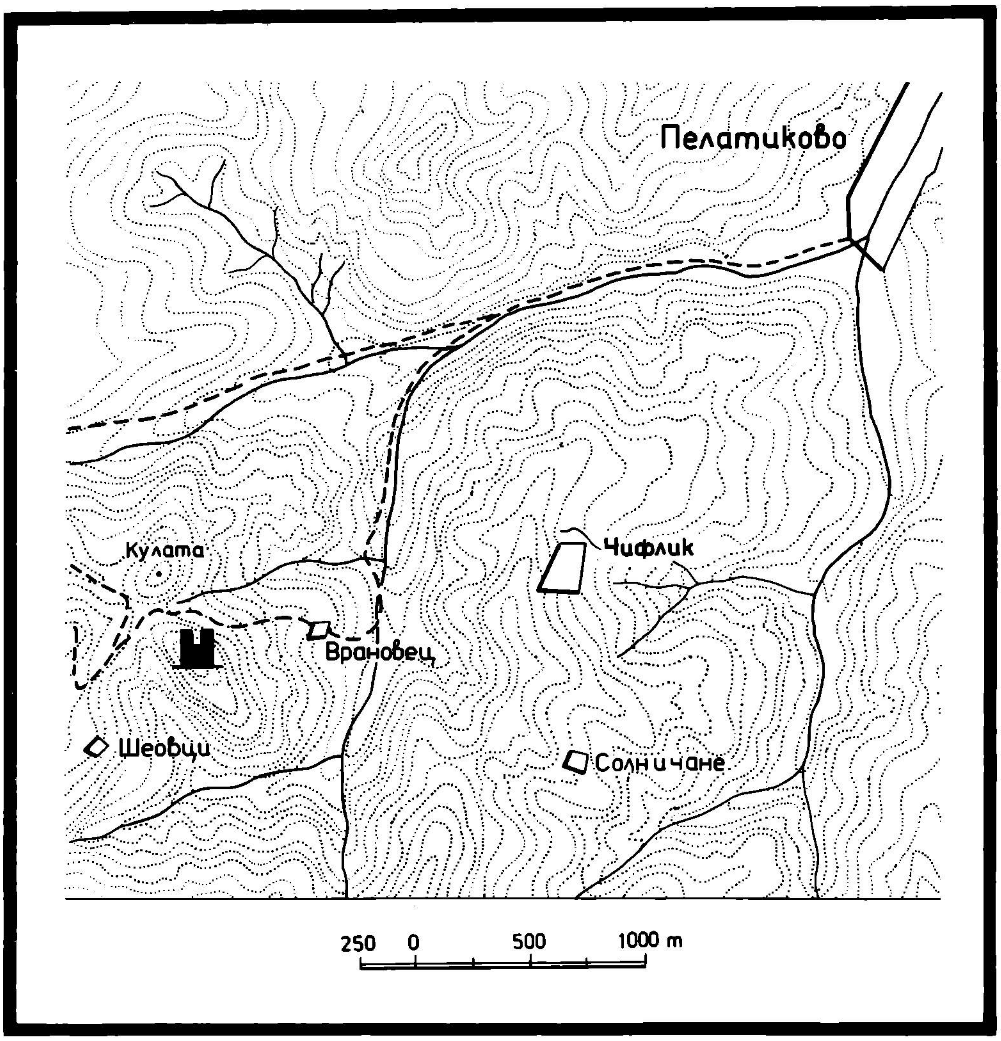
Пелатиково
Кулата
Чифлик
Врановец
Шеовци
Солничане
250 0 500 1000 m

Местоположение на крепостта край с.Палатиково.

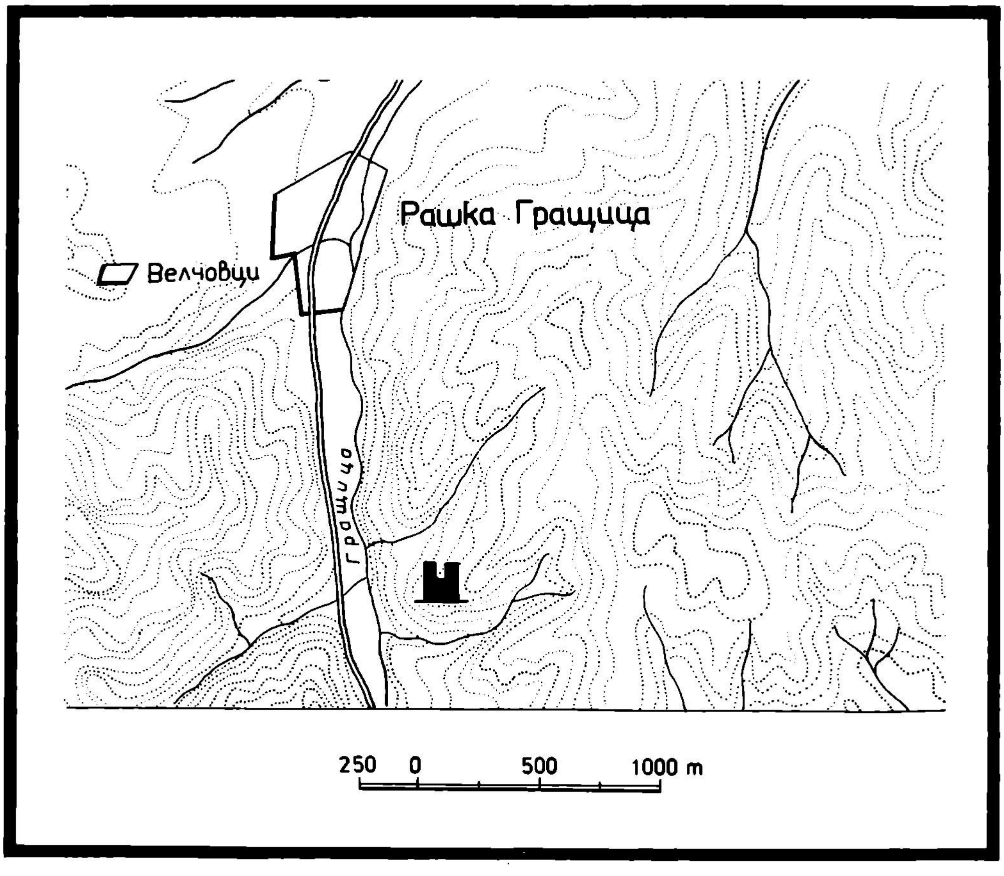
Рашка Гращица
Велчовци
Гращица
250 0 500 1000 m

Местоположение на крепостта над с.Рашка Гращица.

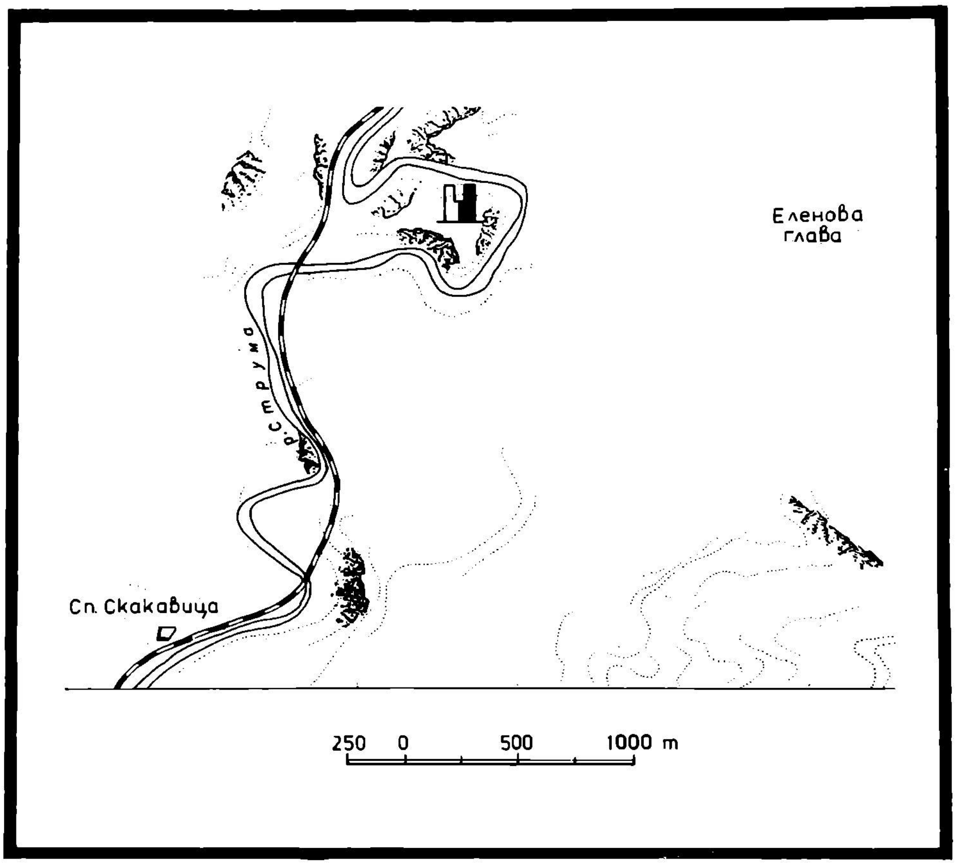
Еленова глава
р. Струма
Сп. Скакавица
250 0 500 1000 m

Местоположение на крепостта над спирка Скакавица.

Крепостта над спирка Скакавица.

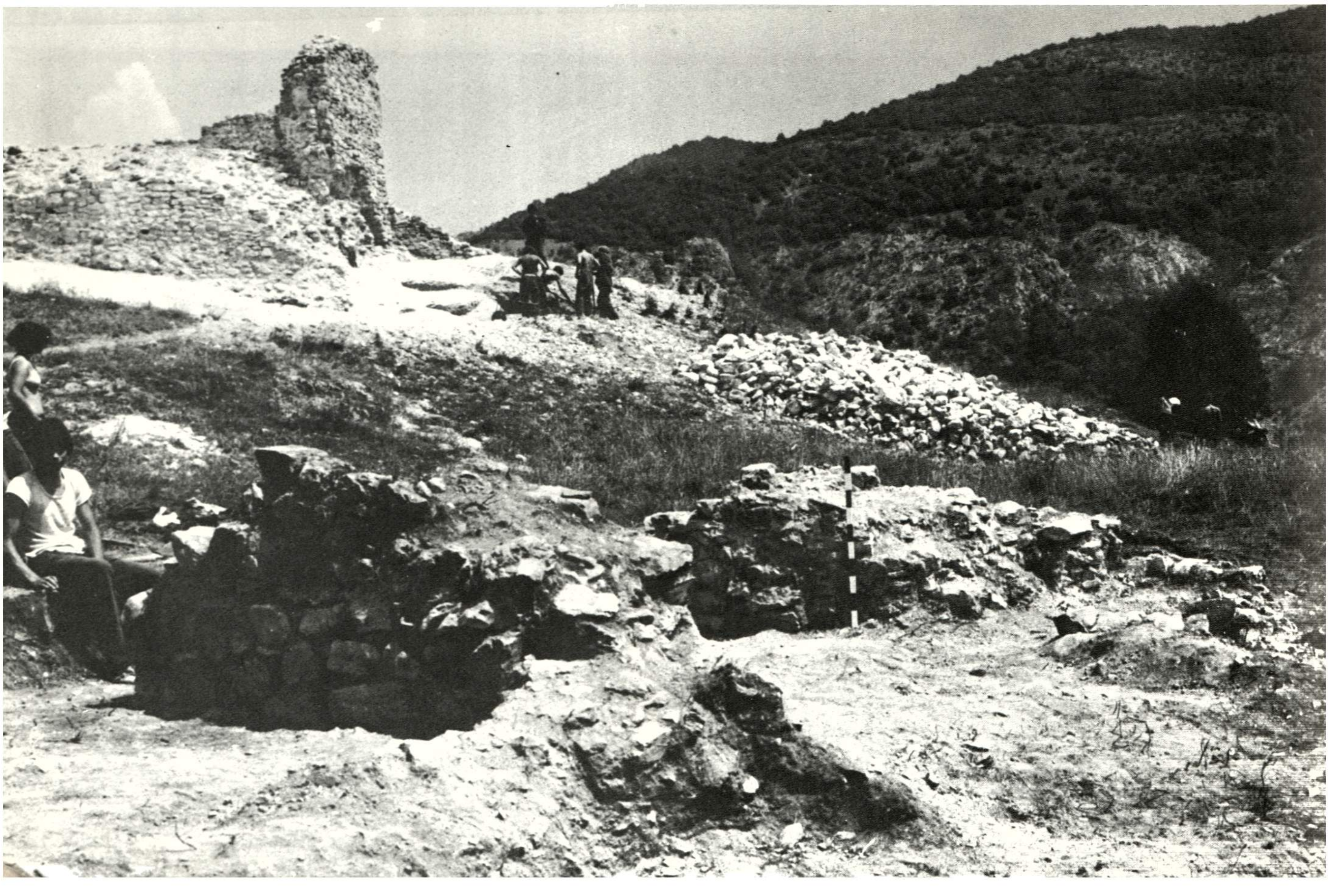

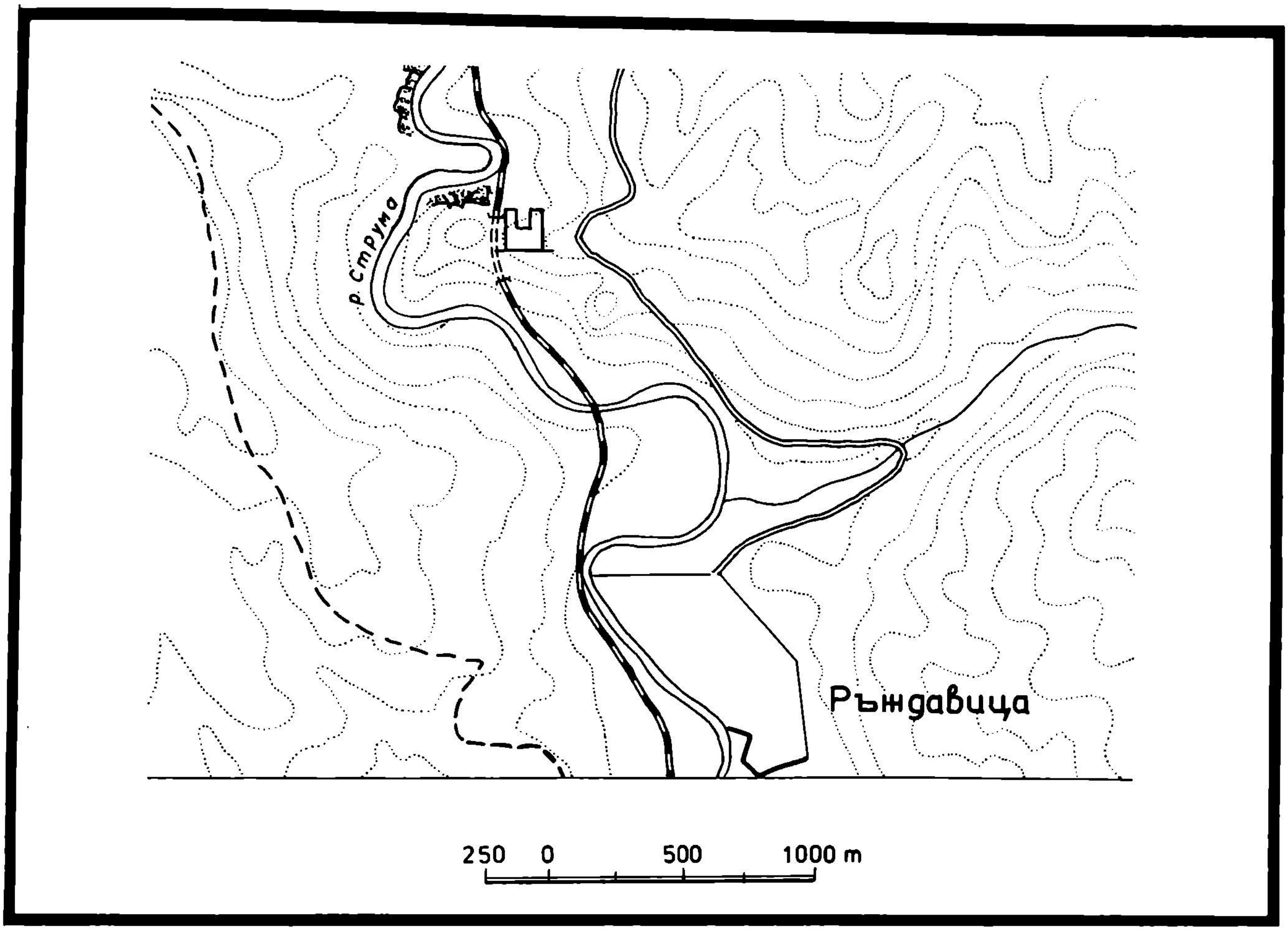
р. Струма
Ръждавица
250 0 500 1000 m

Местоположение на крепостта над с.Ръждавица.

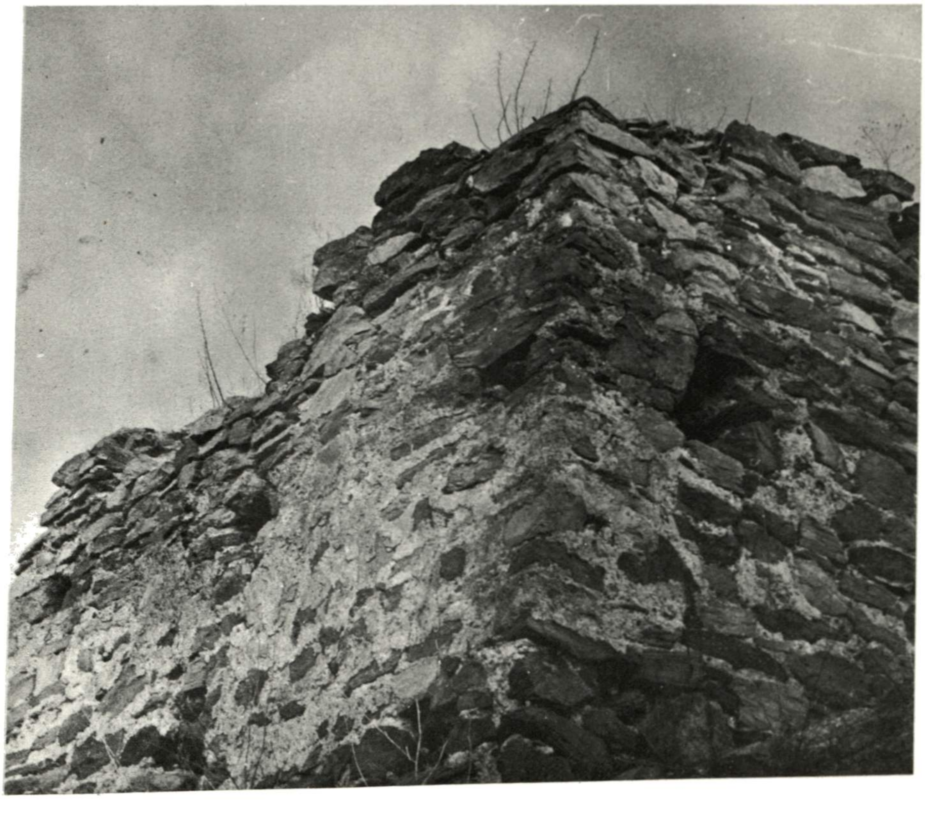

Четириъгълната кула от крепостта над с.Ръждавица.

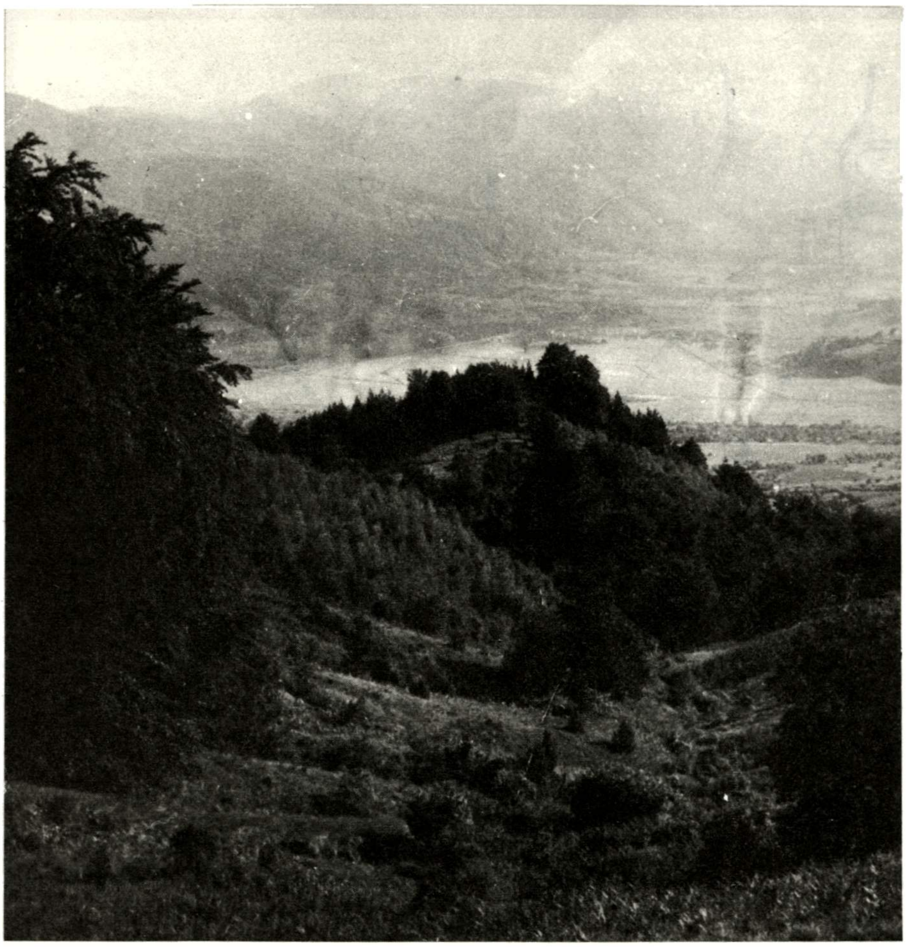

Възвишението „Градището" с останки от крепост.

План на западната порта на Германия.

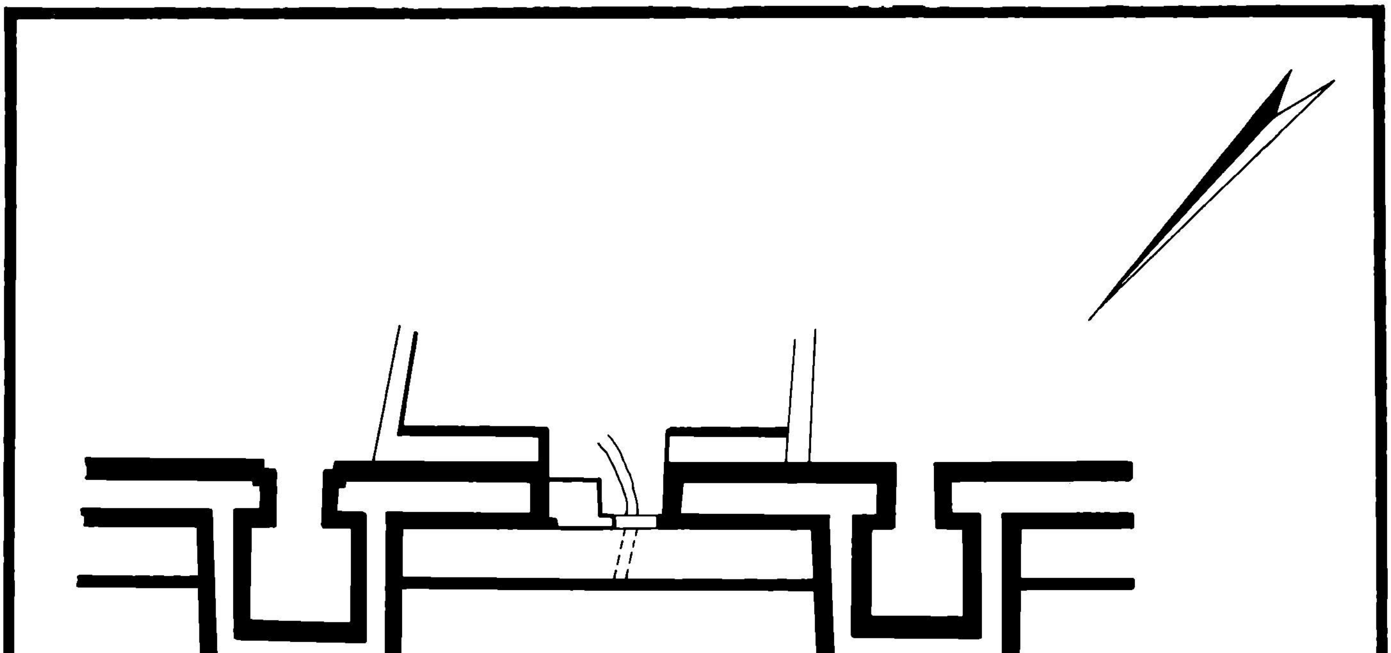

План на сгради в Германия. /План по Т.Иванов, начертан от Б.Игнатов/.

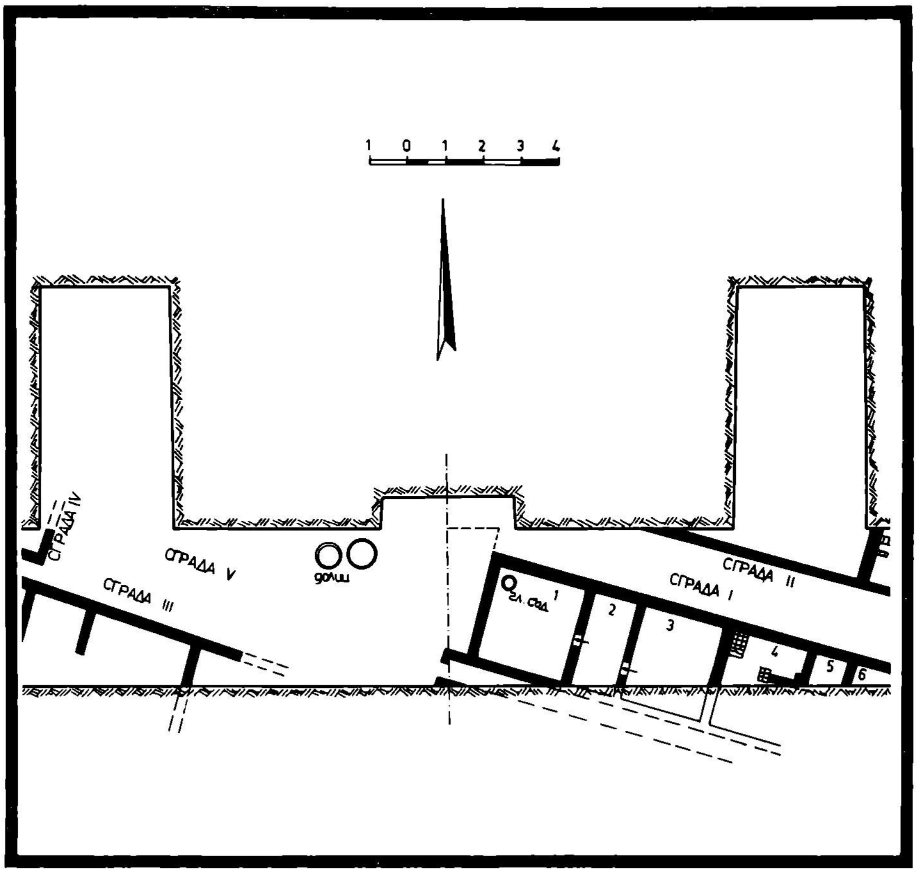
1 0 1 2 3 4
СГРАДА IV
СГРАДА V
СГРАДА III
долии
гл. сед
1
2
3
4
5
6
СГРАДА I
СГРАДА II

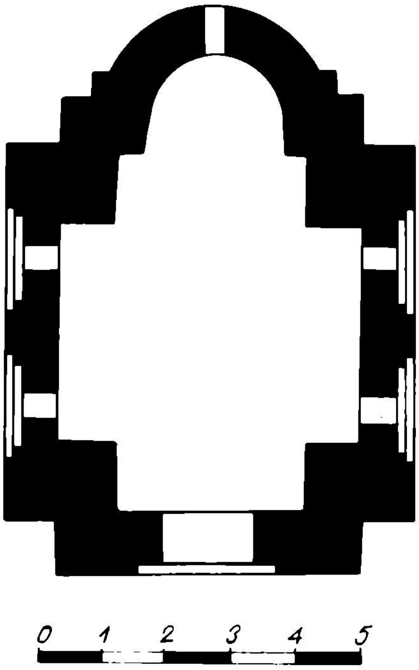

План на църквата Св.Никола в Сапарева Баня. /План по Б.Игнатов/.

Крепостта над с.Смоличано.

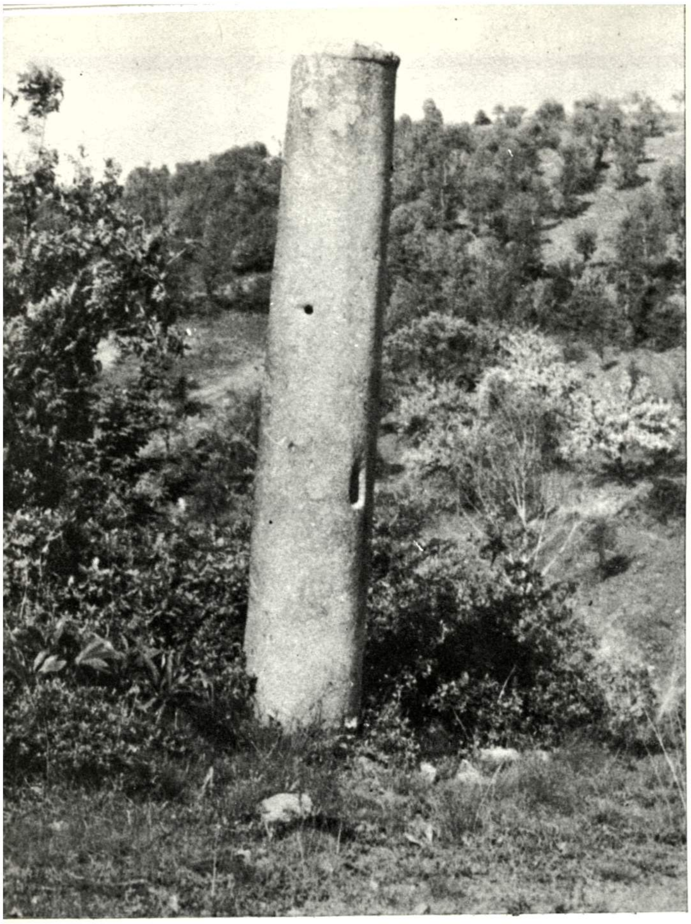

Местността „Побит камък“ до с.Смоличано.

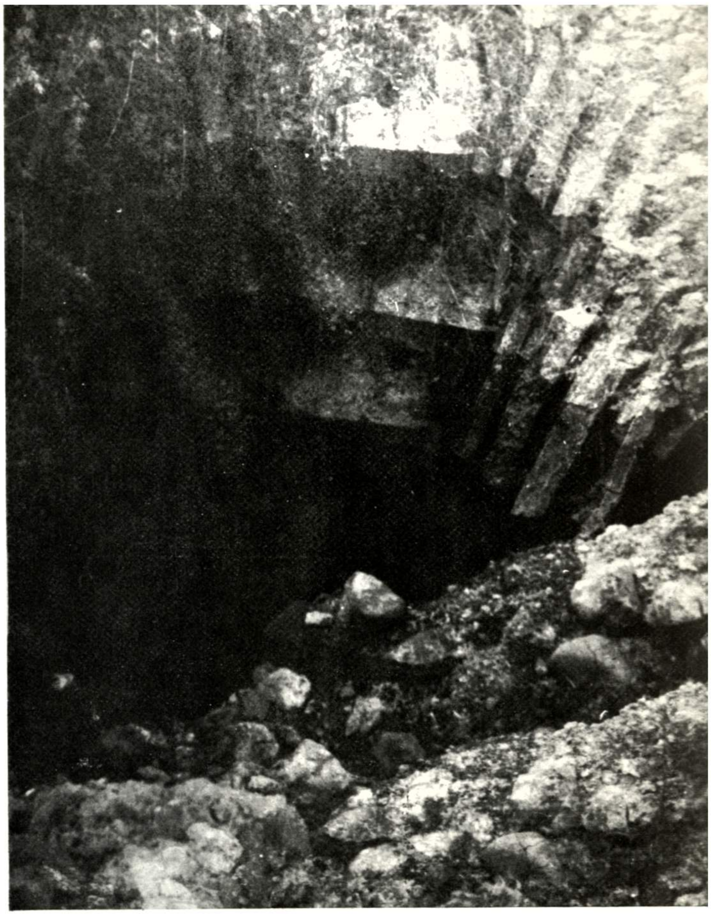

Входът на гробницата в с.Смоличано.

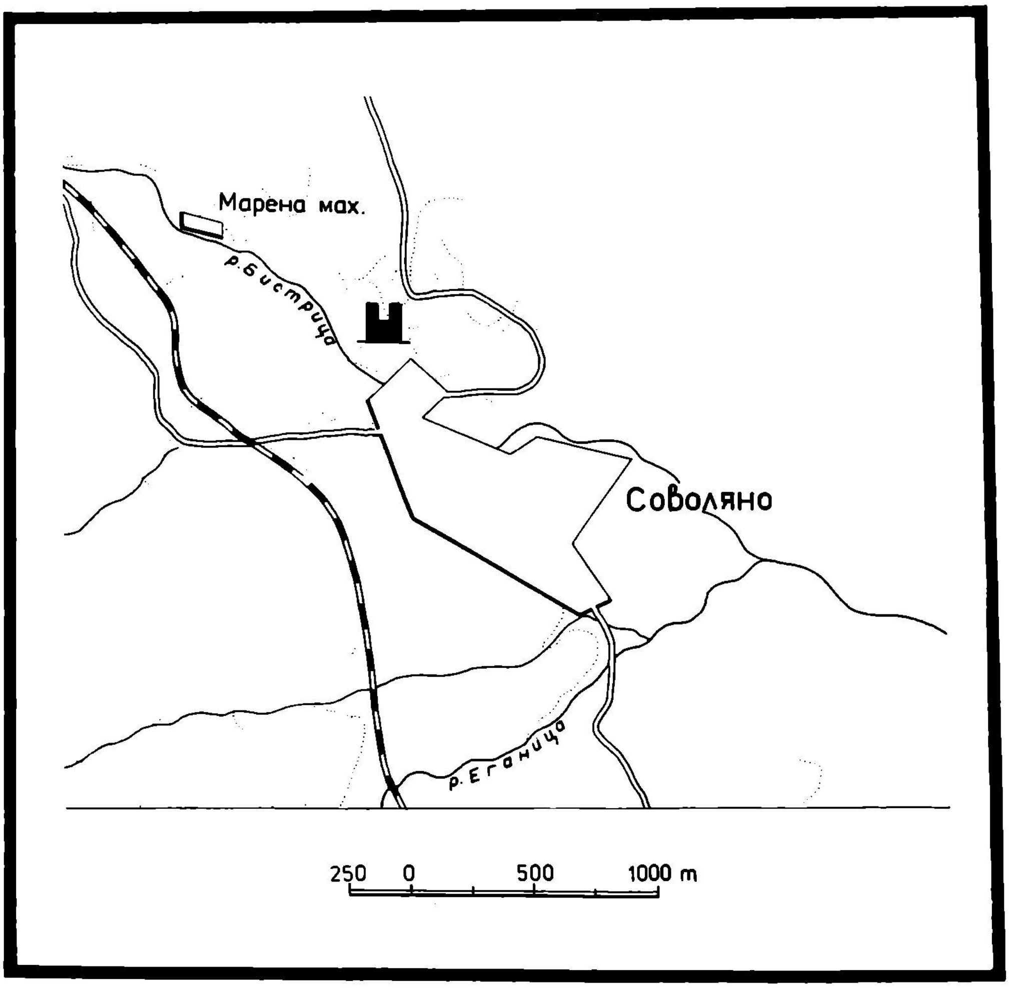
Марена мах.
р.Бистрица
Соволяно
р.Еганица
250 0 500 1000 m

Местоположение на крепостта край с.Смоличано.

Част от стената на крепостта край гр. Ст.Димитров.

Местоположение на Градището при с.Сушица.

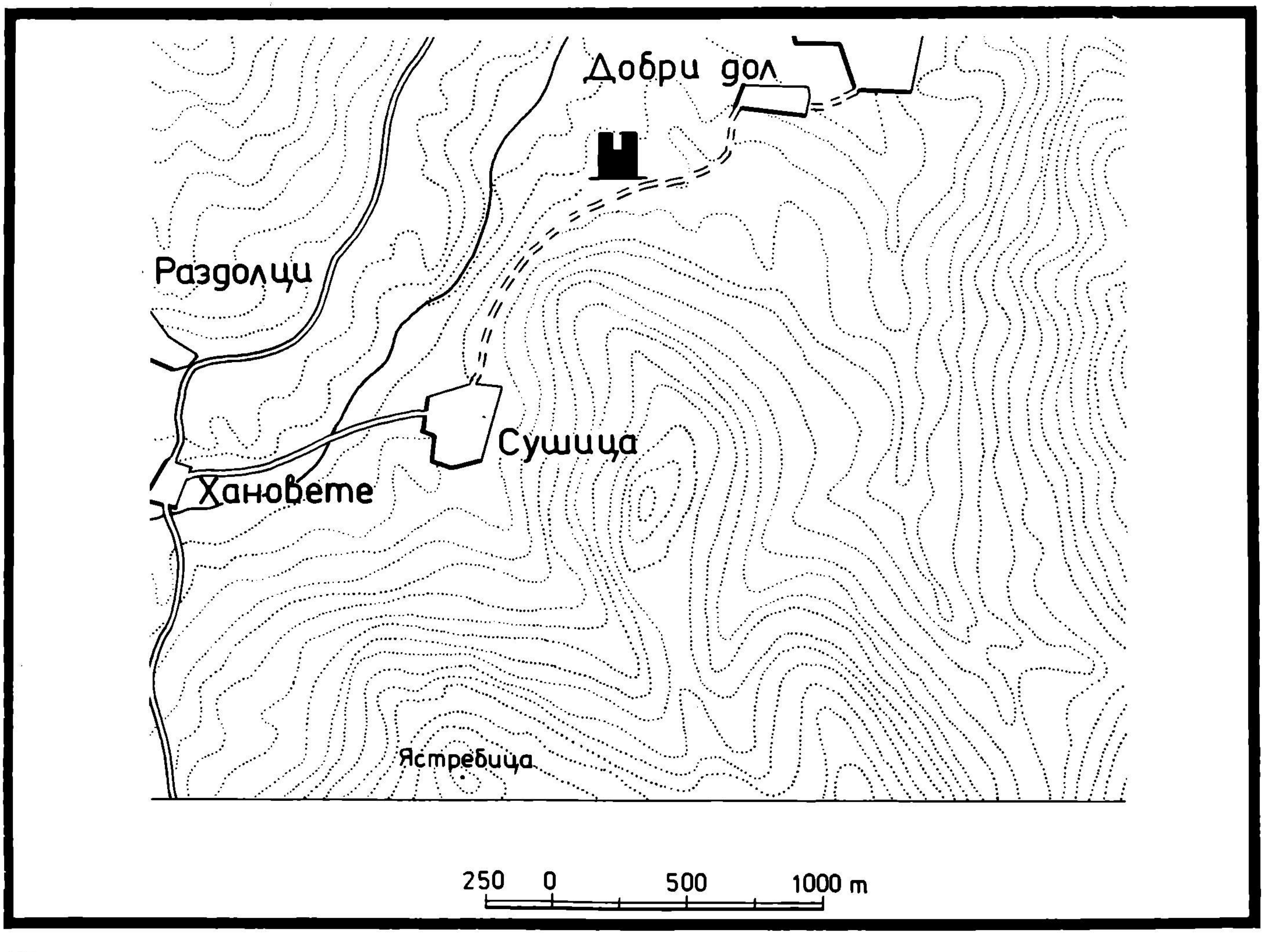
Добри дол
Раздолци
Сушица
Хановете
Ястребица
250 0 500 1000 m

Градището над с.Таваличево.

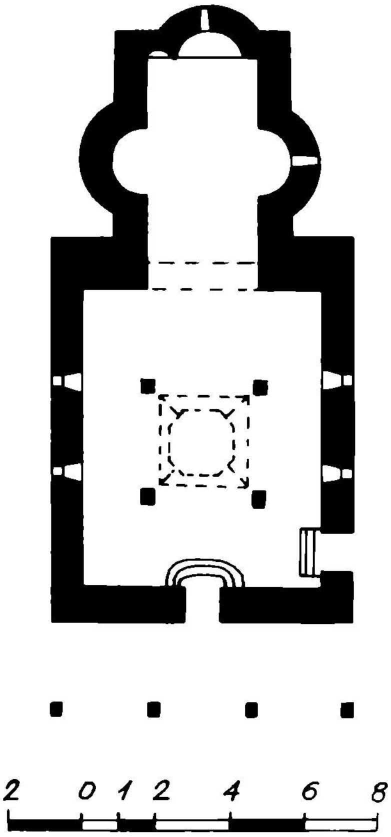

План на църквата в с.Таваличево. /План по Г.Стойков/.

Градището над с.Таваличево.

Останки от стената на крепостта при с.Трекляно.

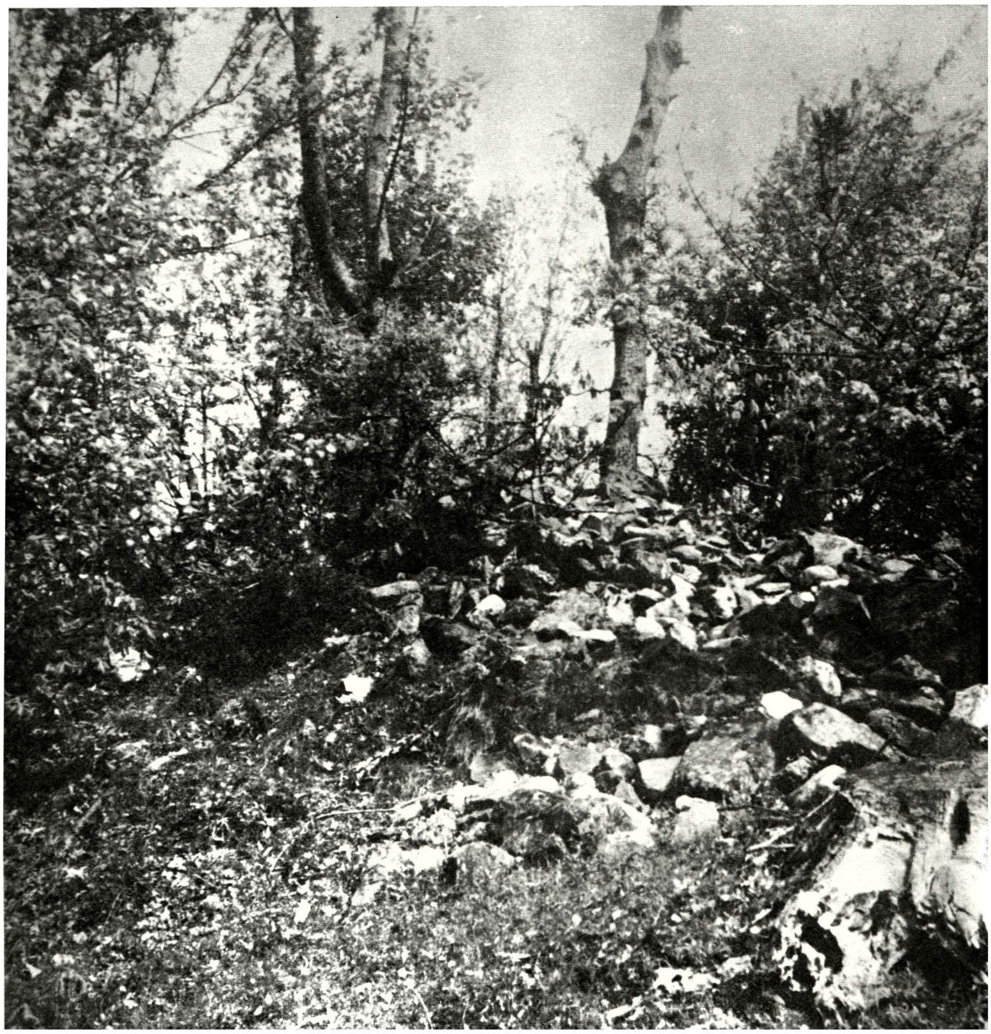

Останки от стената на крепостта край с. Церовица.

Долното градище при с.Цървеняно.

Стената на „Долната градище" при с.Цървеняно.

Градището в м.Редова поляна край с.Цървеняно.

Останки от стената на градището в м.Редова поляна край с.Цървеняно.

Останки от църквата над с.Цървеняно.

Карта I. Праисторически и тракийски паметници.

ЛЕГЕНДА

- ☗ ПЕЩЕРИ
- ◗ ПРАИСТОРИЧЕСКИ СЕЛИЩА
- ● ТРАКИЙСКИ СЕЛИЩА
- ▲ ТРАКИЙСКИ НЕКРОПОЛИ
- ▙ ТРАКИЙСКИ ГРАДИЩА
- ○ СЪВРЕМЕНИ СЕЛИЩА

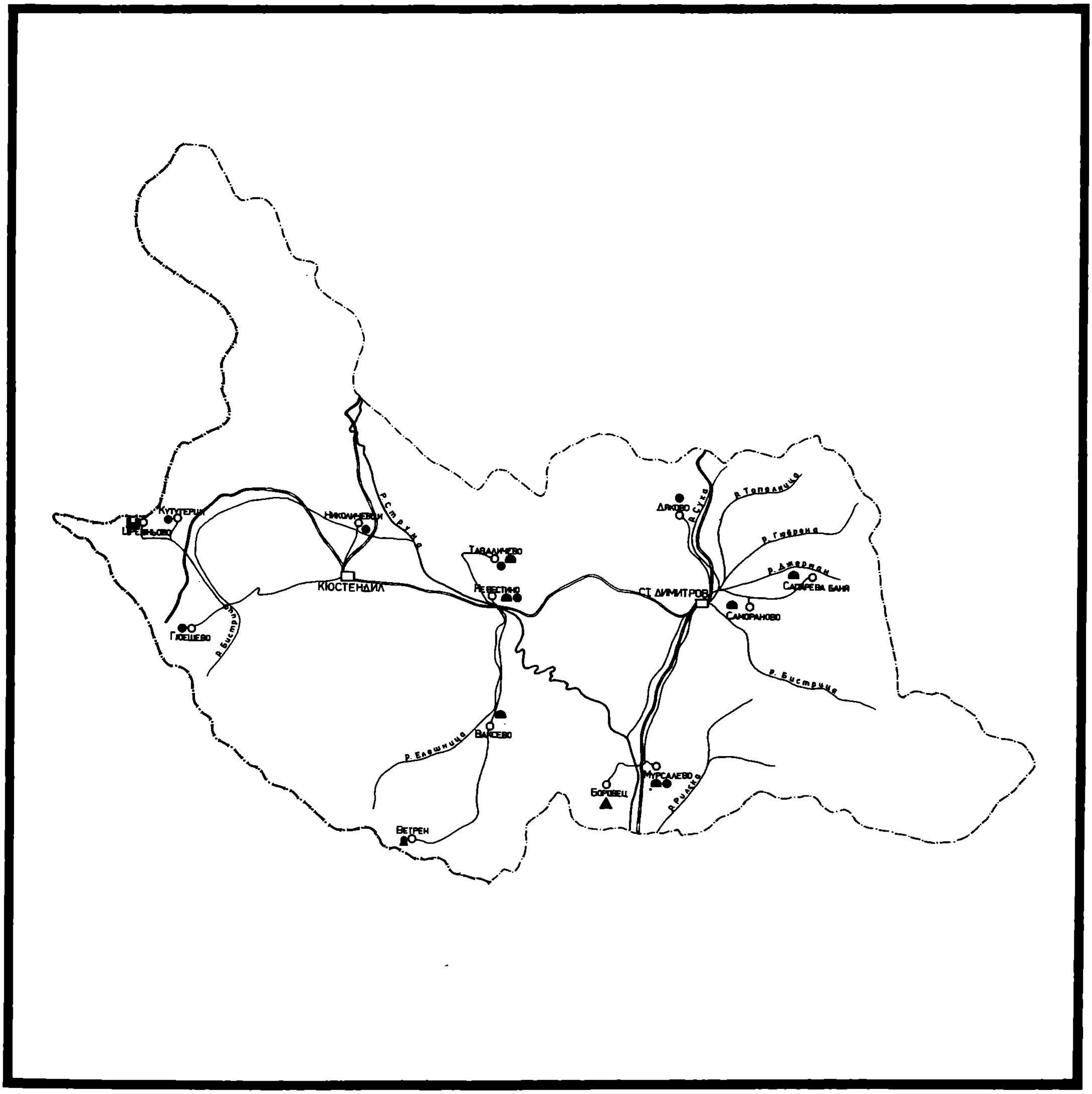
Кутугерци
Цревньово
Николичевци
р. Струма
Таваличево
Кюстендил
Невестино
Гюешево
р. Бистрица
Дяково
р. Сухa
р. Топленица
р. Гюрена
р. Джерман
Сапарева баня
Ст. Димитров
Самораново
р. Бистрица
Ваксево
р. Елешница
Ветрен
Боровец
Мурсалево
р. Рилска

Карта II. Антични и късноантични селища.

ЛЕГЕНДА

● АНТИЧНИ И КЪСНОАНТИЧНИ СЕЛИЩА

○ СЪВРЕМЕНИ СЕЛИЩА

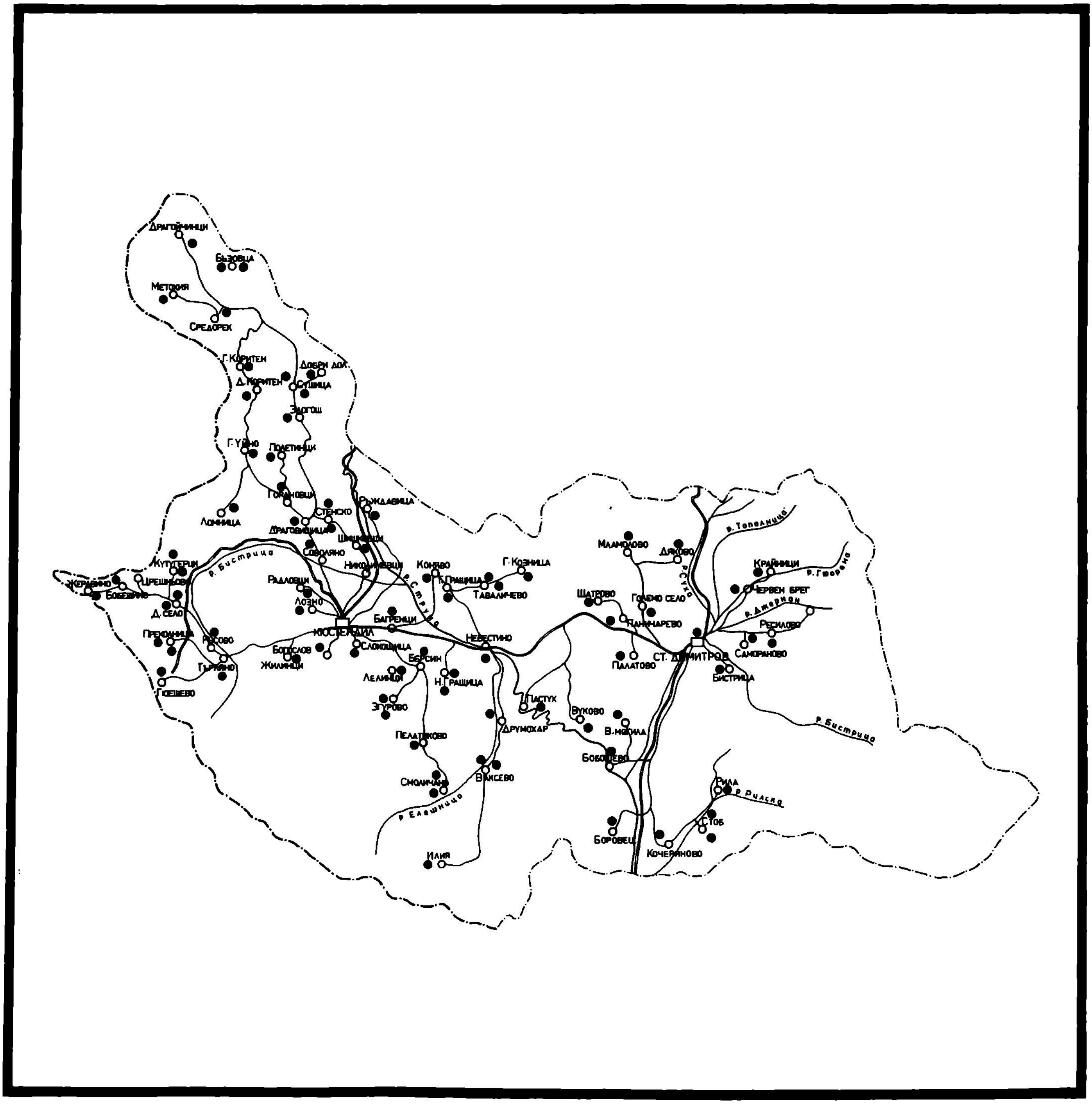
Драгойчинци
Бъзовица
Метохия
Средорек
Г. Коритен
Добри дол
Д. Коритен
Сушица
Злогош
Г. Уйно
Полетинци
Горановци
Ломница
Ръждавица
Стенско
Драговищица
Шишковци
Соволяно
Кутугерци
Николичевци
р. Бистрица
Жеравино
Црешньово
Бобешино
Радловци
Коняво
Г. Козница
Гращица
Таваличево
Лозно
Д. Село
Багренци
р. Струма
Кюстендил
Прекодолци
Ръсово
Невестино
Богослов
Слокощица
Жиленци
Гърляно
Берсин
Лелинци
Н. Гращица
Гюешево
Згурово
Пастух
Вуково
Друмохар
В. Могила
Пелатиково
Бобошево
Смоличано
Ваксево
р. Елешница
Илия
Боровец
Кочериново
Стоб
Рила
р. Рилска
Мламолово
Дяково
р. Суха
Шатрово
Голямо село
Паничарево
Палатово
Ст. Димитров
р. Тополница
Крайници
р. Гюрена
Червен брег
р. Джерман
Ресилово
Самораново
Бистрица
р. Бистрица

Карта III. Античи и късноантични крепости и градища.

ЛЕГЕНДА

■ АНТИЧНИ И КЪСНОАНТИЧНИ КРЕПОСТИ

○ СЪВРЕМЕНИ СЕЛИЩА

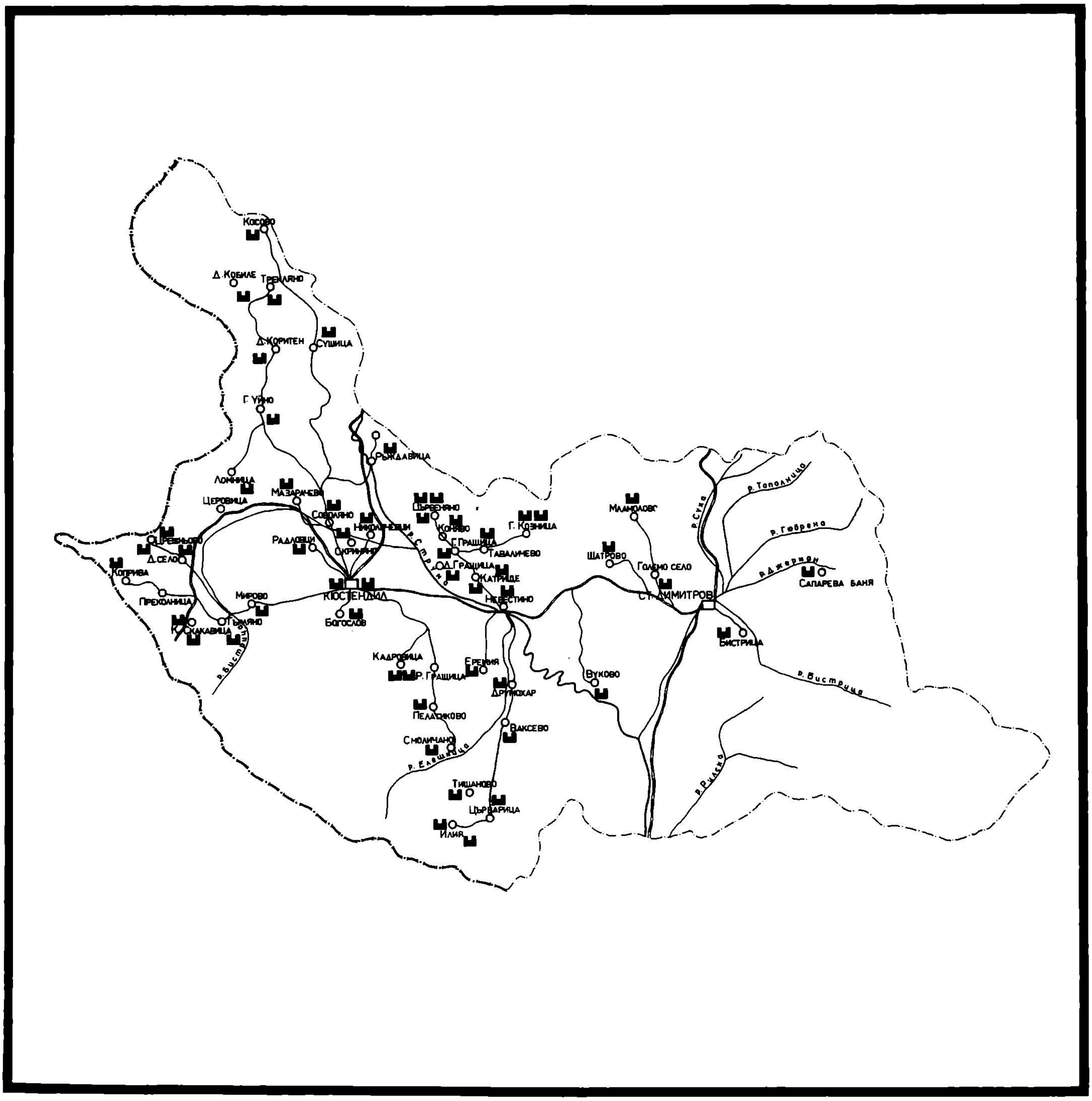
Косово
Д. Кобиле
Трекляно
Д. Коритен
Сушица
Г. Уйно
Ръждавица
Ломница
Мазарачево
Церовица
Соволяно
Николичевци
Раддовци
Скриняно
Ъръвеняно
Коняво
Г. Козница
Г. Гращица
Таваличево
Д. Гращица
Катриде
Невестино
Кюстендил
Богослов
Гърляно
Мирово
Пресконица
Коприва
Д. село
Гюешево
К. Скакавица
р. Бистрица
р. Струма
Кадровица
Р. Гращица
Еремия
Друмохар
Пелатиково
Ваксево
Смоличано
р. Елешница
Тишаново
Цървариц
Илия
Мламолово
Шатрово
Голямо село
Ст. Димитров
Вуково
Бистрица
Сапарева баня
р. Сухa
р. Тополница
р. Гобрено
р. Джерман
р. Бистрица
р. Рилска

Карта IV. Антични и късноантични некрополи.

ЛЕГЕНДА

▲ АНТИЧНИ И КЪСНОАНТИЧНИ НЕКРОПОЛИ

● СВОДОВИ ГРОБНИЦИ

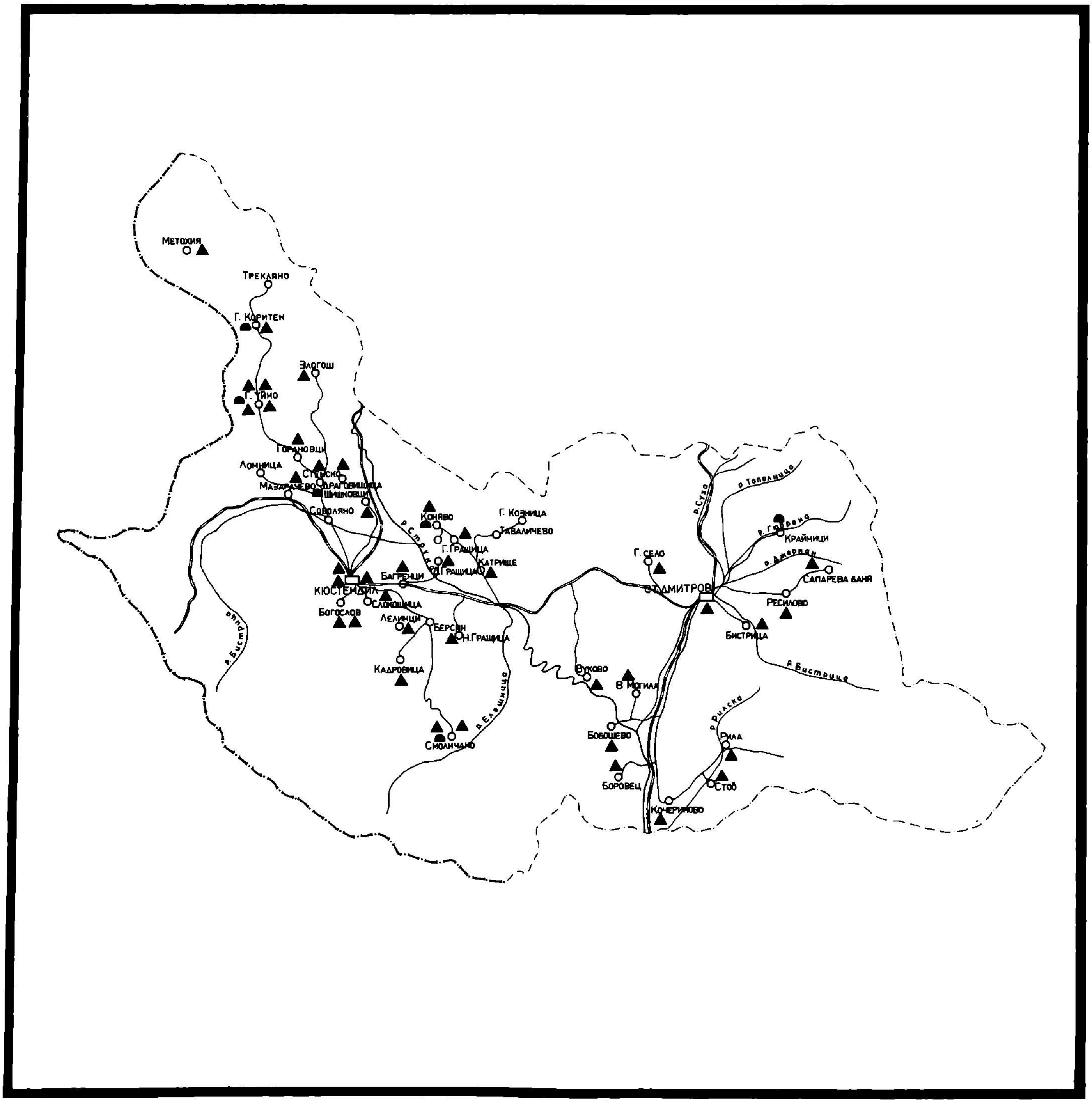

Метохия
Трекляно
Г. Коритен
Злогош
Г. Уйно
Горановци
Ломница
Стенско
Мазарачево
Драговищица
Шишковци
Соволяно
р. Струма
Коняво
Г. Кознуца
Таваличево
Г. Гращица
Д. Гращица
Катрище
Багренци
КЮСТЕНДИЛ
Слокощица
Богослов
Лелинци
Берсин
Н. Гращица
Кадровица
Смоличано
р. Елешница
р. Бистрица
р. Суха
р. Тополница
р. Г[illegible]рена
Крайници
р. Джерман
Г. село
Сапарева баня
СТ. ДИМИТРОВ
Ресилово
Бистрица
р. Бистрица
Вуково
В. Могила
р. Рилска
Бобошево
Рила
Боровец
Стоб
Кочериново

Карта V. Средновековни паметници.

ЛЕГЕНДА

- ● СРЕДНОВЕКОВНИ СЕЛИЩА
- ▙ СРЕДНОВЕКОВНИ КРЕПОСТИ
- ▲ СРЕДНОВЕКОВНИ НЕКРОПОЛИ
- ○ СЪВРЕМЕНИ СЕЛИЩА

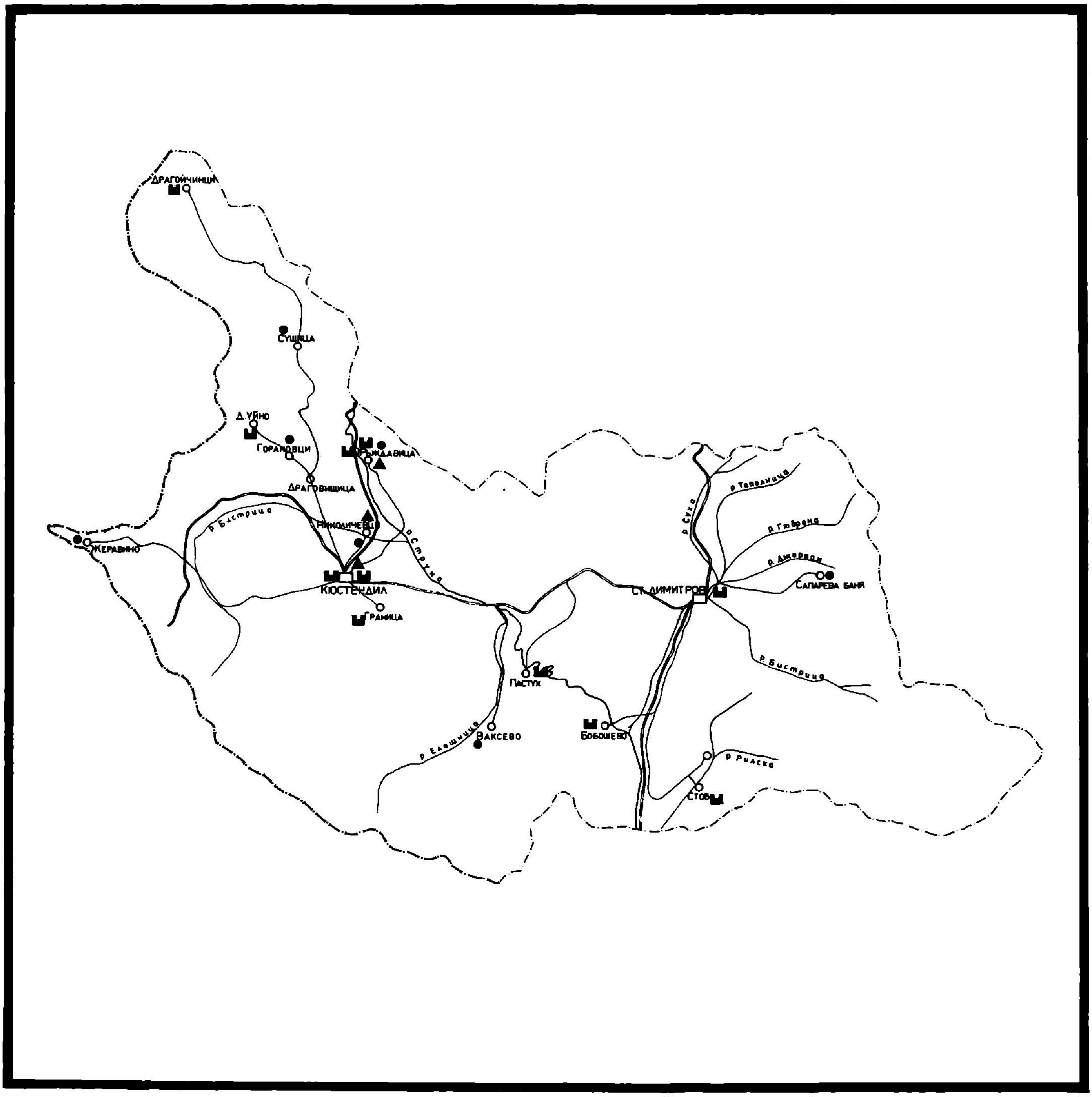
Драгойчинци
Сушица
Д. Уйно
Горановци
Ръждавица
Драговищица
Николичевци
р Бъстрица
р Струма
Жеравино
Кюстендил
Граница
Пастух
Ваксево
р Елешница
Бобошево
Ст. Димитров
р Сухо
р Тевелница
р Гюбрена
р Джерман
Сапарева баня
р Бистрица
р Рилска
Стоб

Карта VI. Средновековни и къснoсредновековни църкви.

ЛЕГЕНДА

† ● СРЕДНОВЕКОВНИ И КЪСНОСРЕДНОВЕКОВНИ ЦЪРКВИ

○ СЪВРЕМЕНИ СЕЛИЩА

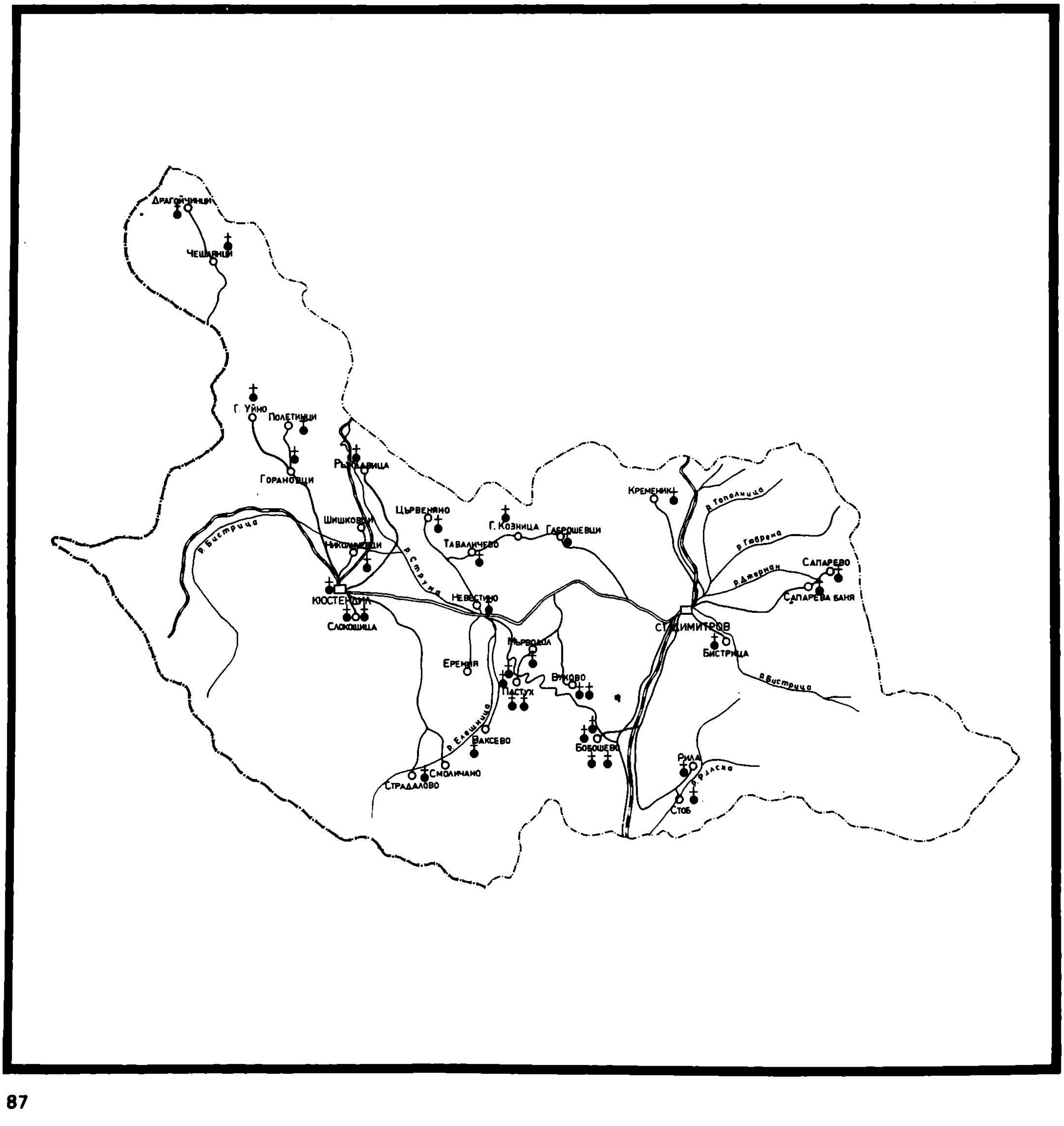
Драгойчинци
Чешлянци
Г. Уйно
Полетинци
Горановци
Ръждавица
Шишковци
Николичевци
р. Бистрица
Кюстендил
Слокощица
Цървеняно
р. Струма
Г. Козница
Габрешевци
Таваличево
Невестино
Ерения
Мърводол
Пастух
Вуково
р. Елешница
Ваксево
Смоличано
Страдалово
Бобошево
Кременик
р. Тополница
р. Габрена
р. Джерман
Сапарево
Сапарева баня
Ст. Димитров
Бистрица
р. Бистрица
Рила
р. Рилска
Стоб

АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПАМЕТНИЦИ
ОТ КЮСТЕНДИЛСКИ ОКРЪГ, каталог

Автори: Цв.Дремсизова-Нелчинова
Л.Слокоска
Снимки: Светослав Нелчинов
Л.Слокоска
Редактор П.Пенев
Художник М.Кожинков
Худ.редактор Г.Евров
Техн.редактор Цв.Колева
Коректор Ек.Белева
Превод Е.Енчев
Рецензент Д.Джонова

Формат. 8–60/90. ИП №305. Тираж 2089
Печатни коли 11 Издателски коли – 14,5

Поръчва **Национален институт на паметниците на културата**
Издава **ДИ„Септември“ – Редакция „Научно-популярни и пропагандни издания“ – 1978 г.**